

Մ Ի Ո Ն

ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ – ԳՐԱԿԱՆ – ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՑԱՐԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐՈՒՍԱԿԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԱՐԱՆՈՒԹՅԱՆ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

ԺԴ. ՏԱՐԻ 1940

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ

ԵՐՈՒՍԱԿԷՄ

Ս Ի Ո Ն

ԺԴ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1940

ՄԱՅԻՍ-ՅՈՒՆԻՍ

ԹԻԻ 5-6

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ՅԱՐՈՒԹԵԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴԸ

Յարութեան մտածումը, թէ մարդուն կեանքը չի վերջանար զերեզմանով, անմահութեան հաւատքին առաջին լոյսն է՝ հոգիին մէջ ծագած։ Յիսուս պատմութեան մեծագոյն հրաշքն է, ու ասիկա՝ իր յարութեամբը մանաւանդ։

Եթէ մահը ամենախորունկ և նշանակալից իրողութիւնն է, որ միայն կրնայ ճշդել կեանքի իմաստին հարցը, վասնզի կեանքը անկէ անցնելէ վերջ միայն իր ճակատագրին կ'երթայ, յարութիւնը լուսազարդուած իրականութիւնն է մահուան խորհուրդին։ Մահը միայն փաստը չէ կեանքի ունայնութեան, այլ յայտարարը նաև անոր բարձրագոյն իմաստին։ Խորունկ կարօտն ու տազնապը զոր կը սեղմենք իր խորհուրդին դիմաց, ապացոյցներ են թէ յաւիտենականութիւնը կը քաշէ զմեզ, մեր մէջ յուզելով այն զգացումները, որոնք նոյն ատեն յոյսերն են մարդկութեան, իրականանալու սահմանուած։

Մահը վերջակէտը չէ կեանքին, այլ վայրկեան մը կեանքի խորհուրդին, վերջին բառը իրեն չի պատկանիր։ Անոր դէմ ապստամբելը մերժել է զԱստուած։ Սակայն մենք պարտինք կռուիլ անոր դէմ և նուաճել զայն, հանել իր սլաքը ինչպէս կ'ըսէ Առաքեալը։ Յիսուսի գործը աշխարհի մէջ այս յաղթանակը եղաւ, իբր պատրաստութիւն յարութեան և յաւիտենական կեանքին։

Աստուածորդին, քաւիչն ու փրկիչը, սուրբն ու անմեղը, մեռաւ մահը սրբելու համար։ Քրիստոս իր մահուամբ յաղթեց մահուան։ Խաչի յարգանքին մէջ, մենք կը ծնրադրենք ազատարար ու յաղթական մահուան առջև որ այլաւ կերպից կեանքը, և ամբողջ գոյութիւնը այս աշխարհին պարտի անցնիլ մահուան ընդմէջէն, և խաչի խորհուրդէն, ելլելու համար յարութեան և յաւիտենականութեան փառքին։

Յարութեան իրականութեան մէջ յաղթական մահուան պարտութիւնը կը զգացուի։ Քանի որ մարդկային հոգին իր մէջ կը կրէ Աստուծոյ պատկերը, անիկա սահմանուած է վերածնելու ոչ թէ ժամանակին, այլ յաւիտենականութեան մէջ։

Հին աշխարհին համար մարդը միայն մտածումով կրնար Աստուծոյ Անմահութեան մասնակից ըլլալ, ըստ որում մարդկային հոգին անմահ տարր մը

ունէր անով միանալու իր նախատիպարին՝ Աստուծոյ։ Այսկերպ անմահութիւնը խզումն էր նիւթին և հողիին մէջ։ մահն ու ապականութիւնը նիւթին՝ այս մտածումին մէջ չեն յաղթահարուած։ Քրիստոսի յարութիւնը մահուան վրայ տարուած յաղթանակն է, անմահացումը բոլոր արարածներուն։ Հին աշխարհի մտածումին համեմատ՝ հողին կուգար հողեկան աշխարհէ մը, հոս կ'ապրէր առժամանակեայ, յետոյ վերադառնալու համար իր սկիզբին։ մինչ քրիստոնէական մտածումով՝ հողին ամուսնուն ալ անդենականին կը տանի փառաւորելէ վերջ՝ զայն։

Յաւիտենական կեանքը մարդուն կարելի է, և զոյութիւն ունի ո՛չ թէ իր հողին բնութեանը պատճառաւ, այլ որովհետեւ Քրիստոս յարեաւ և յաղթեց աշխարհի մահացուցիչ ուժերուն։ վասնզի տիեզերական հրաշքին մէջ յարութեան իմաստը ուրիշ բան չէ եթէ ոչ իմաստին յաղթանակը իմաստ չեղող, միտք չեղող պարապի մը վրայ, որմէ կազմուած ըլլար մեր տիեզերքը։ Մահը լուսմը կը նշանակէ տիեզերքին, յարութիւնը՝ անոր նորոգումը։ Ասոր համար է որ յարութեան տօնը մշտանորոգ տիեզերքի մը խորհրդանշանը կը դառնայ մեզի։

Հին աշխարհի հասկացողութեամբ՝ մարդուս և տիեզերքին ճակատագիրները բաժնուած էին։ Յիսուսի Յարութեամբ անոնք կը միանան։

Յարութեան հրաշքը մեծ լոյսը կը սփռէ գերեզմանէն անդիի կեանքին վրայ։ Պէտք չէ երկմտիլ անոր ճշմարտութեան, վասնզի անոր վկաները դիւրախաբ մարդեր չէին։ անոնք զայն տեսնելէ, շօշափելէ և անոր հետ խօսակցելէ վերջն ալ տակաւին կը թերահաւատէին։ «և ոմանք երկուացան»։

Զկայ արդարեւ պատմական դէպք մը, որ հարուստ ըլլայ ներքին ու արտաքին այնքան ապացոյցներով, որքան Յիսուսի յարութիւնը։

Գերեզմանը սկզբնակէտը եղաւ Յիսուսի գերազոյն կեանքին, և անով՝ մարդկային կեանքին։ Հոն ուր վերջացած կը կարծուէր իր կեանքն ու զործը, նոյն այդ թափուր գերեզմանին մէջ վերանորոգուեցան անոնք զօրաւոր ու հրաշալի իրականութեամբ։

Կը հաւատանք այս իրողութեան ո՛չ միայն որովհետեւ զիտենք թէ զազափարը չի մեռնիր, թէ սէրը անմահ է, այլ որովհետեւ կը զգանք զինք ամէն օր իր եկեղեցիին մէջ կենդանի։ Ան իր եկեղեցիին մէջ ներկայ է, հողին մէջ բոլոր անոնց՝ որոնք իր անունով կը ժողովուին։ Եւ սակայն Քրիստոս, որուն յաւերժական ներկայութիւնը ունի եկեղեցին իր մէջ, իտէական զոյութիւն մը չէ՛, կամ մարդկային տեսակ մը գաղափարաւոր, զորս իւրաքանչիւր սերունդ ստէպ իր մտքին մէջ կը ստեղծէ, անոր փոխ տալով յաճախ լեզուն իր սեպհական ներշնչումներուն և մտածումներուն։ ոչ ալ պարզ յիշատակ մը, որուն պատկերը կ'ուրուանայ մեր մէջ ժամանակի մը համար միայն։ եկեղեցիին ոգեկոչած և զգացած Քրիստոսը աւետարաններու կենդանի Քրիստոսն է առանց փոփոխման և զիմադեղծումի, որուն համար պիտի կրնայինք ըսել Ս. Պօղոսի հետ։ Թէև զինք չենք ճանչնար ըստ մարմնոյ, բայց կը ճանչնանք ըստ հոգւոյ. և այս վերջին հանգամանքով է որ Ան ապրած է դարերով այնքան ներշնչող ու կենդանի սերունդներու հողին մէջ։

Յիսուսի յարութիւնը այլաբանութիւն մը չէ, այլ իրականութիւն մը, որ պատուած է այլևս մահուան վարագոյրը, և միացուցած իրարու ընդմիշտ կեանքը

անմահութեան, և ժամանակաւորը անժամանակին: Քրիստոսի ճշմարիտ յարութիւնը իր եկեղեցին է, անոր կազմաւորած քրիստոնէական կեանքը, և անկէ ծնած տիեզերական քաղաքակրթութիւնը:

Սերմանում, բայց վերընձիւղումը վիճակին ենթարկուած ցորենահատն է Քրիստոս, իբր հաւատք և կեանք, որ դարերէ ի վեր կ'աճի և կը զարգանայ իր եկեղեցիով, պարպուած գերեզմանի խորհուրդին մէջ:

Այդ ազուր հասկին հատիկներէն մէկն ենք մենք ևս, իբր Ս. զգ և եկեղեցի միանգամայն: Մասնակից եղած ենք իր մահուան, ու կը հաւատանք իր Հնորհիւ մասնակից ըլլալ իր յարութեան: Ո՛չ մէկ ազգ պիտի կրնար մեզի Հափ իրաւունքով ըսել Առաքեալին հետ. «Զջարչարանս Քրիստոսի ի մարմնի իմում կրեմ», ու չկայ նոյնպէս ժողովուրդ մը, որուն համար կարելի ըլլայ իրաւամբ ըսել. «Յոյս նոցա լի է անմահութեամբ»: Գեղեցիկ ու սրտառուչ ըլլալէ աւելի բան մըն է խաչուած ժողովուրդներու ողբերգութեան տեսարանը զալիք յարութիւններու յոյսով:

Ժողովուրդ Հայոց, ի սփիւռս աշխարհի տարտղնուած, գերեզմանին խորհուրդը չմթաղնէ թող հոգիդ, մահէն ու թաղումէն վերջ կայ դեռ յարութեան ճշմարտութիւնը. այն ճշմարտութիւնը որուն հաւատացիր ու սպասեցիր դարերով, և որուն կը հաւատաս տակաւին, պատուած կողերով և արցունքոտ աչքերով:

«Փառք յարութեան քո, Տէր». երգէ՛ այդ փառքը, անոր մէջ դուն երգած պիտի ըլլաս նաև քու յարութեանդ փառքը:

ԽՄԲ.

ՀԱՌԱՏՔԻ ԵՒ ՄՏԱԾՄԱՆ ՅՈՒՔԵՐ

Ն Ե Ր Ք Ի Ն Վ Ե Ր Ա Մ Ն Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Զարմանք կամ հետաքրքրութիւն չե՛ որ մտին մէջ պիտի արեցնեն հոգեւոր նեւաւորութեանց տեղը: — Ռամիկ գիւրահաւանութիւնը եւ գիտական հետազոտութիւնը հաւասարակետ անկարող են մարդուն տալ՝ ինչ որ արմատական կերպարանափոխութեան մը բաւոյական հարկը կը պահանջէ:

Ասոր համար անհրաժեշտ բանն է վերածնունդը, այսինքն ա՛յնպիսի ծնունդ մը, որուն պատճառը կամ ծնուցիչ գորութիւնը մարդկային եւ եկեղեւոր եղանակէն արտադր եւ գեւրիվերոյ կարգի մը՝ Աստուծոյ կամին մէջ ըլլայ նոյն իսկ:

Վերածնունդը ոչ քէ վերսին կամ կրկին ծնիլն է, ինչպէս ծիծաղելի բանահաւատութեամբ կը հասկնար Յիսուսի ժամանակակից ռաբբիական գիտութիւնը, այլ վերէն կամ վերուստ ծնունդը, որ մարդուն հոգին Աստուծոյ հետ յարաբերութեան մէջ զնոյ գերգործութեամբ կը կատարուի, մեզի սրբացումով (= ջուրով) եւ անեղծական կեանքի նոր սկզբունքի մը տոգորումով (= հուրով):

«ԱՌԵՏԱՐԱՆԻ ԶԱՄՔԵՆ»

ԿՐԹՆԱԿԱՆ

ԱԶԱՏՈՒԹԻՒՆ

«Ուր Տիրոջ հոգին կայ, հոն ազատութիւն կայ».

Բ. ԿՈՐՆԹ. Գ. 17

«Եւ պիտի նանչնա՛մ նեմատաքիւնը, ու նեմատաքիւնը պիտի ազատէ ձեզ» . ՅՈՎՀ. Ը. 32

«Պիմո՛ղ կեցե՛ք ա՛յն ազատութեան մէջ, որով Քրիստոս զմեզ ազատեց» . ԳԱՂ. Ե. 1

Ազատութիւնը հիմնական յատկանիշն է Քրիստոնէական կեանքին զոր ապրելու կանչուած է ամէն հաւատացեալ։ Ապրելու համար կեանք պէտք է ունենալ. իսկ լաւ ապրելու համար՝ ազատութիւն այդ կեանքին մէջ։ Արդարեւ կեանք կրնայ գոյութիւն ունենալ առանց ազատութեան։ Քրիստոնեայի մը մէջ վերածննդեան գործը կրնայ կատարուած ըլլալ, մարդ նոր բնութեան կրնայ տիրացած ըլլալ, երկնային ըղձանքներով կրնայ տոգորուած ըլլալ. այսուհանդերձ կրնայ տակաւին ազատութենէն զուրկ մնացած ըլլալ։

Քրիստոնեային ոչ միայն կը հաղորդուի հոգիի կեանքը Քրիստոսի կողմէ, այլ նաեւ կը հայթայթուի ինչ որ անհրաժեշտ է այդ կեանքի բարդաւաճման ու ծաղկումին համար։ Հոգեկան պայքարները, զորս քրիստոնեայ մը կը մղէ իր ստորին հակումներուն դէմ, կրնան յայտարար նշաններ ըլլալ կենսունակութեան. սակայն իրականին մէջ կը մատնանշեն գերութեան վիճակ մը. վասնզի ազատը երբեք չի մաքառիր իր ազատութեան համար, զոր ունի արդէն. գերին է որ կ'ընէ ատիկա, քանի որ չունի զայն։ Յուսահատ ճիգերը, զորս կ'ընենք զմեզ հոգեպէս ազատագրելու բոլոր այն ազդակներէն որոնք կը կապտեն մեր ազատութիւնը, կըրնան նկատուիլ իբրեւ ապացոյցներ թէ մենք չենք մեռած մեղքի և անօրէնութեանց մէջ. բայց այսպիսի մաքառումները պէտք է չփոթել «բարեւոք պատերազմ»ին հետ։ Ազատութիւնը նպատակ մը չէ, այլ պայման մը՝ քրիստոնէական պայքարի, — յաղթական պայքարի։ Մեր պայքարներէն իրապէս յաղթական դուրս գալու համար, առնուազն քիչ մը բան պէտք է գիտնալ թէ ի՞նչ կը նշանակէ «պինդ կենալ

այն ազատութեան մէջ, որով Քրիստոս զմեզ ազատեց» ։

Կենդանի էակի մը ազատութիւնը կը կայանայ իր անարգել գործունէութեան մէջ։ «Միայն ա՛յն էակը իրապէս ազատ կրնայ կոչուիլ, որ կ'ապրի ու կը գործէ իր էութեան պահանջներուն հետ համերաշխաբար, որ կրնայ իր կարողութեան ծախքերը բանալ անարգել ու անշփոթ»։ Այս գործը ի գլուխ հանելու համար անհրաժեշտ է որ կեանքը, — ըլլայ անիկա բուսական, կենդանական, և հոգեկան — գտնուի իր իսկական և յարմար միջավայրին մէջ։ Հո՛ն է միայն որ ան պիտի գտնէ թէ՛ իր սնունդը և թէ՛ իր ազատութիւնը։ Այսպէս, բոյսը ոչ միայն պէտք է ունենայ հող, այլ նաեւ օդ, խոնաւութիւն և արեւ։ Միջավայրը չէ որ սկիզբ կուտայ կեանքին, այլ կը հայթայթէ ինչ որ անհրաժեշտ է իր տարածանքին ու բարգաւաճման համար։ Այս անարգել գործունէութեան մէջ է որ կը կայանայ իր ազատութիւնը։

Այսպէս ալ բնութեան մէջ, կ'ըսենք արարած մը ազատ է երբ կրնայ անարգել շարժիլ իր բնիկ միջավայրին մէջ։ Թռչունը ազատ է օդին մէջ, ձուկը՝ ջուրին մէջ։ Հանէ՛ զանոնք իրենց միջավայրէն, իրենց ազատութիւնը կը կորսուի։ Փոխէ՛, կամ եղանակաւորէ՛ միջավայրին նկարագիրը, ու դուն կը սահմանափակես կամ կը կապտես այդ կեանքին ազատութիւնը։

Մարդ մեղքով ոչնչացուցած է կեանքի ներքին սկզբունքը, ու աւերած՝ այն ուղիով որ անոր ճշմարիտ բնակավայրն էր։ Վերանորոգութիւնը կը կայանայ հոգին վերակենդանացնելու, ու զայն իր իսկական միջավայրին առաջնորդելու մէջ։ «Վերստին ծնանիլ»ը ստանալ է այդ վերակենդանութիւնը. իսկ «ի Քրիստոս ըլլալ»ը՝ այդ միջավայրին մէջ փոխադրուիլ։ Ուրեմն հոգեւոր կեանքը կը ճանչցուի միայն անոնցմէ՛ որոնք նոր կեանքը ունին, ու կը մնան Անոր մէջ որ իսկական ոլորտն է այդ կեանքին։ Հետեւաբար չենք կրնար ըսել որ ամէն վերածննալ հոգի անհրաժեշտաբար հոգեւոր ազատութեան վիճակի մը մէջ կը գտնուի։ Դարձը ամէն ինչ չէ։ Էականը փրկութիւնն է, որ աւելի բան կը նշանակէ քան՝ լոկ վերստացումը Աստուածայինին. այսինքն

մեղքով կորսուած ներքին կենսական ըս-
կըզրուանքին:

Երբեակ ազատագրութեան կան զորս
նկատի պիտի առնենք ճշմարիտ ազատու-
թեան ըմբռնումին հետ յարակցաբար. —
մտքի, խղճմտանքի, ու կամքի ազատու-
թիւն:

Մտքի ազատութիւն. ըստ նախապէս
տրուած սահմանումին, միտքը պէտք է
իրեն պատշաճ միջավայրը ունենայ որ-
պէսզի ազատ ըլլայ: Այդ միջավայրը նը-
մարտութիւնն է: Միտքը ազատ էր երբ
առաջին անգամ ստեղծուեցաւ մարդուն
մէջ. ինչպէս ամէն ստեղծուած էակ և իր՝
միտքն ալ իր խակական միջավայրին մէջ
զրուած էր. որովհետեւ՝ նմարտութիւնն էր
այն ոլորտը որուն մէջ կը բնակէր և կը
գործէր միտքը: Մարդուն բարոյական և
հոգեւոր շրջապատին մէջ ամէն բան կատա-
րելապէս համերաշխութեան մէջ էր իր ի-
մացական լինելութեան հետ: Անկուսկն աս-
դին սակայն ամէն ինչ փոխուած է: Մար-
դուն միտքը կաշկանդումի տակ է իմացա-
կան ու բարոյական խաւարի, տգիտութեան
և սխալանքի: Առաքեալը հետեւեալ կեր-
պով կը ներկայացնէ այս վիճակին մէջ
եզոզները. «Որոնց իմացականութիւնը խա-
ւարած է. անոնց մէջ գտնուած տըգի-
տութեան եւ իրենց իմացականութեան
կուրուքեան պատճառով օտարացած են
այն կեանքէն որ Աստուծմէ կուգայ» (Եփս.
Դ. 18): Մարդ ինչպէս հաւատք ընծայելով
Աստանայի սուտին. այս արարքով կոր-
ծանեց ճշմարտութիւնը, և արտաքսուելով
ճշմարտութեան ոլորտէն, մարդկային միտ-
քը կորսնցուց իր ազատութիւնը:

Քրիստոս կը վերանորոգէ մեր մէջ ա-
զատութիւնը, ճշմարտութեան լոյսին բե-
րելով զմեզ: «Պիտի ճանչնաք ճշմարտու-
թիւնը, ու ճշմարտութիւնը պիտի փրկէ
ձեզ» (Եովհ. Ը. 32):

Ինչ որ է օգր բռնունիւն, ու ջուր՝
ձուկիւն, ցոյն է Աստուծոյ նմարտութիւնը
մեր միտքին: Ինչպէս թռչունը իր թևերը կը
բանայ իրեն սեպհական ոլորտին մէջ, այնպէս
ալ մեր իմացական ոյժերը և կարողութիւն-
ները կը բացուին աստուածային ճշմարտու-
թեանց մթնոլորտին մէջ, ուր կը գտնեն
իրենց բարգաւաճումը, ինչ որ մեր հոգի-
ները կը լիցնէ մասնաւոր ուրախութեամբ մը:

Բայց երբ նմարտութեան մասին կը
խօսինք, այդ եզրին տակ լոկ վերացական
բան մը չենք ուզեր հասկնալ. այլ կ'ա-
նարկենք Անո՛ր՝ որ յայտարարեց. «Ե՛ս եմ
ճշմարտութիւնը», կ'անարկենք ճշմար-
տութեան այն կենդանի մարմնացումին՝
«Որուն մէջ կ'ապրինք, կը շարժինք, և
ունինք մեր էութիւնը»: Փրկարար հա-
ւատքը իր մէջ կ'ենթադրէ իրական անցք
մը մէկ ոլորտէն միւսը, խաւարէն լոյսին:
Ի՛ր, Քրիստոսի մէջ, որ ճշմարտութիւնն
իսկ է, կը հասնինք մեր մտքի կամ իմա-
ցական կատարեալ ազատագրումին:

Խղմնամբի ազատութիւն: — Կաշկանդում
կրնայ յառաջ գալ ոչ միայն տգիտութենէն
այլ նաեւ մեղքէն: Խղճմտանքին վրայ ծան-
րացող յանցապարտութեան զգացումը, կըր-
նայ կապտել հոգին ամէն ազատութենէն:
Ձի կրնար գոյութիւն ունենալ ոչ մէկ ա-
զատութիւն արտայայտումի, սուրբ համար-
ձակութեան, և Աստուծոյ ներկայութեան
եղնելու, եթէ մեղքը իր ստորնացուցիչ և
պղծագործ հանգամանքով կը ծանրանայ
խղճմտանքին վրայ: Մինչև որ մեր սիրտե-
րը չլուանք «ի խղճէ չարեաց» (Եբր. Ի. 22),
ինչ որ իրմնական պայման է, չենք կրնար
մտնել «ի սրբութիւն սրբութեանց»: Ազա-
տագրեալ խղճմտանքը մաքրուած խղճմը-
տանք մըն է: Երբ ասիկա իրագործուի, հո-
գին կը մտնէ խաղաղութեան մթնոլորտի
մը մէջ: Այդ խաղաղութեան մէջ է որ
խղճմտանքը կը գտնէ իր ազատութիւնը:
Սակայն լոկ «Իր խաչին արիւնով» է որ
ասիկա կրնայ ճանչցուիլ: Երբ տեսնենք
Քրիստոսի մահուան իմաստը, երբ ընդու-
նինք զայն իբրեւ միակ միջոցը որով մենք
հաշտութեան կը բերուինք Աստուծոյ հետ,
այն ատեն միայն կը ճանչնանք թէ ի՛նչ կը
նշանակէ խաղաղութիւն: Այն ատեն մենք
կ'անդրադառնանք որ ոչ միայն խաղաղու-
թիւն յառաջ բերելու հետամուտ ենք, այլ՝
կը զգանք թէ փոխադրուած ենք Անոր մէջ
որ մեր խաղաղութիւնն է: Խղմնամբի, ու-
րեմի իր ազատութիւնը կը գտնէ աստուա-
ծային խաղաղութեան ոլորտի մը մէջ:

Կամբի ազատութիւն: — Դիտել կուտայ
իրատես քարոզիչ մը «թէ մարդկային գոր-
ծերու անկատարութիւնը և տկարութիւնը
արդիւնք են կիրքերու գերագահութեան մեր
մէջ, թէ կիրքերը շատ զօրաւոր են, և կամ-

քը իրենց ետեւէն կը քաշկուտեն կը տանին, թէ կամքը, իրրեւ մարդուն մէջ կարգ ու կանոնը պահող ոյժ, ջլատուած է և անգործութեան մատնուած ք: Արդարեւ մարդուն կամքը, ներկայիս, ազատ չէ: Ան գերին է կամ վախի և կամ ցանկութեան: Եթէ մարդու մը կիրքերը չար են, իր կամքը զոհն է մեղսալից բռնակալութեան մը: Կրնայ մէկը լսյս և զիտութիւն ունենալ, սակայն ազատութենէ զուրկ մնալ:

Մարդ մը կրնայ տեսնել ու ճանչնալ ինչ որ շիտակ է. այսուհանդերձ կրնայ խրտչիլ զայն գործադրելէ յանդիմանութեան կամ դժուարութեան վախէն: Ասիկա գերութեան վիճակ մըն է: Մէկը կրնայ տեսնել չարիքը ու զիտնալ թէ իր պարտականութիւնն է խուսափիլ անկէ. այսուհանդերձ կրնայ հակառակը գործել, հաճոյքի պատճառով որ առաւել կամ նուազ չափով կապուած է այդ չարիքին հետ: Ի՞նչպէս կարելի է այսպիսի վիճակէ մը ազատիլ:

Ենթադրենք որ կամքը զօրացած է, և պարտականութեան զօրաւոր զգացումէ մը տարուած՝ մարդ կրցած է իր կիրքերուն վրայ տիրապետել. կրնա՞նք այսպիսի մէկը ճշմարիտ ազատութեան տիրապար առնել: Անշուշտ ոչ: Ինչպէս որ կարող ու կորովի գրող մը կ'ըսէ. «Կրնանք պարտադրել մենք մեզի որ կատարենք ինչ ինչ գործեր կամքի ճիշդով, բայց ասիկա բոլորովին տարբեր բան է, մեր միտումներն ալ այդ գործերուն հետ հաշտ ուղղութեան մը մէջ դնելէն»: Կամքին պէտք եղածը զայն զօրացնելը չէ, այլ զայն ազատագրելը: Ամեն բանէ առաջ պէտք է զայն իրեն յարմար միջավայրին մէջ դնել. հո՞ն է որ ան պիտի գտնէ իր ազատութիւնը: Կրնայ տկար ըլլալ, բայց բաւ է որ ազատ ըլլայ. որովհետեւ ազատ ըլլալով տակաւ առ տակաւ կը պատրաստուի զօրանալու: Միջավայրը ուր կամքը կը գտնէ իր ազատութիւնը Աստուծոյ սեռն է:

Ազատութեան ժողովրդային սահմանումը — այսինքն «ընել ինչ որ կ'ուզես» — ի վերջոյ հետի չէ ճշմարտութենէ: Փառաւորեալ հոգիները ազատ են, ու կ'ընեն ինչ որ կ'ուզեն. բայց սուրբ ըլլալով իրենց բաղձանքներուն մէջ, կ'ընեն ինչ որ Աստուծոյ հաճոյ է: Այսպէս ալ ինչչափով որ մարդու մը զգացումները մաքրուին նոյն-

չափով ինք ալ հաճոյք կը զգայ ընելէ ինչ որ հաճոյ է Աստուծոյ. և ըստ այսմ, կը գտնէ իր ազատութիւնը իր ուզածը ընելուն մէջ: Ուրեմն ինչ որ կը սրբէ ու կը մաքրէ մեր զգացումները նոյն ատեն կ'ազատէ մեր կամքը: Կամքը ազատագրելու համար ուրեմն պէտք է զայն Աստուածային սիրոյ մթնոլորտին մէջ բերել: Ինչպէս որ միաքը կը գտնէ իր ազատութիւնը Անոր մէջ որ ճշմարտութիւնն է. և խղճմտանքը՝ Անոր մէջ որ մեր Խաղաղութիւնն է, այնպէս ալ կամքը կը գտնէ իր ազատութիւնը Անոր մէջ որ մարմնացումն է Կատարեալ Սիրոյ:

Արդ, եթէ սիրոյ մէջ է գաղտնիքը բարձրագոյն ազատութեան, հարց կը ծագի ընդհանրաբար թէ ի՞նչ է սէրը. ո՞ր պէտք է փնտռել զայն, ուրկէ՞ կուգայ ան, և ինչպէս կրնանք ճանչնալ զայն, ու անոր մէջ բնակիլ:

Սէրը որ դուրս կը վանէ երկիւղը մեր մէջէն, և կ'ազատէ զմեզ, մարդկային սէր չէ, յարակից անոր բնութեան. սէր մը որ ի քուն ըլլայ մարդուն մէջ, զոր բաւական ըլլայ արթնցնել ու շարժման մէջ դնել: Աստուածային սէրն է այն՝ որուն պէտք ունի հոգին. այսինքն ոչ թէ մեր սէրը Աստուծոյ նկատմամբ և ոչ ալ Աստուծոյ մեր նկատմամբ ունեցած սէրը. այլ Աստուծոյ սէրը ինքնին, որ իրրեւ շնորհք մը կը հեղուի մեր սիրտերուն մէջ: Այս աստուածային սէրն է որ ետքէն պիտի ըլլայ մե՛ր սէրը Աստուծոյ նկատմամբ:

Միջնորդը այս Աստուածային սիրոյ մեր սիրտերէն ներս փոխանցումին՝ Սուրբ Հոգին է: Նախ ինք անձամբ կը մտնէ մեր հոգիներուն մէջ, և ապա ներսէն մեզի կը ճանչցնէ Աստուծոյ Սէրը, և կը հաղորդէ զայն իբրեւ ոյժ մը որ կը զանգէ, ձեռի կը բերէ, ու կը թրծէ մեր զգացումները, յառաջադրութիւնները, խտէալները եւ գործերը: Աստուած իր սէրը մեր սեպհականութիւնը կ'ընէ, ու ատիկա կ'ըլլայ մեր մէջ աղբիւրը Աստուածային կեանքին: Այս պարգեւին շնորհիւ, մենք կը տողորուինք սիրով մը որ նման է Աստուծոյ ունեցած սիրոյն, ու ասով մենք իրաւունք կ'ունենանք Աստուծոյ որդիներ կոչուելու տիաղոսին, իրրեւ մասնակիցներ ի՛ր իսկ բնութեան: Հաւատացեալին բնութիւնը այն ատեն կը նմանի Աստուծոյ բնութեան: Նա որ սիրոյ մէջ կը

բնակի, Աստուծոյ մէջ կը բնակի, և Աստուծոյ իր մէջ, Ով որ այսպէս մտած է սիրոյ ոլորտի մը մէջ, բարձրացած է երկնային մակարդակի մը: Շատ պերճախօս և զեղեցիկ եզր մըն է բնակիլը այսպիսի կապակցութեամբ: Սէրը այն բնակարանն է ուր կը բնակի մարդ: Ուրիշ խօսքով Աստուծոյն է այն վեհազայրը ուր հոգին սահմանուած է բնակելու, և փոխադարձաբար:

Աստուծոյն սիրոյ այս վեհաբանին մէջ է որ կամքը պիտի գտնէ իր ազատութիւնը: Աստուծոյն է այն միջավայրը ուր պէտք է բնակի մարդկային կամեցողութիւնը, գտնելով մեր բնակարանը Աստուծոյ մէջ՝ արտաքին բոլոր կաշկանդութիւնները վերջ կը գտնեն: Ասիկա լոկ վերացական իտէալ վիճակ մըն է, այլ կարելի իրականութիւն մը: Ընթացողութիւն, ինքնազգացողութիւն, և Սէր, նուազ իրականութիւններն են քան Միտքը, ինքնամտանքը և կամքը:

Մեր էութեան իւրաքանչիւր մասը իր ճշմարտ միջավայրին մէջ բերելով է որ հոգին իր ազատագրման գործը ի գլուխ կը հանէ: Լոկ պարտականութեան կեանքը այսպէս կը փոխակերպուի ազատութեան և երջանկութեան կեանքին:

Ենթադրենք որ մէկու մը բաղձանքները մասամբ միայն սրբուած են, Աստուծոյ խաղաղութեան մասին գաղափար մը կազմուած է և նոյնիսկ ճաշակուած: Սակայն ազատութեան պակասին հետեանքով, այս խաղաղութիւնը բոլորովին կը խանգարուի. անընդհատ պայքարներ ու կրկնուած անկումներ երջանկութեան ամեն կարելիութիւն կը կապեն: Այսպիսին լսած է որ պայքարը քրիստոնէական կեանքին յատկանիշներէն է: Աստուծաշունչէն ալ կը սորվի որ ինք պէտք է «բարեւք պատերազմը մղէ», և խաչին դրօշին ներքեւ մտած զինուոր մը լինելով պէտք է հազնի Աստուծոյ ընձեռած բոլոր զրահները: Պայքարը, ինչպէս յստակօրէն կը նշմարէ Ս. Գրքին մէջ, անհրաժեշտ է քրիստոնէական կեանքին մէջ: Սակայն որչափ յաճախ այսպիսին չի գատորոշեր պայքարը ըմբոստութենէն: Այսպիսի պարագաներուն կրնայ ըլլալ որ կամքը ամբողջութեամբ չէ ենթարկուած Աստուծոյ. կրնայ ազդեցութեան ներքեւ ինկած ըլլալ չար բաղձանքի մը: Բնական է անկապել, որ այսպիսի հո-

գիծ մը մէջ խաղաղութիւնը պիտի չկրնայ տիրապետել: Կարելի է երեւակայել պարագաներ ուր կամքը զօրաւոր է և կիրքերը լաւ հակակշռի տակ առնուած: Բայց ի՞նչ կ'ըլլայ արդիւնքը. — կեանք մը որ արտաքինապէս հեռու է չարէն, ու մօտ՝ բարիին. բայց ոչ հրեք կեանք մը որ երջանիկ է, որ ազատ է: Կրնաս հանգիպել մարդոց սրտնք կը գործեն խղճմտօրէն ու կը վարեն պարկեշտ և ուղիղ կեանք. բայց կրնայ պատահիլ որ այդ մարդը ոչ մէկ գաղափար ունենայ իրական երջանկութեան ու ազատութեան՝ Աստուծոյ ծառայութեան մէջ:

Խղճմտանքին ոյժը և կամքին զօրութիւնը բաւարար կրնան ըլլալ չափ մը պարագաներուն կիրքերը հակակշռի տակ պահելու համար, այնպէս որ մէկը կրնայ զերծ մնալ ընդհանրապէս արտաքին մեղանչական գործերէ, կրնայ նոյնիսկ ունենալ բաւականաչափ եռանդ ու գործունէութիւն Աստուծոյ ծառայութեան մէջ: Սակայն ի՞նչ պրկումի ու տեական կաշկանդումի ենթակայ է այդպիսին ներսէն: Քրիստոսի լուծը իրեն այնպէս կը թուի որ շարունակ կը ճնշէ իր վրայ: Սեյր լուծը քաղցր չի դարձնել և ոչ ալ Անոր բեռը՝ թեթեւ:

Արդ, ենթադրենք որ այսպիսին խորապէս ու լիակատար կերպով Ս. Հոգիի ազդեցութեան ներքեւ լինայ. ենթադրենք որ Աստուծային սէրը սրբէ իր բաղձանքները այն աստիճանով որչափ Աստուծային ճշմարտութիւնը ազատագրած է իր միտքը և Աստուծային խաղաղութիւնը՝ իր խղճմտանքը: Ի՞նչ կ'ըլլայ հետեւանքը: Լիակատար փոփոխութիւն մը տեղի կ'ունենայ իր ամբողջ կեանքին մէջ: Որովհետեւ հիմակ կը սիրէ ճշմարտութիւնը ու կը հրճուի անով, ինչպէս նաեւ կը ճանչնայ Անոր գերազանցութիւնը. այժմ գայն գործադրելը դիւրին կը գտնէ: Կը սկսի սիրել ինչ որ Աստուծոյն կը հրամայէ. ու երբեք դժուար չէ ընել ինչ որ մէկը կը սիրէ: Կը ստուգէ՝ իր իսկ փորձառութեամբ՝ ճշմարտութիւնը ստանդարտէ: «Իր պատուիրանները կատարելը ծանր չէ»: Կը գտնէ ազատութեան գաղտնիքը և երջանիկ կը զգայ Աստուծոյ ծառայութեան գործին մէջ:

Ջանա՛ ուրեմն ըմբռնել սա փառաւոր իրողութիւնը թէ կրնաս Քրիստոսը ունենալ

իրեն Աստուածային սէր որ կը լեցնէ քու հոգիդ: Ինչպէս որ կրնայ ըլլալ որ նարդոսի չիշը տան մը մէջ գտնուի ու տանտէրը անտեղեակ մնայ անոր գոյութեան, այնպէս ալ Քրիստոս երկար ատեն կրնայ՝ Իր անուըդ դաւանողներուն մէջ ըլլալ և ասոնք անգիտակ մնան Իր ներկայութեան: Բայց անմիջապէս որ չիշը կոտորի, ու իւզը դուրս թափի, այն ատեն բուրմունքը կը լեցնէ ամբողջ տունը: Այնպէս ալ երբ Աստուծոյ սէրը հոսի սիրտերէն ներս Ս. Հոգիի միջոցաւ, երբ Աստուածային սիրոյ անհուն գանձերը, որոնք ամբարուած են Քրիստոսի մէջ, յայտնուին մեր մէջ, անոնց ազատարար ու աշակերպող ազդեցութիւնները անմիջապէս կը տեսնուին ու կը զգացուին: Իրենց մաքրիչ ու սրբարար արդիւնքները, մեր խորհուրդներուն ու բաղձանքներուն վրայ, կը ճանչցուին: Այն ատեն միայն կը սկսինք սորվիլ թէ ինչ ըսել կ'ուզէր Տէրը երբ կ'ըսէր. «Երանի անոնց որոնք սրտով մաքուր են, որովհետեւ անոնք զԱստուած պիտի տեսնեն»:

Բայց թերեւս հարցնես. Ինչպէս կրնամ ստանալ այս սէրը: «Սէրը, ըսած է մէկը, չի կրնար արտադրուիլ հոգիին ինքն իր վրայ բանեցուցած արարքով մը. նաւակին մէջ եղող մարդը չի կրնար շարժման մէջ դնել զայն, մէջէն հրելով»:

Ոչ թէ ճիշդով ու մաքառումով է որ այս երջանիկ վիճակը յառաջ պիտի գայ մեր մէջ, այլ՝ իրական նուիրումով մեր անձերուն՝ Աստուծոյ, Կանգնէ՛ հանդարտօրէն Իր առջև. բայց քու էութեանդ բոլոր խողովակները իրեն, ու թոյլ տուր որ գայ Ան ու տիրանայ քու էութեանդ բոլոր թեւերուն: Յատկապէս տո՛ւր իրեն քու սիրտդ, բաղձանքներուդ այդ ամբողջը, և զգացումներուդ գահը: Ենթարկէ՛ ամէն ինչ Անոր, ու Տէրը պիտի մտնէ, բերելով իրեն հետ իր շնորհաց ու փառքի բոլոր ճոխութիւնները, վերածելով՝ պարտականութենէն միայն իր մղումը ստացող կեանքդ, սէրէն և ազատութենէն միայն իր թափը առնող կեանքի:

Հայացոյց՝ Ն. ԱՅԵՂԱՅ

ԹԱՓԱՌԱԿԱՆ ՀՐԵԱՆ

«Երուսաղէմ, Երուսաղէմ, որ կոտորես զմարգարէսն եւ Կարկոծ առնես զառաքելսն առ ինք. Բանի՛ցս անգամ կամեցայ ժողովել զմահկունս Բա, զոր օրինակ ժողովել հաւ զմագս խր ընդ քեռով եւ ոչ կամեցարուք. անա քողեալ լիցի ձեզ տունդ ձեր աւերակ: Բայց ասեմ ձեզ, թէ ոչ եւս տեսնիցե՛ք զիս մինչեւ ասիցե՛ք, օրհնեալ եկեալ յառնուի Տէրուն:» (ՄԱՍՅ. ԻԳ. 37-39)

Հրաժեշտի վերջին խօսքերն են ասոնք Յիսուսի, խորունկ, տաք, սիրով ու ցաւով բարախուն, ինչպէս ամէն խօսք հրաժեշտի: Իր կեանքի վերջին օրերուն մէջ արտասանուած, Տաղաւարահարաց տօնին առթիւ, ուր ուխտաւոր խայտաղէտ բազմութիւն մը լեցուցած էր Երուսաղէմը, մեծ հոգիի մը և հայրենասէրի մը կողմէ, որ առանց սակարկութեան իր կեանքը և արիւնը ի սպաս դրաւ իր ժողովուրդին բարոյական և հոգեկան վերականգնումի գործին: Երեք տարիներ շարունակ, շրջապատուած խուճար մը երիտասարդ ու խանդավառ մարդերով, ըսած էր անոնց թէ՛ իրենց ապրած դարը տեղի պիտի տար նոր դարաշրջանի մը. թէ՛ իրենց արիւնով ու ճիւղերով նոր ընկերութիւն մը պիտի կազմուէր, Աստուծոյ արքայութեան տիրապետումը երկրի վրայ, ու մարդոց կեանքէն ներս. թէ՛ իրենք կոչուած են գծելու ճամբան ուրկէ պիտի քալէ Աստուած իր բանակներով: Ու այս մարդերով, Պաղեստինի ամենէն խուլ անկիւններն անգամ տարաւ իր խօսքին սփոփանքը, յուսահատած ու բարոյապէս քայքայուած սերունդի մը երակներէն ներս նոր կեանք ներարկեց, անոնց համար նոր տեսիլքներ, նոր երազներ հիւսեց, մատնանշելով նոր ընկերութեան կազմութեան մէջ հրեայ ժողովուրդին վիճակուած ու վերապահուած երջանիկ դերը, ու իր սրտին երգերով մեղմեց անոնց տառապանքը: Գիւղն ամբողջ, իր միամտութեամբ, պարզութեամբ, ու հաւատքով իրեն կապուեցաւ. մինչ՝ Երուսաղէմը, տիրասպան այդ քաղաքը, իր կրօնական կազմակերպութիւններով, նեղմիտ մտաւորականութեամբ ու խարդախ առեւտրականներով իր դէմ ելաւ: Քանի՛ քանի՛ անգամներ փորձեց Երուսաղէմի մէջ՝ փլուզել

մօտեզող կրօնական, ընկերային, բարոյական կեանքէն ներս նոր շունչ մը մտցնել, բայց միշտ իր դէմ գտաւ ժամանակակից հրեայ այլամեծ մտաւորականութեան արգելքը. ու վերջին անգամ ըլլալով, իր կեանքի վերջին օրերու նախօրեակին, ուզեց վերջին և արիւնոտ փորձը կատարել. Երուսաղէմ եկաւ, ու ելաւ ուղղակի Տաճար, վերջին անգամ ըլլալով՝ ոչ թէ աղօթելու՝ այլ քանդելու, ոչ թէ երկրպագելու՝ այլ պատժելու:

Իր խօսքը՝ որ կ'արձագանգէ Տաճարի չըջափակէն ներս, ձայն մըն է որ կ'աղօթէ, աղօթք մըն է որ կը սպառնայ, ու սպառնալիք մը՝ որ ուռմբի մը պէս կը պայթի իր թշնամիներուն չըջանալէն ներս. կը խարազանէ իր խօսքին մտրակով ազահու թիւնը փարիսեցիներուն, որոնք այրիները կը կողոպտեն. կը կշտամբէ կեղծաւորները, որոնք բարեպաշտական ձեւակերպութիւններ կ'ընեն, լաւագոյն կերպով ծածկելու համար իրենց ցանկութիւնները. կը ձաղկէ այն հպարտները, որոնք շնորհակալ կ'ըլլան ուրիշներու նման չըլլալուն համար. ու իր խօսքը կրակի նման այրող՝ կը թափի ժամանակից հրեայ մտաւորականութեան վրիպած ներկայացուցիչներուն վրայ — փարիսեցի, դպիր օրէնքի վարդապետ. — «Վայ ձեզ, կո՛յր առաջնորդներ, որ կը դոցէք գիտութեան, լոյսի, ճշմարտութեան, երկինքի դռները մարդոց առջև. դուք փոխանակ, ժողովուրդին իմացական և բարոյական բարձրացման ու ազնուացման ազդակներ ու լծակներ ըլլալու, ձեր ապրկարութեամբ, ու թանձր նախապաշարունակներով՝ ծանրոցներ կը դնէք ժողովուրդներու զգացումներուն վրայ. դուք կը գողնաք ամբօխներէն իրենց հոգիները, ձեր սխալ վարդապետութիւններով՝ կը պղծէք Աստուծոյ խօսքերը, կը գողնաք յաւիտենականութեան խոստումները և կը սպաննէք հոգիները, դուք մտաւորականներդ, պատճառ պիտի դառնաք այս Տաճարին ու ժողովուրդին փճացման, հոգեոր ստրկութեան ու իմացական անանկութեան»:

Արդարեւ, մտաւորականութիւնը, աղէտք և պատուհաս կը դառնայ ցեղի մը համար այն օրէն, երբ կո՛յր իր դերին, կը մոլորեցնէ հանրային կարծիքը: Յիսուսի ժամանակակից հրեայ մտաւորականութիւնը չարիք մը գարձաւ այդ ժողովուրդին

համար, որ Աստուծոյ վրէժխնդրութիւնը հրաւիրեց այդ ցեղին և Երուսաղէմի վրայ:

Երուսաղէմ, քաղաքն էր այլևս կայէնի թոռներուն, եղբայրներ սպաննողներուն, սուրբերու դահլճներուն, մարգարէներն ու առաքեալները կոտորողներուն: Անոր պատմութիւնը, որ պատմութիւնն է միեւնոյն ատեն հրեայ ցեղին, արիւնի ու մեղքի շարք մըն է. հրէից վաւերական պատմութիւնը ու՝ ճիշտով կը սկսի — կայէնի եղբայրասպանութեամբ, — և ոճիրով կը կնքուի, — այդ ցեղի տիրասպանութեամբ. — ու դարերով Երուսաղէմը եղաւ չքեղ քղամիդը՝ ծածկելու համար այդ ցեղին նկարագրին յոռի երեսները, և բնութեան աղտոտ յատակը, եսամոլ հաշիւները, անոր հոգիին ծածուկ թշուառութիւնները ու ստորնութիւնները. հետեւաբար, պիտի ըլլար քառութեան նոխազը այն մեղքերուն, զորս պատասպարեց իր պարիսպներէն ներս. ու Յիսուսի ձայնը, ի վերջոյ կրակի տաքութեամբ իջնելէ յետոյ հրեայ մտաւորականութեան գլխուն, թափեցաւ նաեւ Երուսաղէմի վրայ ողբի մը նման. «Երուսաղէմ, Երուսաղէմ, օրեր պիտի գան, ուր աշխարհի կարգը պիտի խռովի ու խանգարուի. ազգեր իրարու դէմ պիտի ելլեն, երկիրը անոնց ոտքերուն տակ պիտի դողայ. թշնամիներդ քեզ պիտի պաշարեն, նեղեն ու քար քարի վրայ կանգուն պիտի չմնայ, ու ժողովուրդդ չլիքայակապ գերի պիտի տարուի, որովհետեւ չլսեցիր ճշմարտութեան ձայնին, չմտար իմ թեւերուս պաշտպանութեան ու հսկողութեան ներքեւ»:

Եւ Երուսաղէմ 40 տարի խաղաղութիւն չունեցաւ մինչև այն օրը երբ Տիրոս 70 թուականին քանդեց Տաճարն ու աւերակի վերածեց Երուսաղէմը, ու Յիսուսի խօսքերը, վանկ առ վանկ իրականացան, անողորմ ճշգրտութեամբ, արիւնի ու կրակի պատմութեամբ մը: Իսկ հրեայ ցեղին վիճակը՝ Տաճարի կործանումէն ու Երուսաղէմի պատուհասէն յետոյ — Միջին դարէն հասած շատ յատկանշական աւանդալէպ մը կուտայ անոր ալ դժբախտ վախճանը: Այդ աւանդալէպը կ'ըսէ թէ երբ Յիսուս խաչի ծանրութեան տակ յոգնած, սպառած, հագիւ կը քալէր դէպի Գողգոթա, քայլ մը եւս՝ եւ կ'իյնայ գետին. զինուորներ զինք կը վերցնեն: Յիսուս վայրկեան մը կանգ

կ'առնէ, մինչ կատղած ու մօլեռանդ ամբօխէն հրեայ մը զօրաւոր բռնեցք մը կ'իջեցնէ Յիսուսի ուսերուն՝ ըսելով.

— Վե՛ր, վե՛ր, ելիր և շուտ քալէ...

Յիսուս կը նայի հրեային ու կ'ըսէ.

— Կ'երթամ ես և պիտի հանգչիմ քիչ յետոյ. բայց դուն պիտի քալես ու հանգիստ պիտի չունենաս մինչև իմ վերադարձս: Ու այդ ըոպէէն, կ'ըսէ զրոյցը, հրեան իսկոյն հեռացաւ այդ տեղէն, ու այդ ըոպէէն սկսեալ կը քալէ երկրի բոլոր ճամբաները, առանց երեք օրէ աւելի տեղ մը կենալու, առանց յոգնելու, եւ առանց կտրեմալ մեռնելու. հարկը տարուան մէջ մէկ ըոպէ մը միայն կրնայ կենալ, Ծննդեան գիշերը, երբ զանգակները կ'աւետեն Փրկչին Ծնունդը. կըսէինք, եկեղեցիի մը պատին մէկ ըոպէ միայն կը հանգչի ու ապա նորէն կը շարունակէ իր թափառաշրջիկ կեանքը: Նիհար, չորցած, ամիջին հասակով, թխրակ գէմքով մարդ մըն է ան, օփոս ինկած աչքերով, ցանցաւ մօրուքով, գիտէ բոլոր լեզուները, բայց միայն քրիստոնեաներուն կը խօսի. կը քալէ բոկոտն, չունի գրպան և չի գիտցուիր թէ ուրի՛կ կուգան իր զբոսները և երբեք չեն աւելնար քովը. անունն է Ահաուելուս, կամ Ասուաժուաժու, այսինքն՝ զԱստուած հրող, մղող. իսկ աւելի հանրածանօթ է ան թափառական հրեայ անունով:

Ահա այս զրոյցը, որ ճշմարիտ է պատմականէն շատ աւելի ահաւոր ճշգրտեամբ մը, ցոյց կուտայ թէ՛ հրեայ ժողովուրդը՝ Աստուծոյ գէմ իր անհնազանդութեան մեղքին և ոճիրին պատիժը քաւեց ու կը քաւէ. թափառական է ան բոլոր երկիրներու մէջ, մղուած քալելու երկրի վրայ դարեւրու յաւիտեական ճամբան, դատապարտուած անմահութեան անէմքին, ճակատը խարանուած կարմիր և անջնջելի նշանով մը, ինչպէս Կալէնինը, իր եղբայրներն ըսպաննած ըլլալուն համար. կը քալէ ան թափառական, ճշմարիտ պատկերը՝ Ասուաժուաժուի որ գեռ է տեսած իր Աստուծոյն վերադարձը, զոր կտրեց օր մը իր մարմինէն իբր փտած անգամ մը, ու պիտի քալէ, անհանգիստ, թափառական, մինչև որ ընդունի զՔրիստոս իբր իր Մեսիան, որուն քսան դարեր առաջ չուզեց ընել ոչ իսկ մէկ ըոպէի մը հանգիստի ողորմութիւնը:

Բայց, քափառական հրեայի պատմութեան մէջ, տեսնելէ յետոյ հրեայ ժողովուրդի արիւնոտ ողբերգութիւնը, սխալ պիտի չըլլար մտածել նաև թէ, թափառական հրեան պատկերն է ներկայ ամբողջ մարդկութեան, հրէացած մարդկութեան, որ մոռցած երկինքի ճամբան, Աստուծոյ գէմ կը պայքարի, ու ամէն օր զԱստուած ետ կը մղէ, կը վռնտէ, սրտերէն ու տուներէն դուրս:

Աստուծոյ մը համար խաչ կանգնող, ու զԱստուած մեռցնող մարդկային կիրքերը ամէն ժամանակի և տեղի յատուկ են. մեզի համար զիւրին է այսօր հրեանեաներուն վրայ քար նետել եւ Աստուծոյ սպանութեան սոսկալի մտածումը անոնց մօլեռանդութեան վերագրել. բայց չխառուինք. հրեայ ժողովուրդը յուզող կիրքերը, ընդգէմ Քրիստոսի, ճշմարտութեան, սիրոյ, նուիրումի, արդարութեան ու զապախարի, ամէն սրտի մէջ կը գտնուին: Յիսուսի դատապարտած բոլոր կիրքերը կը դաշնակցին այսօր ևս իրարու հետ ու ազադակ կը քարձրացնեն խեղդելու համար ճշմարտութեան և կրօնքի ձայնը. ներկայ փարիսեցիութիւնը, որով կ'ուզենք իմանալ ձեապաշտ և ինքնահաճ պարկեշտութիւնը, ձեռք կ'երկարէ սաղուկեցիութեան, այսինքն՝ թեթեւամիտ սկեպտականութեան եւ ծաղրածու նիւթապաշտութեան. եսասէր հարստութիւնը, նախանձոտ և ըմբոստ աղքատութիւնը, գիտութիւնը իր արհամարհանքով, տգիտութիւնը իր մօլեռանդութեամբ, շռայլութիւնն ու գայթակղալից ազահութիւնը, ստորին հեշտանքը, ու ապականուած մտաւորականութիւնը, մէկ խօսքով, բոլոր մարդկային յոռի կիրքերը կը միանան այսօր, սրտերէ, տուներէ, դպրոցներէ ու ընտանիքներէ, ընկերութիւններէ ու պետութիւններէ դուրս վտարելու զԱստուած, խեղդելու կրօնական զգացումը:

Քրիստոսի, այսինքն ճշմարտութեան, Լոյսի, քաղաքակրթութեան, յառաջդիմութեան թշնամիները, միայն հրեայ ժողովուրդի մէջ չեն, անոնք ամէն տեղ են ուր սիրտեր կան, զորս ճշմարտութիւնը կը վիրաւորէ և ճշմարիտ սէրը կը բորբոքեցնէ:

Թափառական հրեան կատարեալ պատկերն է ներկայ մարդկութեան. ու ներկայ

աշխարհի վիճակը՝ տարբեր չէ Բրիտանոսի ժամանակակից երուսաղէմի պատկերէն։ Այսօր ալ անլուր ողբերգութիւններ կը կատարուին զանգուածներու հողիներուն ու կեանքերուն մէջ. սրբութիւններ կը վաճառուին, ժողովուրդներ կ'ոչնչացուին, եկեղեցիներ կը քանդուին, հազարաւոր երիտասարդներ պատերազմի կուգործու սեղաններուն վրայ կ'ողջակիզուին, չէն երկիրներ կը փճանան, ու մարդուն ազնուագոյն ճիգերուն ու աշխատութեանց արդասիքը, զոր քաղաքակրթութիւն կը կոչենք, աւերակի կը վերածուի այսօր։ Մարդոց պատմութիւնը, արձանագրութիւնն է աւելի անոնց ոճիրներուն ու անկումներուն, քան յաղթանակներուն ու նուաճումներուն. պատճառ. որովհետեւ կրօնքը կը նկատուի «թմրեցուցիչ մը»։ որովհետեւ քրիստոնէական առաքինութիւնները, սիրոյ, գութի, արդարութեան, ստկարութիւն» կը նկատուին մերօրեայ իմաստասէրներէ եւ կարգ մը մտաւորականներէ. ոյժն ու բռնութիւնը կը դառնան իրաւունք եւ օրէնք. վասնզի մարդը, հակառակ իր ազնուական ձկտումներուն ու երազներուն, զեռ իր մէջ կը պահէ ստորին կիրքերու եւ բնազդներու խորունկ հակում մը, որ ընկերային արդի տեսութիւններով եւ իմաստասիրական գրութիւններով չէ որ պիտի սրբագրուի, այլ քրիստոնէական կրօնքի ոգիով ու գաղափարաբանութեամբ։

Բրիտանոս՝ երուսաղէմի զիմաց, եւ քրիստոնէութիւն՝ աշխարհի զիմաց. բայց արդի քրիստոնէութիւնը նահանջի մէջ՝ չկրցաւ իր հզօր ձայնը բարձրացնել համատարած չարիքին դէմ, որ պատերազմն է. ան իր պատճառները ունի. քրիստոնէական ոգին նահանջի մէջ է նաեւ ժողովուրդներու կեանքէն ներս. եթէ ժողովուրդներու կեանքին մէջ լայն տեղ բռնած ըլլար քրիստոնէական ոգին ու գաղափարաբանութիւնը, այսօր, պատերազմի սա օրերուն մէջ, քրիստոնէայ մայրեր՝ իրենց հազարաւոր մեռնող զաւակներուն արիւնը պիտի պահանջէին պատերազմը դարձնող հրէշներէն. եթէ ժողովուրդները, քրիստոնէայ ըլլային, այսօր, անոնց զէնքի տակ կ'անցնէին զաւակները, զէնքերը վար պիտի նետէին քաջութեամբ, ինչպէս ըրին նախկին քրիստոնէաները, ու ըսին. «մենք եղբայրներ ենք, չենք կըր-

նար մեր ձեռքերը լուալ մեր եղբայրներու արիւնին մէջ, չենք ուզեր մենք մեռնիլ, ոչ ալ՝ մեռցնիլ, այլ աշխատիլ, սիրել եւ ստեղծագործել»։

Մինչեւ որ մարդկութիւնը չդառնայ քրիստոնէութեան, պիտի չունենայ ոչ մէկ երջանկութիւն ու խաղաղութիւն, ու ամէն օր պիտի երազէ իր լաւագոյն մասը կրակներու եւ աւերակներու մէջ, իր ոճիրի եւ արիւնի պատմութեան վրայ նոր նոր արիւնոտ էջեր եւ դրուագներ աւելցնելով։

Աշխարհը այն ատեն կը խաղաղի, ու մարդկութիւնը կը դադրի թափառական հրեայ ըլլալէ, երբ ազգերու, ցեղերու, լեզուներու, ըմբռնումներու եւ հողիներու մէջ ծագի ու աճի Աւետարանի լոյսը. երբ Աւետարանի ընկերային գաղափարաբանութիւնը հիմ դառնայ բոլոր ընկերային նոր տեսութիւններու. երբ մարդիկ նոյն երազներով, իտէալներով խանդավառուին. երբ Աստուծոյ տիեզերական հայրութեան եւ մարդոց համամարդկային եղբայրութեան համբուրելի գաղափարները տեղ գրաւեն մարդոց ըմբռնումներուն ու մտածումներուն մէջ. ուրիշ խօսքով, երբ ամբողջ մարդկութիւնը քրիստոնէութեան զրօշակին ու հովանիին ներքեւ գտնէ երջանկութիւն ու խաղաղութիւն. այն ատեն միայն «պիտի լուեն պատերազմները», այն ատեն միայն «պիտի դադրին թշնամիներու յարձակումները, եւ երկրի վրայ Սէր եւ Արդարութիւն պիտի տիրապետեն»։

ԱՐԹՈՒՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

ՀԱՒՍՏՔԻ ԵՒ ՄՏԱԾՄԱՆ ՅՈՒՔԵՐ

Որպէսզի հոգեւոր կեանքը կարելի ըլլայ իրականացնել մարդուն մէջ, անհրաժեշտ է նախ վերածնութիւն մը. → ուրիշ ոչ մէկ առաւելութիւն չկրնար փոխարինել զայն. ոչ տոմարի ճիշդութիւն մը ազնուական պերճանք, ոչ բնական գիտելիքի փայլը, ոչ մատուցական բարձր առաւելութիւններ եւ ոչ իսկ աստուածաբանական ներկուտ հրմտութիւն։

ԻՈՐՀՐԴԱԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՄԱՍԻՆ

Ինչպէս անհատէ անհատ, այնպէս ալ ժողովուրդէ ժողովուրդ, եղելութիւնները տարբեր կերպով գիտակցութիւն կը դառնան: Առարկայօրէն գիտելով՝ արտաքին աշխարհի եղելութիւնները կ'անցնին մարդոց ջիղերէն և գիտակցութեան մէջ կը դառնան ապրուած բան: Բայց ամէն հոգի գէպքերը միեւնոյն կերպով չապրիր: Այսպէս ժողովուրդէ ժողովուրդ, ինչպէս անհատէ անհատ, կը տարբերին հոգեկան ապրումները:

Պատերազմը եղելութիւն մըն է, որ տարբեր անդրադարձում կը գտնէ ժողովուրդներու հոգիէն ներս, և տարբեր նշանակութիւն ունի:

* * *

Զինացիին համար պատերազմը այն չէ ինչ որ Մահմետականին կամ Կերմանին համար է: Զինացիին համար պատերազմը Չարին յայտնութիւնն է, զոր պէտք է համբերութեամբ տանի: Զինացին խաղաղասէր է. ան երբեք տիրապետող չէ եղած: Անոր համար, կարելի է ըսել որ ազատութեան գաղափարը երբեք սրբութիւն մը չէ եղած, ինչպէս արեւմուտքի ազգերուն համար: «Բռնակալութիւնները կուգան ու կ'երթան, կ'ըսէ չին իմաստունը, մենք կը հնազանդինք անոնց, բայց մենք է որ կը մնանք յաւիտեակապ»:

«Բիրս ուժը պէտք է ձգել առանց ընդդիմութեան, կ'ըսէ չին իմաստասէրը, որ պէտքի ան պարապութեան մէջէն անցնի երթալ, որովհետեւ ընդդիմութիւնն է որ բան մը կանգուն կը պահէ»:

Հետեւինք չին իմաստասէր Լաօձէի մտածումներուն.

«Երկիրը բռնի կարգի բերել կարելի չէ, ինչպէս փորձառութիւնը ցոյց կուտայ, երկիրը ենթակայ է հոգեկան ուժի մը: Որուն մարդ բռնի ուժով չի կրնար յաղթահարել»:

«Ո՛վ որ կ'ուզէ կարգի բերել զայն — անկարգութիւն յառաջ կը բերէ»:

«Ո՛վ որ ցանկայ հաստատ հիմերու վրայ գնել զայն, — տատանումի կը տանի»:
«Զէնքերու ուժը չի կրնար յաղթող ըլլալ»:
«Որ տկարը կը յաղթէ ուժովին»,
«Որ թոյլը կը յաղթէ զօրաւորին»,
«Ամէն մարդ գիտէ աշխարհի վրայ»,
«Բայց ոչ ոք կ'ուզէ ըստ այնմ գործել» — :

Մեզի համար տարօրինակ կը թուի մըտածելու այս կերպը. սակայն Զինաստանի պատմութիւնը ցոյց կուտայ որ ան, զարեւրաւորակ ոտնակոխ եղած է արշաւող բանակներու մուճակներուն տակ, բայց զիմագրուած է բոլոր բռնութիւններուն և կը մնայ յաւիտենապէս:

Զինական այս միտքն է որ կարծես Արեւելքէն անդրադարձած է Ռուս մտքի վերայ: Արդարեւ Դոստոյէվսքիի սա խորհրդածութիւնները խոր հետքերը կը կրեն Զին մտածումին:

«Պէ՛տք է որ մարդ բռնի ոյժ գործածէ, թէ խոնարհութեամբ և սիրով փորձէ: Ես պիտի փորձեմ խոնարհութեամբ և սիրով: Երբ որոշես միանգամընդմիջտ սիրով գործել, կարող ես յաղթել ամբողջ աշխարհին. սիրով խոնարհութիւնը ոյժ մըն է, որ կրնայ ամենագորաւորներն անգամ գրաւել»:

Զին և Ռուս մտքի այս մէջբերումները կատարեցինք ցոյց տալու համար թէ ինչպէս կ'ըմբռնեն անոնք բիրտ ուժը: Մինչ գիտենք որ Արեւմուտքի ժողովուրդներուն համար բիրտ ուժը ա՛յլ նշանակութիւն ունի. բիրտ ուժը մեր ազատութիւնները կը կապտէ, անոր դէմ ըմբոստանալ, զայն վստանել մեր սուրբ պարտականութիւնը կը համարինք:

* * *

Շատեր պատերազմի մէջ կը տեսնեն մարդկութեան յաւիտենական վերանորոգումը: Ինչպէս բնութեան մէջ հոկայական ուժեր կը քանդեն երկիրը, կը տեղափոխեն լեռները, կը խորտակեն միլիոնաւոր զանգուածներու կեանքերը, առանց խղճահարութեան, ու այդ աւերակներու վրայ կը բարձրանայ նորէն նոր բուսականութիւն մը, նոր աշխարհ մը, այսպէս է նաև մարդկութիւնը, դատապարտուած յաւիտենական

պայքարի, պատերազմի և խաղաղութեան մէջ տարուբերուելու:

Ասիկա վարդապետութիւնն է անոնց, որոնք կ'ընդունին թէ մարդկային աշխարհը, Ֆիզիքական աշխարհին նման, կը կառավարուի ուժի օրէնքով:

Այնտեղ որ մարդը բնութեան օրէնքներուն դէմ կը շարժի, կ'ըսէ Տանթօն, կը բնաջնջուի:

«Կարելի է բնութեան օրէնքները փոխել. կարելի է օգին բաղադրութիւնը, կրակին էութիւնը, հեղեղին ընթացքը փոխել:

«Համաճարակներ, հրաբուխներ, հեղեղներ հազարաւորներ կը թաղեն:

«Ի՞նչ է արդիւնքը. — հազիւ տեսանելի արդիւնք մը՝ Ֆիզիքական աշխարհի ընդհանուր երևոյթին վրայ: —

«Կը հարցնեմ. — պէ՞տք է որ բարոյական բնութիւնը մեր յեղաշրջումին մէջ աւելի խղճամիտ ըլլայ քան Ֆիզիքական աշխարհը:

«Պէտք է՞ որ գաղափար մը, ինչպէս Ֆիզիքական աշխարհին մէջ օրէնք մը, բնաջինջ ընէ, ինչ որ իրեն դէմ է. գաղափար մը, որ պիտի փոխէ բարոյական բնութեան կեցուածքը, պիտի փոխէ մարդկութեան կառուցուածքը, արիւնի ճանապարհով պէտք է՞ երթայ»: —

Ասիկա արդարացումն է յեղափոխութեան, բռնութիւններու, գաղափարաբանական կռիւններուն և արիւնահեղութեանց:

19րդ դարու փիլիսոփաները սովորեցուցին թէ պատերազմը բնական վիճակ մըն է. թէ մարդը մարդու դայլ է: Կեանքի պայքարի տեսութիւնը՝ մարդը գազաններու կարգը դասեց: Անոնց համար «ոյժը՝ կեանքի հիմնական մէկ երեւոյթն է»: Այս տեսութիւնը ընդհանրանալէն յետոյ ժողովուրդները իրենց դրացիներու վրայ նայեցան՝ ինչպէս գազաններու: Ձգտեցան իրար փճացնելու, փոխանակ բարգաւաճ յարաբերութիւններ հաստատելու իրարու հետ:

Ո՞ր դրացիները իրարու հետ սիրով եղած են: Մէկին յաջողութիւնը՝ միւսին անյաջողութիւնը կը համարուէր: Ու վերջապէս ժողովուրդները եկան այն եզրակացութեան որ միայն մեծ զօրութիւն մը կարող է խաղաղութիւնը պահել:

* * *

Ինչ ըմբռնումներ ալ որ գոյութիւն ունենան այլևայլ ժողովուրդներու մէջ պատերազմի մասին ընդունինք որ ան մարդկային գոյութեան սպառնացող մեծագոյն պատուհաններէն մէկն է:

Շատեր խորհած են զայն անկարելի դարձնել, սակայն ան միշտ գոյութիւն ունեցած է. աւելի ճիշդ, ան՝ ժողովուրդներու գլխին կախուած է, հիւանդութեան մը նման, որուն երբ և ինչպէս յայտնուիլը ոչ ոք գիտէ:

Ինչպէս կեանքն ու մահը իրարու հակառիշ եղբիւր են, նոյնպէս եւ՝ խաղաղութիւնը եւ պատերազմը: Խաղաղութեան ճամբուն վրայ է որ կը զարգանայ պատերազմը: Կեչ հաշտութիւն մըն է որ նոր պատերազմի մը դուռը կը բանայ:

* * *

Ըսինք որ Չինացիին համար պատերազմը Չարին յայտնութիւնն է: Չինացիին հոգին ըմբռնելու համար պէտք է ըմբռնենք անոր աշխարհայեացքը:

Չինացին պուտոտայական է. անոր համար կեանքը բիւ մըն է. ան՝ ոյժի յայտնութիւնը կ'ընդունի որպէս բնական երևոյթ մը: Ապրելու մարմանն է որ կեանքը կը դժուարացնէ, զայն տաժանելի կը դարձնէ: Ճշմարիտ պուտոտայականին համար՝ ապրելու մարմանը ջնջել, կը նշանակէ ցաւէն ազատիլ: Չինացին տեղի կուտայ բոնի ուժին առջև. եթէ պէտք ըլլայ, մէկդի կը նետէ կեանքը, աւելորդ բեռի մը պէս:

Բաղձանքները ջնջելով ապրիլ, ներվանային միանալ, պուտոտայականի մը երազն է. անով է որ նորէն աշխարհ գալէ՝ նորէն տանջուելէ կ'ազատուի:

Այսպէս՝ գաղափարաբանութիւնները և աշխարհայեացքները, հաւատքներն ու կրօնքները կը վարեն ժողովուրդներու ճակատագիրը: Անոնք կեանքի պայքարին մէջ անվեհեր, կամ վախկոտ, պայքարող կամ համակերպող կը դարձնեն:

Ասիկա կ'ապացուցանէ թէ գաղափարներն ու հաւատքները, ճակատագրային յատկութիւն մը ունին: Անկուսի դասա-

պարտուող ժողովուրդներու մէջ նախ կը մեռնի հաւատքը, ապա կը մեռնի, նոյնիմեզ, ժողովուրդը:

«Դժուրն պիտի ըլլաս երկնքի աստղերուն պէս անհամար» — ըսած է Եհովան իր ընտրեալ ժողովուրդին: Այս հաւատքն է որ մինչև այսօր Խորայէլի ժողովուրդը պահած, պահպանած է կորուստէ:

Կը տեսնենք թէ ինչպէս հաւատքին մէջ բնագանցական էութիւն մը կայ, որ կը պաշտպանէ ժողովուրդի մը դոյութիւնը, և այդ էութիւնը թաղուած է անոր ամենէն խորունկ արմատներուն մէջ:

* * *

Ինչպէս ժամանակին Ասորեստանն ու Բաբելոնը, նոյնպէս և Խորայէլի ժողովուրդը պատերազմատէր եղած է և անգութ:

Եհովան, Խորայէլի Աստուածը Խաղմի Աստուածն է եղած, դաժան և անկարեկիր, որ հրամայած է իր ընտրեալ ժողովուրդին ջնջել անհաւատները:

Ան հաւատք ներշնչած է Խորայէլացիներուն, հակառակ անոնց փոքր թիւին:

«Տէրը ընտրած է Խորայէլի ժողովուրդը բոլոր մեծ և փոքր ժողովուրդներու մէջէն. ան փոքր ժողովուրդ մ'է. բայց քանի որ Տէրը անոր օգնական է և ապաւէն, ան յաղթական պիտի դուրս գայ պատերազմէն»:

«Թէ որ սրտիդ մէջ ըսես որ, այն ազգերը ինձմէ չառուր են ես ինչպէս կրնամ զանոնք հալածել, անոնցմէ մի՛ վախնար. այլ յիշէ միշտ թէ ինչ ըրաւ քու Տէր Աստուածդ Փարաոնին ու բոլոր եգիպտացիներուն... քու Տէր Աստուածդ պիտի ջախջախէ այն բոլոր ազգերը որոնցմէ դուն կը վախնաս: Ուրեմն մի՛ վախնար անոնցմէ վասնզի զօրաւոր և ահարկու Աստուածը ձեր մէջն է... քու Տէր Աստուածդ զանոնք քու ձեռքդ պիտի մատնէ ու զանոնք մեծ կործանումով պիտի կործանէ մինչև որ ամէնքը բնաջինջ ըլլան»:

Այս է մարգարէներու խորհուրդը Խորայէլի ռազմիկներուն, երբ անոնք իրենցմէ աւելի զօրաւոր թշնամիի մը դէմ ձակատած են: Մինչ Ասորեստանն ու Բաբելոնը կորսուած են աշխարհի երեսէն, տակաւին մինչև այսօր անոնց ռազմատէր ոգին Հին Կտակարանի մէջ կարծես կը մնայ յաւերժացած: Մինչև այսօր այդ ոգին է որ Խորայէլի որ-

դիքը դաժան և անկարեկիր կը դարցունէ ոչ-հրեաներու հանդէպ: Քրիստոնէութիւնը, իր սկզբնական շրջանին, Հին Կտակարանի այն ոգիին հետեւելով է որ կը տանէր իր պայքարները:

* * *

Ամբողջ Հին Կտակարանը լեցուն է Խորայէլի Աստուծոյն ռազմատենչ պատուէրներով: Շատերէն քանի մը հատը միայն յիշած ըլլալու համար մէջբերենք Երկրորդում Որինաց Գրքին է. Գլուխէն ինչ ինչ համարներ.

«Երբ քու Տէր Աստուածդ տանի քեզ այն երկիրը, ուր պիտի մտնես ժառանգելու համար, ու քու առջեւէդ շատ ազգեր հալածէ, այսինքն Քեռացիները, Ամորհացիները... որոնք քեզմէ մեծ ու զօրաւոր են, ու երբ քու Տէր Աստուածդ զանոնք քու ձեռքդ տայ, զանոնք պիտի զարնես, ու բռնորովին կորսնցնես. անոնց հետ ուխտ չընես, ու անոնց չողորմիս. ոչ ալ անոնց հետ խնամութիւն ընես, այլ անոնց ասանկ ըրէ. անոնց սեղանները կործանէ, անոնց արձանները խորտակէ, անոնց անտառները կտրէ, ու անոնց քանդակուած կուռքերը կրակով այրէ: Եւ սպառէ այն բոլոր ազգերը, որոնք քու Տէր Աստուածդ քու ձեռքդ պիտի տայ. քու աչքդ անոնց չխնայէ»:

* * *

Այս ոգին է որ կը շարունակուի նաեւ Մահմետականներու Գուրանին մէջ, ուր Մահմամէտ հաւատացեալներուն կը պատուիրէ ջնջել անհաւատները:

Քրիստոնէութիւնը, ամենէն վսեմը կըրօնքներէն, իր ամենէն խոր առաքելութիւնը համարեց ժողովուրդներու եղբայրութիւնը. «Եւ եղիցին մի հօտ և մի հովիւ» իտէպն եղաւ քրիստոնէութեան Ուղագութեան գատին համար քրիստոնէութեան տուած տուրքը դուրս է այս նիւթէն: Պատերազմը, դարերու ժառանգական մեղքի մը պէս, այսօր գործեալ մարդկութեան վրայ ինկած է: Մարդկութեան դէպի անկեալ վիճակներուն վերագարձն է պատերազմը, որմէ ե՞րբ և ի՞նչպէս պիտի ազատուի մարդկութիւնը, յայտնի է:

Լոնսոն

Վ. ՄԵԼԻՔԵԱՆ

ԲԱՆԱՍՏԵՂՈՒԹՅԱՆ

ԴԱՇՏԵՐՈՒՆ ՄԷՋ...

Դաշտերուն մէջ կը ծրփայ, ահա հանդէս մը վըճիտ,
Ծառ ու ծաղիկ կը ժրպտին արեւին տակը խարտեաշ,
Հովը կ'անցնի վերեւէն, համերգ մեռնող հեռուներ:

Շատըրուաններ կը բըղխին, ամայութեան մէջ տըրտում
Ջերդ կոյսերու հասակներ կը խոյանան դէպի վեր,
Դէպի երկինք ցընցուղուող արծաթ աղօթք մը ինչպէս:

Ջրմուխտաշող սա դաշտին կուրծքին վըրայ տըրտփուն
Մուխ մուխ երկինք բարձրացող նոճիներուն հըրդեհն մորճ,
Որոնց շուքերը կախարդ գերդ դագաղներ կը հանգչին:

Կ'անցնիմ սեւով մօտիկէն կերոններուն այդ կանգուն,
Հոգիիս մէջ կըրելով իբրեւ անհուն ննջեցեալ
Պարմանութիւնն իմ անցեալ, անվերադա՛րճ պատարագ:

ՏԵՐՈՒՆԻ

ՓԱՅՏԷ ՍԱՆԴՈՒՒՑ

Փայտէ սանդուխ որ խնկօրէն կը տանի
Վերնայարկն ուր ոսկի աշունն է փրօւեր
Այգիներու մշկահոտ գանձը բարի.
Բեզ կը տեսնեմ դեռ յուշին մէջ, երբ աւեր

Է տունն արդէն փոթորիկէն օրերուն:
Սո՛ւրբ ցայգատօն, կը հոսէին աղբիւրներ:
Ջեռք մը հերմակ սիրոյ հըրագը բռնէր,
Բարձրանայի՛ր երազներով մտորուն...

Բեզմով կ'իջնէր աղբիկ - լուսինը մառան,
Ու տղայ - արեւը տանիքին վրայ կ'ելլէր.
Փայտէ սանդուխ, սիրտս երկուքի ես բաժնեմ...

Հիմա չի կայ ոսկի աշունն, այլ միայն
Կը տանիս վեր տրտում աստղի մը բոցին
Ճըրագն ու սիրտըս որ ահա՛ կ'առկայծին...

ԱՐՄԷՆ ԵՐԿԱԹ

ԼԵՁՈՒՄԳԻՏԱԿԱՆ

ԱՐԴԻ ԱՇԽԱՐՀԱԲԱՐԻ

ԿԱԶՄՈՒԹԻՒՆՆ ՈՒ ԶԱՐԳԱՅՈՒՄԸ

Տառադարձութիւն: Տառադարձութեան հարցը բոլորովին անլուծ կը մնայ, հակառակ այդ մասին եղած վէճերուն և լըրագրական զանազան յօդուածներու յորդորներուն: Աշխատանքի մեծ բաժինը Մըլիթարեաններունն է դարձեալ այս խնդրին մէջ ալ, որոնք ամէն ճիգ ըրին վերջնական լուծում մը տալու հարցին, բայց ամենէն աւելի այս մասին անլսելի մնաց իրենց ձայնը. ու տառադարձութեան խառնափնդոր ձևեր կը տիրեն լեզուին մէջ, առանց վերջնական արդիւնքի մը յանգելու:

Հարցը դարձեալ կը կայանայ գրաբարի ու աշխարհաբարի օրէնքներուն իրարմէ զանազանութիւն վրայ: Ունինք դասական տառադարձութիւն մը՝ գրաբարի յատուկ, որ ոչ մէկ կերպով կրնայ գոհացնել աշխարհաբարի պահանջները: Ե. Դարէն այսօր՝ գիրերու տառերուն(*) փոփոխութիւնը յայտնի իրողութիւն է, որուն դարմանին մասին չէ որ պիտի խօսինք, այլ օրուան սուեալներով գոհանալու և բաւարարուելու սկզբունքին հետեւողութեան մը լոկ: Հետեւաբար անիմաստ է այլևս աշխարհաբարի տառադարձութեան օրէնքը գրաբարի օրէնքներուն վրայ պատուաստուելու ճիգը, մնաց որ հին օրէնքով նորը վարելու սկզբունքը մեզ յանդիման պիտի գնէ Հուգոն Փոսկոլոյի Սեւիգնէ (Sévigné), Մեյլետի (Meillet), Մոնսպելիէի (Montpellier) նման ծիծաղելի արտաոգութեանց: Այս ձեւը կը կոչուի գրադարձութիւն բայց տառադարձութիւն՝ երբեք: Յիշեցի վերեւ այս խնդրին շուրջ յարուցուած վէճերու պարագան, որոնց մասին բաւական ընդարձակ խօսած է Հ. Վ. Հացունի իր «Ուղղագրութիւն և առողանութիւն հայերէնի գործին

մէջ, զոր վերջերս հրատարակեց, և ուր փոխանակ վերջնական լուծում մը տալու հարցին, տակնուվրայ ըրած է զայն, իր գրաբարէն չկարենալ բաժնուելու յամառութեան մէջ. որով և ոչ մէկ նպաստ բերած աշխարհաբարի փնտռած տառադարձութեան օրէնքներուն: Գիրքին այդ զուլիւր, կարգ մը ուրիշներու հետ, (վերջինը մանաւանդ) քննադատութեան սահմանէն ալ անդին է, որով պիտի չարժէր աւելի ծանրանալ վրան: Միայն, ճաշակի մը համար յիշենք որ վերի տառադարձուած անունները այդ գիրքէն հաւաքած ենք...

Այս բոլորէն յետոյ դառնանք բուն տառադարձութեան: Բայց նախ սահմանենք բառը: «Տառադարձութիւնը այն օրէնքն է, որուն համաձայն օտար անունի մը կամ բառի մը հնչումներն ըստ կարելւոյն ճշգրտօրէն մեր լեզուին փոխադրելու ատեն՝ այդ տարբեր տառերու յարաբերական արժէքը նկատի կ'առնուի: Երբ ճիշդ փոխադրութիւնը կարելի չըլլայ՝ հարկաւ մօտաւոր յարմարագրութեամբ միայն կը լեցուի այդ թերին»(*): Այս պարզ օրէնքին հասկացողութիւնը ամէն ինչ կը լուծէ ինքնին, և աւելորդ կը դառնայ Միլիթարեանց դէպի Ե. զար կատարած յափսթերս արշաւը: Տառադարձութեամբ ուրեմն մեր մէջ պիտի փոխադրենք օտար հնչումները կամ ձայները ըստ կարելւոյն, այսպէս ազատելով ստեղծուած խառնափոթութենէն, որով երբեմն ինչ անճանաչելի վիճակ կ'առնեն բառերը մինչև որ հայու մը բերանը մտնեն: Տառադարձենք ուրեմն պարզապէս ինչպէս որ կ'արտասանենք. Վիքթոր Իւկօ, սեռական՝ Իւկօի, ոչ Իւկոյի. Փարիզ, ոչ Բարիզ ոչ ալ Պարիս. Պոսիւէ, և ոչ՝ հրէշային կերպով Պոսուետ. Լա Ռոշֆուքօ, Լիվըրփուլ, Շվարց, ոչ՝ Շուարց, Անվերս, Մոնթեսքիէօ, Փասթէօր, Վոլթեր, Ուալինկթըն, Նիւ Եորք (Հ. Վարդան նոր քաղաք մըն է շինած Ամերիկայի մէջ՝ Նիւ Յորկ անուանելով զայն), Օտեսա, Ռասին, Շէյքսպիր, Պիոլին, Շիլլեր, Ֆեթեր, Սեյնէ, Մեյնէ, Պըրըրա Շօ, Խալն, Քենթըրբրի, Թոլսթոյ՝ հնչելով վերջին յ գիրը, և այլն և այլն: Այս է որ կը կոչուի տառադարձութիւն, և ոչ

(*) Զանազանութիւնը կը գնեմ երկու բաներուն մէջ. առաջինով նշանը, իսկ երկրորդով նշանը հասկնալու համար:

(*) Ե. Ե. Դուրեան Պատմ. Հայ Մատենագրութեան, էջ 14:

թէ ցարդ կատարուածները, որոնք գրադարձութիւն են և խապառ շեղած իրենց նպատակէն:

Կ'արժէ տառադարձութեան այս պարագային նկատի ունենալ երեք կէտեր.

Ա. Ուղղորութիւն ընել որ տառադարձուած անունը կամ բառը ըստ կարելոյն նոյն ձևով արտաբերուի արեւելահայոց և արեւմտահայոց կողմէ. հետեւաբար զգուշանալ եւրոպական *p, k, t* գիրերը հայերէն *բ, ք, տ* գիրերով տառադարձելէ, նկատելով որ արեւելահայք և արեւմտահայք նոյն ձայները չեն տար միշտ այդ գիրերուն, այլ գործածել միշտ թաւերը՝ *փ, ք, թ*:

Բ. Առանց մեր լեզուին մնասելու՝ հետեւիլ Երեւանեան նոր ուղղագրութեան ըսկզբունքներուն, մասամբ գէթ երկուքին մէջ նոյնութիւն մը ստեղծելու համար: Հետեւաբար առանց խիթալու պէտք է ջանալ եւ Ո գործածելու, քան թէ է և Օ, քանի որ այս վերջին գիրերը վտարուած են Երեւանէն: Վերը մեր ներկայացուցած օրինակներուն մէջ թէ՛ և չհետեցանք այս ըսկզբունքին ամբողջութեամբ, քանի որ առաջարկի նոր ձև մըն է այս, սակայն ոչ մէկ անպատեհութիւն ունի օրինակ Hugo-ն տառադարձել իւկո ձեւով, սեռականը ընելով իւկոի: Ըստ այսմ գրել Վոլթեր, Շեյքսպիր, Քենթըրպրի և այլն: Նոյն սկզբունքով զգուշանալ եւրոպական *V* և գերմանական *W* ի տեղ ու գործածելէ, փոխանակ Վի:

Գ. Ջանալ իւրաքանչիւր անուն տառադարձել իր բուն լեզուին ունեցած հնչումով, և ոչ թէ տարբեր խողովակներէ առնելով զայն: Ուստի պէտք է ըսել «Անգլիոյ ձորձ թագաւորը», բայց՝ Ժորժ Քլեմանսօ, «Յունաց Երկիրոս թագաւորը», ևն:

Այս պարզ սկզբունքներուն համաձայն, որոնցմէ ոմանք ի գործածութեան են արդէն, տառադարձութեան հարցը կրնայ վերջնական ձև մը ստանալ, շատ մը փոթորկալից շրջաններէ անցնելէ յետոյ:

Երեւանեան Ուղղագրութիւնը:

Մերկանալով այս մասին ամէն նախապաշարումէ, գծուար է դարձեալ մօտենալ հարցին, հին և նոր ուղղագրութեանց միջև հաշտութեան եզր մը գտնել փորձելու համար: Այս ուղղութեամբ շատ բան կայ գրը-

ուած դարձեալ(*), զորս չենք կրնար դժբախտաբար նկատողութեան առնել հոս, քանի որ յիշուած գործերը չկրցան վերահասու ըլլալ կատարուած լեզուական եղաշրջութեան մը գիտական հիմքին ու պահանջներուն, և յանկարծակի կատարուած փոփոխութեան մը իրողութեան առջև չըլմորած՝ աւելի կ'ըրքով ու անհասկացողութեամբ արտայայտուեցան, հակառակելով գրեթէ որեւէ փոփոխութեան. որով և վրիպեցաւ իրենց փափաքը նշանակութիւն ունենալէ Հայ կառավարութեան ձեռնարկած այդ գործին համար, որ շարունակուեցաւ և պետական ոյժով գործադրութեան դըրուեցաւ. մինչ հայութեան մնացեալ մասը ամուր փարած մնաց իր հայրերուն աւանդութեան, չուզելով մէտ մ'իսկ շեղիլ անկէ, խիզախօրէն պարսաւելով իսկ իր հայրենակիցները որոնք «ոսկին փոխանակած էին կապարին հետ»(**):

Հիմա որ անցած է ժամանակը, և արտասահմանի ու Հայաստանի ժողովուրդին միջև յառաջ եկած տարակարծութիւնը ամէնուս ծանօթ իրողութիւն մըն է, կ'արժէ անդրադառնալ հարցին, կատարուած փոփոխութեան պատճառաբանութեանը մէջ, քանի որ ճակատագրական է անոր դերը հայութեան համար՝ վերջ ի վերջոյ:

Ոչ մին պարսաւելու, ոչ միւսը պաշտպանելու կամ հարցին վերջնական լուծում մը տալու նպատակ և կարելիութիւն ունինք հոս. բայց իրողութիւնը իրրեւ գիտական գործ՝ կ'ուզենք նկատի առնել, առանց տարուելու նախապաշարուած ու զանազան նկատումներով յառաջ բերուած կարծիքներէ, ինչպէս կը պահանջէ ներկայ հարցին հանգամանքը:

Խնդրին էութիւնը կը կայանայ հայ ուղ-

(*) Մասնաւորապէս տես հետեւեալները.

ա. «Երեւանեան Ուղղագրութեան դէմ» Հ. Վ. Հացունի:

բ. «Հայերէնի Երեւանեան Ուղղագրութեան խնդիրը» Բ. Ե. Սիմոն, 1927, 171-174:

գ. «Հայ լեզուի Ուղղագրութեան դասեր» Հ. Ա. Ղադիկեան 48-65:

դ. «Խորհրդային Հայաստանի նոր ուղղագրութիւնը և ուղղագրութեան հարցը» Խ. Գ. Քարտաշեան:

ե. «Ուղղագրութիւն և առողանութիւն Հայերէնի» Հ. Վ. Հացունի, և այլն:

(**) Հ. Վ. Հացունի:

ղագրութեան «անսայթաքութեան» վրայ հետևաբար այդ տեսակետով պէտք է մօտենանք անոր:

Նկատի չենք տաներ այստեղ օտար լեզուներ, որոնք կրնան շատ աւելի զեղծութենք ունենալ անսայթաքութեան տեսակէտէն՝ բաղդատմամբ մերիկին: Ատոր շատ լուրջ պատճառներ ունին անոնք՝ բացմերը երբ կրնայ բացարձակ անսայթաքութեան հիմերու վրայ դրուիլ ու լեզուին ընծայել անհամեմատ առաւելութիւններ, տատամստ կեցուածք մը այս մասին ոչինչ ունի արդարանայի:

Իրողութիւն է որ Ե. դարուն կողմուած Ռեորոպեան այրութէնքը անսայթաք ուղղագրութիւն մը կուտար մեզի, զիրը հընչումին հաւասարելու սկզբունքին վրայ հիմնուած: Խորենացի և Փարպեցի որոշած պէս կը վկայեն այս մասին. «փոխադրելով զհայերէն աթուրթայն ըստ անսայթաքութեան սիւղդորայիցն հելլենացւոց» (Խորենացի): «... ստէպ հարցմամբ զաթուրթայիցն զաղափար ըստ անսայթաքութեան յունիկն» (Փարպեցի): Իրողութիւն է զարձեալ որ այդ անսայթաքութիւնը կորսուած էր արդէն երբ երեւան կը ձեռնարկէր ուղղագրական բարեփոխութեան մը: Կը մնար ուրեմն կա՛մ հաշտուիլ յառաջ եկած սայթաքող ձեւին հետ, և կա՛մ սրբագրել լեզուն՝ անոր տալու համար հին անսայթաքութիւնը: Այս վերջինն էր որ ընտրեց Հայաստանի կառավարութիւնը:

Շատ էին անշուշտ այս առիթով առաջ եկած անպատեհութիւնները, որոնց մասին խօսուած ու գրուած է արդէն, սակայն գիտական ու անսայթաք լեզուի մը առաջ գալուն պարտաւան անուրանալի է, և այդ ուղղութեամբ կ'արժէ մօտենալ երեւանեան ուղղագրութեան ունեցած առաւելութիւններուն, ու հակադրել անոր՝ յառաջ եկած անպատեհութիւնները, ընդհանուր կշիռ մը ունենալու համար: Չեղաւ այս բանը դժբախտաբար: Քննադատներ հարուածեցին նոր ուղղագրութեան թերի կողմերը միայն, զուրկ՝ հիմնաւորուած պատճառաբանութիւններէ, ընդհանրապէս մօտենալով նոր ուղղագրութեան՝ հին ուղղագրութեան կանոններով^(*), առանց ան-

գրադատնալու որ նոր ուղղագրութիւնը իր հետ բերաւ նոր կանոններ, որոնք պարտաւոր չէին նոյն ըլլալու հինին հետ. հաւասար պարագային փոփոխութեան պէտք չէր մնար: Պարզ է որ նորին գալովը՝ դադարեցաւ հինը, ու սխալ է հին կանոնով նորը քննադատել, քանի որ նորին համար հինը սխալ է միշտ. որով անհիմն էր քննադատութեան այդ ձեւը, որուն չանդարդարձան սակայն բոլոր անոնք որ առիթ ունեցան երեւանեան ուղղագրութեան դէմ իրենց խիղճին վերաւորուած զգացումները գոհացնելու համար կարծիք յայտնել: Թերի էին ուրեմն այդ քննադատութիւններէն շատերը, և սակայն հարցը կը մնար այժմէական որեւէ մասնական համար, հիմա մանաւանդ որ ամբողջ գրականութիւն մը կ'ըլլայ այդ ուղղագրութեամբ՝ Հայաստանի մէջ:

Այսպէս հարցը պէտք է աւելի հիմնական պատճառաբանութիւններով մօտենայ ուրեմն անոր, մօտենալու թերութիւններէն հետո՝ կարելի օգուտներ քաղելու անկէ՝ վաղուան հայերէնին համար:

Երեւանեան ուղղագրութիւնը կրցաւ յառաջ բերիլ անսայթաք հայերէն մը, ազատելով լեզուն ընթերցումի խոչընդոտներէ, և օգտելով դայն զիրը հնչումին հաւասարելու սկզբունքով^(*):

Պէտք չէ անտեսել, սակայն, Ե. դարու հայերէնին և երեւանեան ուղղագրութեան անսայթաքութեանց նկատմամբ կարեւոր երևոյթ մը: Երեւան՝ անսայթաքութիւն մը յառաջ բերելու համար երկու կերպ կրնար ունենալ: Առաջինով՝ պէտք էր մերկացնէր լեզուն յետսամուտ աղաւաղումներէ, ձայներու փոփոխութիւններէ և այլն, ինքզինք գտնելու համար Ե. դարու անսայթաքութեան առջև: Երկրորդով՝ առանց նկատի առնելու վերոյիշեալ պարագաները, կրնար օրուան լեզուին ներկայացուցած երևոյթներով կողմիլ իր անսայթաք հայերէնը, անտեսելով իր սպառնական աղերսը հինին և նորին միջև: Այս երկու կերպերուն առաջինին ներկայած գժուարութիւնները

(*) Տես Սիւնը:

(*) Հ. Վ. Հացուների առարկութիւնը այս մասին աղքատ է իր բոլոր կողմերով: Վերև յիշուած սկզբունքը ունէինք մենք Ե. դարուն, և կորսուած այդ սկզբունքը վերահաստատելու ճիշդ՝ գովելի է միայն:

կրնային խորհիլ տալ լեզուական մեծ յեղաշրջութեան մը մասին, որով նորը պիտի նոյնանար հինին հետ։ Բայց մանեւ այդ աշխատանքին ծանրութեան տակ՝ առանց զբաւական արդիւնքի մը վստահութեան, պիտի խրոչեցնէր առաջին անգամ այդ գործին ձեռնարկողները, ինչպէս եղաւ իսկ երկրորդ ուղղութեամբ՝ կը նուազէր աշխատանքը, թէն միւս կողմէ երեւան կոչար խզում մը հինին հետ։ Մնացեալ դժուարութիւնները ծանօթ են արդէն։ Այս երկրորդ ձեռք յառաջացաւ երեւանեան ուղղագրութիւնը, նոր հիմնուած լեզուի մը հանգամանքը տալով իրեն, և ուղղակի իրեն աղբիւր ընդունելով Ժողովուրդին խոսած լեզուն, ինչպէս ըրած էր Մեսրոպ Ե. դարուն։

Ուղղագրական այս փոփոխութիւնը, որ քանի մը դիրքի վտարուելուն շուրջ կը դառնար գլխաւորաբար, որքան որ դիւրացուց հասարակ ժողովուրդին գրելու և կարդալու աշխատանքը, նոյնքան բարդ յորժնուածք մը յառաջ բերաւ հայ լեզուն ուսումնասիրորէն սերտողին համար, քանի որ ան պէտք ունի այժմ հինը ևս սորվելու, նորին շատ մը երեւոյթները բացատրելու համար։

Հայ լեզուի բարեփոխութիւնը, որուն պէտք ունէինք անկասկած, հարց է առկա ինչ արտօտահմանի հայութեան համար, որ իր կարգին չի կրնար բոլորովին անտեսել երեւանի մէջ յառաջ եկած՝ ընդունելութեան կողմէ մեզի համար կանխահաս թերեւս, բարեփոխել լեզուն, որմէ շատ ալ հեռացած պիտի չըլլային իր աշխատութեանց արդիւնքները, եթէ ունենար առիթը լեզուական բարեփոխութեան մը պարագիւր։

Նիկոսիոս
1939

Պ. Վ. ՄԻՆԱՍՅԱՆ

Վ. Բ. ՊԱՆԿ

«Սիւն-ի Մարտի քիւն մէջ» էջ 70-ւ. վարէն ճիւղերուդ տղ, երկուրդ բառը կարգաւ երկուրդ։

ԱՇԽԱՐՀԱԲԱՐ ԿԱՍ ՆՈՐ ՀԱՅԵՐԷՆ^(*)

Նախ երկու խօսք այն մասին թէ պէտք է ասել աշխարհաբար՝ թէ աշխարհաբար [ինչպէս և գրաբար՝ թէ գրաբար], այսինքն այն բառը կազմուած է բա՞ն բառով՝ թէ բա՞ւ մասնիկով։

Շատ վէճեր են տեղի ունեցած այս մասին, յատկապէս Արեւմտահայ գրականութեան մէջ, որոնց թուումը կամ ամփոփումը մեր աշխատութեան ծրագրից ու նպատակից դուրս ենք համարում։ Յաղթահարեց այն կարծիքը, թէ երկրորդ ձեռն է ուղիղ, որին հետեւում է այժմ և գրողների ամենամեծ մասը։ Գլխաւոր ապացոյցը ռամկօրէն բառն էր, որ կազմուած է նոյնպէս օրէն մասնիկով՝ իբր Մակբայ։ Ասելի լաւ ապացոյց է աշխարհօրէն բառը, որ գործածել է Շնորհալին՝ Ս. Պարսամի վկայարանութեան յիշատակարանում։ Շատ ատուրաց [բնագրի] շաղկապի և ծամածուռ անյարմար և աշխարհօրէն բանիցն գոյր։

Ինչպէս որ միջին հայերէնը^(**) չարունակութիւնն է գրաբարի, նոյնպէս և աշխարհաբարը չարունակութիւնն է միջին հայերէնի։ Սակայն մենք տեսանք որ միջին հայերէնը մի ընդհանուր բառ է միայն, և կան իրար ժամանակակից գանազան միջին հայերէններ, որոնցից մէկը՝ Կլիկիան հայերէնը, պետականութեան շնորհիւ բարձրացաւ գրականութեան։ Հետեւաբար և ունինք բազմաթիւ աշխարհաբարներ։ Այս բառով հասկանում ենք այստեղ այն խոսակցական հայերէնները, Հայաստանի և գաղութների գանազան կողմերում, որոնց չարունակութիւնն են կազմում արդի բարբառները։

Բայց ինչպէս որ գրաբարի և միջին հայերէնի սահմանը որոշելու համար կարելի է գնել մի որ և է վճռական կէտ, նոյնը նաև միջին հայերէնի և այդ աշխարհաբարների համար։ Այնպէս որ երբ կարդում ենք աշխարհաբարի հնագոյն շրջանի գրքերը։

(*) Վերցում՝ մեծանուն հեղինակի «Պատմութիւն Հայ Լեզուի» գործէն (Իջ. Գլուխ), որ 1936ին արժանացաւ «Սրբոց Թարգմանչաց - Դուռեան» գրական մրցանակին։ ԽՍՀՄ.

(**) Տե՛ս «Սիւն» 1938, էջ՝ 278, 304, 338։

ւած քննելը, կարծես զգուսմ ենք դեռ միջին հայերէնի շունչը:

Ահա այդպիսի մի նմոյշ 1591 թուից՝
Յիշատակարան Բարսեղ Վարազեցու
(տպ. Ռիւանդ հտ. Ժ. էջ 34)

«Աստուած ողորմի ասացէք խուս Սարգսին, որ բազում աշխատանք ունի սուրբ եկեղեցեաց վերայ, որ երկր գեկեղեցւոյ զրանցին և եղև պատճառ որ զոններն ամէն քարէ շինեցին. զերկու եկեղեցւոյ սալարս. զերկու ժամտան զերկու խորանն, զսան քարերն, զղաթարի քարերն, որ յառաջ չկայր՝ նոր արարին. Ջափար փաշէն թափւրէզ կու նստէր, քէհից դաստուր առանք շինեցինք. քէհէն ի վան կու նստէր. սու պաշին երեկ թէ կու քակեմ. ժամատուն ի դուրս էք զերբ. նոր խորան էք շիներ. Խոսրով աղէն Իսքանտար փաշի զուէն Ջափար փաշին խզմաթ կ'անէր. մէջն անկաւ չեթող. ու զմարդիկ յափսէն եհան. թէ չի քակուէր նա շատ տուգանք կ'առուէր. Փառք ներողութեան Աստուծոյ. յամենայն ժամ. ամէն»:

Երկու յատկութիւն ենք տեսնում աշխարհարարի առաջին նմոյշների մէջ, 1. գրաբարի առատ խառնուրդը, 2. տեղական բարբառների կնիքը. այնպէս որ կարելի է ասել, թէ իւրաքանչիւր գաւառ ունի իր տեղական առանձին աշխարհաբարը, որ զըրողի գիտութեան համեմատ մօտենում կամ հեռանում է գրաբարից:

Տալիս ենք այստեղ հինգ նմոյշ աշխարհարարի ամենահին գրուած քննելից, բոլորն էլ Ժէ. դարից:

1. Արձանագրութիւն 1609 թուից, որ աւանդում է Ջաքարիա Սարկաւազը, հտ. Գ. էջ 22 (Յովհաննա վանք). կրում է Եւրեանի բարբառի կնիքը.

«Դիւանճու Ամրումի այգին տուինք յիշատակ սուրբ Կարապետիս. ինչ մարդ ևս բանիս միջումն այլեւայլ խօսք յետ և յառաջ բան ասայ ու կտրայ, սուրբ Կարապետի իւր յիշատակն կտրայ»:

2. Մի հատուած Առաքել Դավրիթեցու Պատմութիւնից (տպ. Վաղարշապատ 1884, էջ 457). գրուած է 1662 թուին և կրում է Կիլիկեան միջին հայերէնի կնիքը:

«Եւ է քար մի, որ օձի քար ասեն, եւ թուրքերէն խտրելիազ աղչասի ասեն, բոլոր և սպիտակ լինի, ի սատաֆի ջընսէն է,

մէկ երեսն զուպայ (զմրէթաձև) է և մկկէլ երեսն զուր. և ի զուր երեսն ունի մարգուրայ բարակ սև թել և է այսպէս. խաւսիաթն նորա այն է, որ թէ ուսպ, որ է պէզմազով ի վերայ օձիկ ցաւոյն կարմիր տեղին գնես, նա կպի ի վերայ կարմիր տեղին և ութն օր չի փրթիր ի վերայէն մինչև որ սղջանայ Աստուծով»:

«Եսսը՝ որ է գոյնն կանաչ փերփէրի գոյն, և կայ ի յինքն կարմիր կետեր շատ, և մօտ ֆռանկն մախպուլ է. և պինդ է ի բանելն, և շատ է. ամէն տեղ կայ»:

3. Պարզաբանութիւն հոգեբնուագ Սաղմոսացն Դաւրի. ի նուաստ Յոնանիսէ վարդապետէ Կոստանդինուպոլսեցւոյ սպագրեցեալ արդեամբք եւ գոյիւք Ագուլեցի խօնայ Դուլնազարի որդի խօնայ Նահապետի, Վենետիկ 1687: Յառաջարանի մէջ ասուում է թէ Ագուլեցի խօնայ Դուլնազարի որդի խօնայ Նահապետը տեսնելով որ Իտալացիք ունին Սաղմոսայնպիսի լեզուով որ ամէնքը հասկանում են, ինքն էլ ցանկացել է ունենալ հայ ժողովրդական լեզուով մի Սաղմոս: Իր փափաքը յայտնել է Պօլիս, բայց չի կարողացել լրացնել: Վենետիկ գնալով յայտնել է Յովհաննէս վարդապետին և ահա վարդապետը լրացնում է նրա փափաքը: 840 երեսանոց ընդարձակ մի գիրք է, որի լեզուն խառնուրդ է գրաբարի, արեւմտեան աշխարհաբարի և արեւելեան աշխարհաբարի. կան նոյնիսկ ինձանից, քեզանից ձևերը: Հեղինակը Պոլսեցի լինելով՝ ընդհանուր ոճը արեւմտեան հայերէնն է:

«Իմ հոգւոյս խորուկ և ծածուկ խոցերն և ցաւերն սրտիս և լերդիս խորուկ տեղերէն գոռալով դէպի քեզ աղաղակեցին տէր աստուած. քոյ սահանաց ձայներովն, իբր քոյ երկնային զոներին ձայնին նման ձայն հանելով և որոտալով առ քեզ զօչեցին, և ճար խնդրեցին բժշկութեան: Ձէրէ ամէն քո զբօսանքդ և քո ալիքդ իմ վերայէս անց կացան, իբր քո ամէն բարկութիւնդ և ցամուռնքդ, քո զանազան փորձութիւնքդ և քո պատուհասներդ խառնակեալ ծովու մրրկաց տալդաներին նման իմ վերայէս անց կացան, և զիս ծածկեցին և խեղճ արարին» (էջ 218):

4. Գանձ չափոյ՝ կոռոյ՝ քրւոյ՝ եւ դրամից բոլոր աշխարհի. ժողովեալ Ղուկա-

սու վանանդեյույ, ծախիւք եւ ի խնդրոյ հայցման Ջուղայեցի խաչատուրի որդի պարոն Պետրոսին, 1699 յԱմստերդամ։ Կրում է Ջուղայի բարբառի կնիքը։

«Մօսկովի ալիշվերիչի փողն արծաթ է, որ սօմ ասիւ 1 ունկուղ ոսկին 110, 120 կօպէք այւ 1 թօքմայ մարչիլն՝ 55, 60 կօպէք այւ, զահ աւել կահ պահաս։ Ինչ զարայ հաստ իքմին կայ ողջ փութով կու խօսին. և ինչ բարակ իքմին կայ՝ ֆութով խօսին» (էջ 36)։

5. Մի հատուած Զաքարիա սարկաւազի Պատմութիւնից, հտ. Բ. էջ 9, գրուած 1699 թուին. Կարբեցի զիւղացոց բերանը դրուած մի խօսք է. ընդհանուր ֆոնը գրաբար է, բայց կրում է երեւանի բարբառի կնիքը։

«Շահի ոտաց հողի յայտնի լիցի ի Կարբույ ողորմելի շինականացս։ Զի մեք լուաք թէ Ոսմանլու է գալիս աշխարհս մեր, մեք զղլրաշի եմք սովոր. գեղով ելանք փախանք թէ Ոսմանցեւոցն ծառայ չեմք կարող լինել. եւ եկաք զէպ ի սահմանս քոյոյ տէրութեանդ։»

ԺԼ դարում շարունակուում է դեռ նոյն ոճը. գրականութեան լեզուն զուտ գրաբար է մանաւանդ լատինաբան գրաբարը։ Հազիւ երբեմն երևում են աշխարհաբար գրքեր։ Ահա գրանցից վեց նմոյշ՝ ժամանակագրական կարգով։

1. Մի հատուած Շրոգէրի Արամեան լեզուի գանձից, որ հայերէնի քերականութիւնն է լատինեղէն լեզուով (տպ. Ամստերդամ 1711)։ Այստեղ իբր յաւելուած կան աշխարհաբարի նմոյշներ բոլորն էլ բարբառով։ Յաջորդը Երևանի բարբառով է (էջ 347)։

«— Այ տղայ Ղազար գնա մին մեր Ծատուրն կանչէ գայ։

— Աղայ գնացի Ծատուրն նոր տեղ էր մտել. ասաց թէ չորս հագնիմ գամ։

— Բարի իրիկուն Աղային թողութիւն անես Աղայ շատ վաստակի էսօր շուտ գրանացի տեղս Ղազարն եկաւ ասաց Աղէն կանչում այ։

— Գիտես ախպէր Ծատուր, ինչու քեզ էսէնց բիվախտ կանչեցի։

— Հրամէ աղայ ղուլլուղիտ հազիր եմ։

— Իզուց ախպէր Ծատուր մեր տանն հացկերուտ այ՝ շատ մարդ եմ կանչել...»

2. Գիրք որ կոչի հիմն ստուգութեան հաւաքեցեալ յումմեհէ բանասիրէ, Պոլիս 1783. գրաբարը միացած Պոլսի ռամկականի հետ՝ թուրքերէն բառերով խառն։

«Զէրէ՝ ամենայն ազգքն խաչապաշտից՝ են նոյն առաքելականի սրբոյ եկեղեցւոյն անդամք, և որդիք, և հետեւողքն առաքելականի եկեղեցւոյն առձայնին. զէրէ Ադամ բանական էր և մենք ալ Ադամայ որդիք եմք, անոր համար բանական կըսուելմք. վասնորոյ՝ հիմիալ, թէ որ Բրիստոսի առաքելոց հետեւմք նէ առաքելական կլլամք, և առաքելական կու կոչուելմք։ Եւ եթէ չի հետեւմք նէ՝ չեմք ըլլար» (էջ 29-30)։

3. Զեհ հոգեւոր Պոլիս 1787, գրեթէ նոյն լեզուով ինչ որ նախորդը։

«Թէ որ ասենք, յաւուրս մէսիային պիտի խոր խաղաղութիւն լինի, ինչպէս ասեր է Դաւիթ... Իմտի ասոնք ինչպէս զըթ չեն։ Ասեմ քի ով հրեայք, զայն Դաւթի Սաղմոսն դուք ի վերայ Սողոմոնի կու մեկնէք. և յորժամ կամիք հաջել ի վերայ աւետարանչացն կու դարցնէք զտիւմէնն ի վերայ Բրիստոսի։ Լաքին մանի չէ. կէրչէքտէն այն սաղմոսն ի վերայ Բրիստոսի եախշմիշ կուլինի. զէրէ կասէ Դաւիթ...» (էջ 94)։

4. Ուաչատուր վարդապետ Սիւրմելեանի Համառոտ քուաբանութիւն աւխարհաբառ, Վենետիկ 1788. զուտ աշխարհաբար է առանց գրաբարի, միայն դարձեալ Պոլսի ռամիկ ձևերով։

«Իրեք կերպ կլլայ կտորը։ Առջի կերպը ան է՝ որ համրողը ու յայտնողը հաւասար կըլլան, այսինքն թէ վերինը, և թէ վարինը նոյն բախամ կըլլան. զորօրինակ ասոնք։ 2/2, 3/3... Երկրորդ կերպը աս է որ վերինը մենծ կըլլայ քան զվարինը. զորօրինակ ասոնք 3/2, 5/3... Երրորդ կերպը աս է, որ վերինը պզտիկ կըլլայ քան զվարինը. զորօրինակ ասոնք. 1/2, 3/4...» (էջ 60)։

5. Գիրք որ կոչի բանալի զիսութեան (բառարան հայ-ռուս, ռուս-հայ և խօսակցութիւն հայ-ռուս). հեղինակն է Կղէօպատուրայ Սարաֆեան, Սանկպետրոպոլ 1788. մաքուր արևելահայ աշխարհաբար է՝ խառն գրաբար ձևերով։

«— Ուր ես գնում հրամանքդ այսպէս կանուխ։

- Ես գնում եմ դպրատունն:
- Յորում ժամու պարտիս հրամանքդ տեղն լինել:
- Երբ որ զանգակն հարէ:
- Յորում ժամու հարէ զանգակն:
- Եօթներորդ ժամուն:
- Աշակերտքն որք գալիս են յետ հա-
- րելոյ զանգակին լինում է նոցա պատիժ:
- Ուսուցիչն նոցա նստուցանում է ի վերայ ծնկանց:
- Շատ են նստում նոքա այնպէս:
- Միշի այն ժամանակն երբ ուսուցիչն նոցա հրամայէ կանգնել (էջ 245):

6. Տեսութիւն համառոտ հին եւ նոր աւխարհագրութեան, Հ. Ղ. Ինճիճեան, Վեներիկ 1791. մաքուր արեւմտահայ աշխարհաբար:

«Վառչալա կամ Վարչ. մայրաքաղաքը բոլոր թագաւորութեան լեհու ուր կընտրի թագաւորը. քաղաքը պարսպապատ է, Վիսլա գետին վրայ շինած. պզտիկ՝ բայց իրեն եօթը արուարձաններով կամ վարչներով մեծ է. առ տարիներս արուարձաններուն չորս զիացեն ցըցերով պատնէլ կամ մէթէրիկ քաշեցին. քովը ունի մէկ մեծ գաշտ մը ուրտեղ կըլլայ իրենց ժողովը թագաւոր ընտրելու վրանի կամ չաւորի տակ» (էջ 71):

Արդէն մտնում ենք ժիժ դարը, որ աշխարհաբարի տիրապետութեան դարն է: Դարիս միայն առաջին երեսնամեակում լոյս են տեսնում տառը աշխարհաբար գիրք, որոնցից երկուսը արեւելահայ բարբառով: Հիմք է դրում հայ լրագրութեան: Չհաշւելով Հնդկաստանի Ազգաբարձը՝ որ հայոց առաջին թերթն էր զրաբար լեզուով (1794-96), 1800 թուին Վենետիկում Հ. Ղուկաս Ինճիճեանը հրատարակել է սկսում Տարեգրութիւն անուն թերթը, որ տարին մի անգամ էր լոյս տեսնում և նոյն տարում պատահած գէպքերի ամփոփումն էր: Տարեգրութիւնը շարունակուեց մինչև 1802: Այս թուին զաղարեցնելով թերթի հրատարակութիւնը Հ. Ղուկաս Ինճիճեանը յաջորդ 1803 թուից սկսաւ հրատարակել եղանակ Բիւզանդեանը, որ նոյնպէս տարեկան մէկ անգամ էր դուրս գալիս և որի հրատարակութիւնը տեւեց մինչև 1820: 1812 թուին դարձեալ Վենետիկում, Պոլսոյ Արշարունեաց ընկերութեան նպատակով հրատարակ-

ուիլ սկսաւ Դիսակ Բիւզանդեան երկշաբաթաթերթը, որի խմբագիրներն էին Հ. Դրեղոս վրդ. Դադարաճեան և ուրիշները: Այս թերթն էլ տեւեց մինչև 1816: Այնուհետև մի քանի տարի հայերը դուրի են լրագրութիւնից: 1822ին Հնդկաստանում հրատարակում է Շեմսարան օմանալիտեան թերթը՝ Ջուղայեցոց բարբառով: 1831 թվին Պոլիս էր եկել Ալեքսանդր Բլակ աւստով ֆրանսիացին և սկսել էր հրատարակել Մոնիստեր Օսման անունով ֆրանսերէն լրագիրը, իբրև Բ. Դրան առաջին պաշտօնական թերթը: Յաջորդ տարին սկսում է նոյն նպատակով Թափվիմի Վաֆայի թուրքերէն թերթը: Խմբագրութիւնը միաժամանակ որոշում է և հրատարակել նոյն թերթի հայերէն թարգմանութիւնը, անունը գնելով Թափվիմի Վազայի, Լոյ գիր, որ յետոյ դարձաւ «Լոյ գիր մեծի տեղութեան օմանեան»: Այս թերթը երեսուսու էր շաբաթական մի անգամ և պաշտօնական էր միայն տեղական լուրերը: Նա ապրից միայն մի տարի (1832-3) և թէև բովանդակութեան կողմից շատ ոչինչ թերթ էր, բայց և այնպէս վայելում է առաջին Պոլսահայ թերթը լինելու պատիւը:

Ի՛նչ ընթացք է բռնում աշխարհաբարը այս շրջանի մէջ: Դրոշներին մէջ կամաց կամաց սկզբունք է գտնում այն միտքը թէ լաւ և վերահասկանալի աշխարհաբար ունենալու համար պէտք է նախ հրաժարիլ զրաբար քերականութիւնից, երկրորդ՝ օտար (ընդհանրապէս թուրքերէն) բառերի տեղ գնել նրանց համապատասխան հայերէնը, երրորդ՝ խոստովել տեղական բարբառային ձևերից: Առաջին կէտը շատ հեշտ գործադրելի մի միջոց էր, բայց դա ծնունդ էր տալիս մի նոր հարցի, ո՞ր բարբառը ընդունել հիմք՝ հետեւելու համար նրա քերականութեան: Եթէ այդ հարցը դրւած լինէր մի այնպիսի ժամանակ, երբ հայ ժողովուրդը ամէն տեղ մամուլ, զպրոց և գրականութիւն ունեցած լինէր, իսկապէս լուծումը շատ դժուար պիտի լինէր և տեղի պիտի տար մեծամեծ վէճերի և տարածայնութեանց: Բայց այն ժամանակ մամուլ կար միայն Վենետիկում, Պոլսում, Չմիւռնիայում և Հնդկաստանում: Միւսները, եթէ գոյութիւն ունենային էլ, շատ երկրորդական արժէք ունէին և սրանցից մէկին կամ

միւսին հպատակ (Այսպէս Զուղա, Պետեր-բուրգ, Միլան, Լիւքսեմբուրգ, Թրիեստ, Վիեննա եւն. Հռոմի տպարանը փակուել էր 1781ին Ամստերդամինը նոյնպէս)։ Բայց Պոլսի և Զմիւռնիա գրեթէ միեւնոյն բարբառն ունէին. Վենետիկում նստած հայերն էլ ամենամեծ մասամբ Պոլսեցի էին. միարտնութեան հիմնարկութեան առաջին երկհարկւրամեակում Վենետիկը ունեցել է ընդամէնը 277 միաբան, որոնցից 138ը Պոլսեցի, այդ միսրաններից որ և է՝ գրական աշխատանք արտադրողների թիւը եղել է միայն 11, որոնցից 49 Պոլսեցի, 8 Տրապիզոնցի, 5 Կարնեցի, 3 Ինկիլթրիցի, մնացեալները այլ և այլ տեղերից։ Այդպէսով հարցը լուծվում էր ինքնին. Պոլսի բարբառը պիտի յաղթանակէր առանց որ և է պատճառաբանութեան, լոկ տեղի և հանգամանքների բերամար։ Աւելացնենք նաեւ այն որ դաւառների ժողովուրդն էլ շարունակ Պոլսի պանդխտելով, սովորում էր Պոլսի բարբառը։ Վերջապէս այն ուսումնասէր անձերն էլ, որոնք ուզում էին դրականութեամբ պարագել, իրենց դաւառներում մամուլ չունենալու պատճառաւ, ըստ իրարում էին բնականաբար Պոլսի կամ Զմիւռնիա հաստատուիլ և հետեւաբար մայրենի բարբառը թողնելով մշակել Պոլսականը։ Այսպէսով Պոլսի բարբառի գիրքը՝ իբր հիմք գրական լեզուի վճռում էր։

Երկրորդ սկզբունքն էր օտար բառերի տեղ դնել նրանց համապատասխան հայերէնը։ Պոլսի բարբառը թուրքերէն բառեր չառ ունի. գրանց թիւը, ինչպէս տեսնենք գլուխ ԽԶ, 4000 էր։ Գաւառների հայերը գրեթէ որանց կէսն ունէին։ Դրա համար էլ շարունակ ծաղրում էին Պոլսեցոց խօսակցութիւնը։ Բայց իրենց համար աւելի տարօրինակ և անախորժ էր լսել թուրքերէն բառերի այսքան յաճախակի գործածութիւնը՝ հայերէն գրուած քերականէջ։ Այս պահանջին բաւարարութիւն տալու համար գրողները ստիպուեցին թուրքերէն բառերի տեղ դնել հայերէն համապատասխան ձեւերը։ Որա համար էլ երեք միջոց կար. առաջին՝ զիմեղ զրաբարին և այնտեղից փոխ առնել պատրաստ հայերէն ձեւերը. երկրորդ՝ գաւառական բարբառների մէջ փնտռել իրենց ուղածը. երրորդ՝ հնարել նորանոր հայերէն բառեր։ Որա համար հը-

րատարակուեցին զանազան ժամանակ մեծ ու փոքր բառարաններ ու բառացանկեր՝ գրաբարից աշխարհաբար (հետն առնելով նաեւ թուրքերէն ձեւերը), և աշխարհաբարից գրաբար։ Վերջին անունն է կրում Միսիրթար Արքայի (Հին Հայկաղեան) բառարանի Գ. հատորը, որ մեծագոյն մասամբ թուրքերէնից գրաբար բառարան է (Վենետիկ 1769)։ Բառակերտութիւնը լայն ծաւալ բռնեց և յատկապէս եւրոպական գիտական բառերը արագութեամբ հայերէնի թարգմանուեցան։ Եւ որովհետեւ ինչպէս նորակերտ բառերը, նոյնպէս և գրաբար բառերը շատերին անհասկանալի էին, ուստի գրողները միշտ միասին գնում էին նաև ռամիկ կամ թուրքերէն ձեւը։ Օրինակ՝ վերի 6րդ հատուածում ունինք

Արուարձաններով կամ վարըշներով պատնէշ կամ մէթէրիզ վրանի կամ չառըրի

Այս ձեռով գրողները ռամիկ թրքախօս ժողովրդին հայերէն էին սովորեցնում։

Երրորդ սկզբունքն էր խուսափիլ բարբառային ձեւերից։ Այս կէտը կարօտ է առանձին քննութեան։ Փանի որ քերականութեան համար սկզբունքով հիմք էր ընդունուած Պոլսի բարբառը, սպասելի էր բնականաբար որ բառերի ձեւերն էլ Պոլսի բարբառից առնուէին։ Ի՞նչն եղաւ պատճառ, որ մեր գրողները այսպէս չփարուեցին և նորից գրաբարին զիմեցին։ Պատասխանը գոյաբանում եմ տալ։ Պատճառը թերեւ գրողների հնասիրութիւնն էր, կամ այն դաւառների ազդեցութիւնը, որոնք Պոլսից տարբեր և գրաբարին աւելի հարազատ ձեւեր ունէին, և կամ թէ միանգամ որ օտար բառերի համար ընդունուած էր գրաբարին զիմեղ, սովորութիւն եղաւ նաև միւս (աղաւաղեալ) բառերի համար էլ դիմել գրաբարին։ Կարելի է որ այս երեք պատճառներն էլ զործակից հանդիսացան. արգիւնքն այն եղաւ, որ մինչդեռ առաջ զրում էին այս կամ այն դաւառական ձեռով, յետոյ արգէն անցան բառերի գրաբար ձեւերին։ Այս ողջամիտ սրշումը մի մեծ բարիք եղաւ մեզ համար. զանազան բարբառները ի մի ձուլուեցան և ժամանակակից հայը անցեալից չկորուեց։ Որքան զփուստ պիտի լինէր հին հայերէնի ուսումը, եթէ,

քերականութիւնը փոխուելուց յետոյ, նաեւ բառարանը փոխուած լինէր:

Ո՞վ եղաւ արդեօք այս գեղեցիկ նորմալութեան հնարիչը և ե՞րբ: Կարծիք կար որ առաջին անգամ լեզուի մաքրութեան վրայ ուշադրութիւն դարձնողն եղաւ Զմիւռնիոյ անդրանիկ հայ թերթը՝ Շեմաւաւը, որ Ամերիկեան բողոքական միսիոնարներէ հրատարակութիւնն էր, և որի առաջին համարը լոյս տեսաւ 1839 յունվար 1 ին: Այս կարծիքը սակայն սխալ է: Շեմաւաւից շատ առաջ, 1687 թուին Վենետիկ տպուած Պարզաբանութիւնը արդէն շատ մաքուր լեզու ունէր, թուրքերէն բառերի թիւը խիստ քիչ էր նրա մէջ և հայերէն բառերն էլ բարբառային ձեռով չէին, այլ զբաբար, ինչպէս ընթերցողը կարող է տեսնել վերը մէջ բերուած հատուածից: Շատ մաքուր է նոյնպէս 1791 թուին Վենետիկ տպուած Տեսութիւն համառոտ հին եւ նոր աշխարհագրութեան՝ Հ. Դ. Ինճիճեանի, որից նոյնպէս մի հատուած գրինք վերը: Վերջապէս մաքուր և ամէն կերպով անթերի լեզու ունի Հ. Եղիա վրդ. Թովմաճեանի (Պոլսեցի) Դպրութիւն նամակաց, տպ. Վենետիկ 1805, որ պարունակում է նամակագրութեան կանոններն ու օրինակները՝ զբաբար և աշխարհաբար, երկու լեզուով դէմ առ դէմ: Այսպէս են դարձեալ Յովակիմ բժ. Օղուլլուխեանի՝ Նիւր Բժեկական, տպ. Վենետիկ 1806, Հ. Մինաս վրդ. Բժշկեանի Պատմութիւն Պոնտոսի, Վենետիկ 1819, Հ. Մեսրոպ վրդ. Աղաչարագեանի՝ Բնական Օրէնք կամ կրթութիւն առ ի լինել բարի եւ պարկեօտ քաղաքի, Վենետիկ 1819 և այլն:

Աւելորդ չենք համարում իբր նմոյշ դնել այստեղ շատ մաքուր, բոլորովին արգիական աշխարհաբարով մի տապանագիր՝ 1836 թուից, որ գտել և հրատարակել է Ֆնտգլեան, Մասիս 1892 սեպտ. 19:

ՏԱՊԱՆԱԳԻՐ

ՍԻՐԱԿԱՆԵԱՆ ՍԱՐԲԱՅ ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ԱՂԱՅԻ
ԴՈՒՍՏ ԻՍԿՈՒԼԻԻ

Անօրէն մահուան ուժն ինձի հասաւ
Անուշիկ արեւս ինձի շաւ սեւաւ
Կաղաչեմ, Փրկիչս, այս խաւար բանեմ
Անմահ կեանքով զիս ողջնցուր նորէն
Հարս եկայ եղ ես Յիսուս իմ Յիսուս
Պէտիկ եւ արիւս բայց մեծ ե յոյսըս:

Սկսելով 1840 թուից տարուց տարի շատանում են հայ թերթերը թէ Պոլսում և թէ Զմիւռնիայում, որոնք աշխատում են հետզհետէ մաքրել, պատրաստել ու տարածել նոր գրական լեզուն: Սրանցից նշանաւոր են՝ Զմիւռնիոյ Արապլոյս Արաւսեանը (1840-1886), եւրոպական անուն արժանի մի թերթ, որ առատ թրգութեան թիւներն ունէր ամէն մի հայ գաղութից, սկսած Զինաստանից մինչև Աւստրիա, և այս բոլոր երկիրներէ մէջ ցրուած հայոց համար իբր մի կապ էր ծառայում, — Վենետիկի Բազմավկայը (1843-ից մինչև այժմ), — Պոլսի հայոց պատրիարքարանի պաշտօնաթերթ Սուրհանդակը (1846), որ յետոյ կոչուեց Հայաստան և վերջն էլ Մասիս: Այս վերջինը (Մասիս) հայ մտքի մեծագոյն աշխատանոցը դարձաւ. այնտեղ ստեղծուեցան, առաջարկուեցան, քննադատուեցան, կազմուեցան և քաղաքացիութեան իրաւունք ստացան բազմաթիւ հայերէն նոր բառեր, գիտական, գրական, ուսումնական ու հասարակական կեանքի վերաբերեալ բառեր, պաշտօնական լեզուի դարձուածներ, և եթէ այսօր հայերս ունինք քիչ թէ շատ մշակուած լեզու, կանոնաւոր գիտական ու պաշտօնական լեզու, այդ պարտական ենք զըսաւորապէս Մասիսին:

Գրական այս շարժումը որ նկարագրեցինք, մեծաւ մասամբ կատարւում էր մեր Արեւմտահայ հատուածի կողմից, բայց նրան անմիջական բաժնեկից էր նաեւ Արեւելահայ հատուածը: Այն ժամանակ մեր երկու հատուածների միջև չկար այնպիսի անջատում, ինչպիսին յառաջացաւ շատ աւելի ուշ Գալիցիանեան ռէժիմի ժամանակ: Ռուսահայ գրական գործիչները կարող էին ընդունել Արեւմտահայ գրական լեզուն և փոքր աշխատանքով յարմարեցնել Արեւելահայ ժողովուրդի պահանջներին: Բայց այդպէս չեղաւ: Նրանք ստեղծեցին մի ուրիշ գրական լեզու, որի հեղինակն է համարւում Մոսկուայի Լազարեան ձեմարանի ուսանողութիւնը և որի հիմքը Երեւանի բարբառն է: Այստեղ էլ աշխատանքը տարուեց ճիշդ այն ծրագրով, ինչպէս Արեւմտահայ գրականի համար. — Քերականութիւնը վերցուեց բարբառից, օտար բառերը վտարուեցին և բառերը վերածուեցին իրենց գրար և ձևին:

ՊԱՂԵՍՏԻՆԵԱՆ ԴՐԱՊԵՏ

ՊԱՂԵՍՏԻՆԵԱՆ ԴՐԱՊԵՏ ՄԸ

1. Նորագոյն մեկնաբանութիւններ. 2. Դրախտին իսկական վայրը. 3. Եկեղեցական հին մասեմագիրներու դասաւորումը. 4. Եղեմը՝ Հնդկաստանի մէջ. 5. Եղեմը՝ Բաբելոնի մէջ. 6. Եղեմը՝ Հայաստանի մէջ. 7. Եղեմը՝ Պաղեստինի մէջ:

1. — Ռաս Շամրայի պեղումներէն երեւան հանուած յիսուհի չափ լման կամ հատուկոտոր սեպագիր կաւէ տախտակները հետզհետէ հնագիտութեան սեղանին վրայ կը դնեն նոր ի նորոյ յայտնութիւններ: Ճշգրեւ համար Ս. Գրոց մէջ յիշատակուած տեղերն ու անունները: Այսպէս Ծննդոց գիրքի մէջ (Ա. և Բ.) ա՛յնքան ընդարձակօրէն նկարագրուած նախամարդոց երկրային դրախտի իսկական վայրը այսօր կրկին քննութեան առարկայ է: Բաւական երկար առեւնէ ի վեր, և յատկապէս Փր. Տելիշէն ասողին, գրեթէ ո՛չ ոք հրապարակ իջած էր վերստին արծարծելու համար Եղեմի իսկական տեղը որոշելու հարցը: Դասական հին մատենագիրներէն մինչև Ս. Գրոց նորագոյն մեկնաբանները, բոլորն ալ, ինչպէս որ համառօտ ակնարկով մը պիտի տեսնենք, մնացին իրենց կարծիքներուն վրայ, իրենց-

Արեւելահայ լեզուի առաջին նմոյշները տեսանք արդէն վերևում: Մաքուր գրական լեզուի առաջին օրինակն է Կէտօպատայ Սարաֆեանի Բանալի Գիսուքեան (Պետեր. 1788): Աւելի յետոյ են Համառոս Բնուքիւն Բիսուքեական հաւատոց (Մոսկուայ 1831), Աւեսարանի Գեմարսուքեան եւ զօրութեան համար (Շուշի 1833), և վերջապէս Սաղմոսի քարգմանութիւնը (Զմիւռնիա, 1843), բոլորն էլ մաքուր գրական լեզուով:

Արեւելահայ առաջին թերթն եղաւ Թիֆլիզի Արարսը՝ 1850 թ. (չհաշուելով Կովկաս պաշտօնաթերթը՝ 1846 թ. որի լեզուն գրաբար էր):

ՊՐՈՖ. Հ. ԱՃԱՌԵԱՆ

մէ ոմանք Քաղղէաստանի, ոմանք Հնդկաստանի և պէտք է խոստովանիլ մեծ մասն ալ Հայաստանի մէջ ուղեւոր տեսնել փափկութեան դրախտը: Վերջերս, սակայն, Ռաս Շամրայի (հինն Ուկարիդ) պեղումները առիթ տուին Հոլանտացի Th. C. Vriezenի և վերջինէն ներշնչուած Joh. de Grootի՝ որ աւելորդ անգամ մըն ալ հրապարակ դրուի այս չա՛տ փափուկ ու նոյնքան ալ կնճռոտ հարցը (thèse) ու լսուին նորագոյն յայտնութիւնները երկու ծանօթ գիտուններու, առանց սակայն պահ մը իսկ տարուելու թէ կրնային անոնց կարծիքները վերջնական ըլլալ, ինչպէս որ իրենք իսկ կը խոստովանին, սպասելով որ նոր պեղումներ լոյսին հանեն նոր յայտնութիւններ: Ծիշտ է որ Ծննդոց գիրքի այն լամբագրութիւնը՝ զոր մեր ձեռքին տակ ունինք, իր Բ. և Գ. գլուխներուն մէջ պատկերացուցած դրախտը, ներկայացուած է տեղական գոյնով մը և աւելի ճշգրտէն՝ պաղեստինեան գոյնով մը: Կարելի է հոն նշմարել ուրիշ գոյններ ալ: Schrader և իրմէ յետոյ շատ ուրիշներ, այնպէս կը կարծեն որ Ս. Գրոց այժմու բնագրէն առաջ (խօսքը Ծննդոց գիրքի մասին է անշուշտ) գոյութիւն ունէր բաբելոնական պատմուածք մը, հոգ չէ թէ նոյն այդ բաբելոնական կամ քաղղէական գրոյցին բոլոր գիծերն ու մոքիւլները տարտամ ըլլան ու չփոթ: Ըստ W. Staerkի՝ աւելի ճիշտ պիտի ըլլար խօսիլ իրանական մոքիւլներու մասին: Vriezen ու de Groot այն քեզ կը պաշտպանեն, ինչպէս որ տեսանք, որ դրախտի պատմուածքը, այն ձևով որ կը ներկայանայ մեզի, պաղեստինեան պատմուածք մըն է, որմէ առաջ սակայն գոյութիւն պէտք է ունեցած ըլլայ պաղեստինեան շատ աւելի հին ուրիշ պատմուածք մը: Ահա թէ de Groot ի՛նչպէս կը մեկնաբանէ պաղեստինեան պատմուածքը, տալով հետեւալ գլխաւոր հիմերը, որոնք կարօտ պիտի մնան միշտ նորագոյն փաստարկութեանց: Բայց նախ քան այս, կ'արժէր իրմէ առաջ յայտնուած բոլոր մեկնաբանութիւնները ամփոփել, աւելի դիւրաւ մօտենալու համար յայտնուած տեսութեանց:

2. — Դրախտին իսկական վայրը. — Ծննդոց գիրքը (Բ. 8) հետեւեալ կերպով կը նկարագրէ Եղեմի կամ երկրաւոր Դրախտին վայրը. «Աստուած դրախտը տնկեց Եղեմի

մէջ, արեւելեան կողմը և հոն դրաւ իր ստեղծած առաջին մարդը: Ու գիտ մը կը բխէր Եդեմէն, զոտգելու համար դրախտը և անկէ կը բաժնուէր չորս թեւերու: Առաջինն անուէն էր Փիստն, ա'ն էր որ կը պատէր Եւրիատի երկիրը, հոն՝ ուր ոսկին էր, ու այս երկրին ոսկին ազնիւ տեսակէ էր: հոն կը գտնուէր նաեւ քարխունկը (bdellum) և եղնգաքարը (onyx): Երկրորդ գետին աւանուն էր Գեմն, ա'յն որ կը պատէր ամբողջ Բուշի երկիրը: Երրորդ թեւին անունն էր Հիսսեֆէլ կամ Տիգրիս, այն որ Ասորեստանի արեւելքն կ'ընթանայ: Իսկ չորրորդ գետն էր Եփրատ: Ինչպէս որ կը տեսնուի, Ս. Գրոց Դրախտին նկարագրութիւնը, իր բոլոր պարագաներովը, որոշապէս զրուած է հոն և զայն պէտք է առնել իր բառական իմաստովը, ինչպէս որ ցարդ եղած է ընդհանրապէս:

Հիներու մէջ Դրախտի սուրբ գրական մեկնարաններուն առաջինը Որոգինէս եղած է. ըստ իր մեկնարանութեան Աստուածաշունչ զորոց ուէ մէկ նկարագրականը պէտք է երբեք իր տառական իմաստովը ըմբռնել ու աւելի ճիշտ պիտի ըլլար այլաբանօրէն մեկնել. ու մասնաւորաբար երկրային Դրախտի մասին խօսելով կ'ըսէ. «Մարդ բաւական խենթ ըլլալու է խորհելու համար որ Աստուած հողագործի մը նման Եդեմի դրախտը արեւելքի մէջ անկեց և հոն դրաւ կեանքի ծառը, տեսանելի՝ աչքերուն և շօշափելի զգայարանքներուն համար, այնպէս որ ո՛վ որ իր մարմնաւոր ակռաներովը ճաշակէր անոր պտուղներէն, պիտի ապրէր»: Որոգինէս իր այս արտայայտութեանց մէջ կը հետեւէր Փիլոն Աղեքսանդրացւոյ այլաբանական բացատրութեանց և իրեն հետեւողներուն թիւն ալ պակաս և՛ զած է, ո՛չ անցեալին մէջ և ո՛չ ալ ներկայիս: Բայց պէտք է մոռնալ որ երկրային Դրախտին նկարագրութիւնը այնքան բացայայտ է որ կարելի է ալ կերպով մեկնել, առանց բնագրին դաւաճանելու:

Նորերու մէջ այս կնճռոտ հարցով ըզբաղողներու շարքին առաջին զիծի վրայ կը տեսնենք Փր. Տիլլը, որ Wo lag das Paradies? գիրքին մէջ կ'ըսէ. «Ս. Դրական նկարագրութիւնը առասպելի ո՛չ մէկ նշան ցոյց չի տար, աւելորդ ոչ մի բան չկայ հոն և ոչ ալ կէս մութի մէջ ծածկուած ի-

րողութիւն: Կարելի է նոյնպէս տարակուսիլ իմաստին վրայ և ընթերցողը պարտաւոր է յատկաւ իրեն պակասէն Ս. Գրքը ուզածին պէս կարգաւու կամ մեկնելու: Պատճառքին համար Եդեմի դրախտը իր չորս գետերով՝ Փիստն, Գեմն, Տիգրիս ու Եփրատ, յայտնի իրողութիւն մըն է և շատ ծանօթ: Իրեն համար ուէ միւսին նշանակութիւնէ հետեւ են Փիստն ու Գեմն անունները: Տեղի ոչ միայն ծանօթ է անոնց ճշգրիտ նշանակութեան, ա'յնքան ճշգրիտ՝ որքան Տիգրիսն ու Եփրատը, այլ նոյնիսկ նպատակն է իր ընթերցողները լուսարոնել այս խնդրոյ շուրջ ու ահա թէ ինչո՞ւ բացատրութիւններ կու տայ, որպէս զի աւանցմով ճշդօրէն Դրախտին տեղը: Այսպէս ըլլալով հանգիստ, պէտք է ընդունինք որ Դրախտին տեղը ճշգրիտ բաւական ծանր դժուարութիւններ կը ներկայացնէ: Հակառակ անոր որ դարեւ է ի վեր Զանաջած են լուծելու այս փափուկ խնդիրը և որուն շուրջ անթիւ ուսումնասիրութիւններ ալ հրատարակուած են, կարելի է եղած գեոստագագապէս սահմանելու Եդեմի իսկական տեղը: Դիտուններէն շատեր Եդեմը դրած են Միջագետքի, Հայաստանի, Արաբիոյ, Հնդկաստանի, Չինաստանի, Սէյլան կղզիին, Բանարեան կղզիներուն, Բերուի, Ամերիկային զանազան մասերուն և նոյն իսկ Եւրոպայի մէջ: Եղած է նոյն իսկ գերման աստղաբաշխ մը՝ Köhl, որ դրախտը ուզած է տեսնել . . . Հիւսիսային քեւեռի մէջ, ինչպէս որ իրմէ առաջ անդրկացի W. F. Warren պնդած էր: Աւելորդ է յիշել շատ մը կարծիքներ ևս, որոնց մեծագոյն մասին վրայ կանգ տանել անիմաստ պիտի ըլլար: Բաւական է միայն արձանագրել այն քանի մը կարեւոր կարծիքները՝ որոնք ընդունուած են քննադատներու ամենամեծ խումբի մը կողմէ և որոնք պիտի կրնային իբր ուղեցոյց ծառայել այս կնճռոտ խնդրոյ մէջ: Նախ և առաջ պէտք է ընդունիլ որ Դրախտը, ըստ ս. գրական բնագրիներուն, կը գտնուէր Պաղեստինի արեւելեան կողմը, miq-qédém: Վուլկան «սկիզբ» բառով թարգմանած է miq-qédémը: Բայց նկատել պէտք է որ Յենդոց այս բացատրութիւնը միշտ տեղի յատուկ եղած է և ոչ թէ ժամանակի, որով հոս իր աշխարհագրական իմաստովը պէտք է առնել: Այս

մասին գրեթէ բոլոր գիտունները համաձայն են, մէկ տարբերութեամբ միայն որ անոնց մէկ փոքր մասը, անշուշտ շատ քիչ հաւանականութեամբ, miq-qédém բացատրութիւնով հող կ'ուզէ խմանալ Բարեկաստանի արեւելքը և ո՛չ թէ Ս. Երկրի, Երկրորդ՝ որ այս քիչը պաշտպանողները առ հասարակ կ'ընդունին որ Տիգրիսն ու Եփրատ այս անունով ծանօթ երկու մեծ գետերն են Միջագետքի, բայց երբ հարկ ըլլայ ճշգրէ փաստի և Գեհնի իսկապէս ո՞ր գետերը ըլլալը, հոն է որ չեն կրնար համաձայնիլ։ Նոյն անհամաձայնութիւնը նաեւ՝ երբ հարկ կ'ըլլայ ճշգրէութեամբ Եփրատի ու Քուէի երկիրը։ Արդ, այս նոյնացումէն է որ կախումն ունի խնդրոյն լուծումը ու դարձեալ այս նիւթին շուրջ տրուած պատասխաններու պէս պիտութիւնն է որ գլխաւորաբար խորհուած կերպերը իրարմէ կը զանազանէ։ Յայտնուած բոլոր կարծիքներն ու առաջադրուած բոլոր ձեւերը կարելի է բաժնել չորս խումբերու. այսպէս՝ կարծիքը եկեղեցական հին մատենագիրներու, որոնք փաստի և Գեհնի մէջ կը տեսնէին Դանգէսն ու Նեղոսը։ Այն նորերը՝ որոնք Եղեմը կը գնեն Հնդկաստանի մէջ, Բամիրի լեռնաշղթային վրայ։ Անոնք՝ որ Եղեմը Հայաստանի մէջ կը տեսնեն, և վերջապէս այն խումբը՝ որ կը պնդէ Դրախտին Բարեւոյնի մէջ ըլլալուն։ Նորագոյն գիտունները սակայն բոլոր այս տեսութիւնները կը միտեն և այնպէս կ'ըմբռնեն որ Եղեմ մի միայն Պաղեստինի մէջ էր, ինչպէս որ պիտի տեսնենք իր կարգին։

3. — Եկեղեցական հին մատենագիրներու դասաւորումը. — Եկեղեցական հնագոյն գրողներու և Ս. Դիրքի մեկնարաններուն ունեցած աշխարհագրական ծանօթութիւնները չափազանց անկատար էին ու անբաւարար, որով չէին կրցած ընդհանրապէս ճշգրէ Դրախտին իսկական տեղը։ Իրենց մեկնարանութիւնները ցոյց կու տան որ անոնք ուզած են որոշապէս ճշգրէ մեկնող մէջ յիշուած չորս գետերը, սակայն յայտնի է որ դժուարութիւն ունեցած են որոշելու Փիսոնն ու Գեհնը։ Անոնք բնաւ սխալած չեն Տիգրիսն ու Եփրատը սահմանելու մէջ, որովհետեւ շատ բաւ կը ճանչնային ս. գրական այդ երկու մեծ գետերը։ Միւս երկու գետերն ալ ճշգրէութեամբ անթիւ գիշերենք սխալ ճամբու առաջնորդած են հրեայ

մեկնարաններն ու առաւելապէս Յովսեփոս պատմիչ։ Յովսեփոս, ինչպէս նաեւ իր ժամանակի կրօնակիցները, այն կարծիքը ունէին որ Եփրատի երկիրը Հնդկաստանն էր և Փիսոնն ալ՝ Դանգէսը. Քուէանաց երկիրը Եթովպիան էր, իսկ Գեհնն ալ՝ Նեղոսը։ Նշանաւոր պատմագիրը ո՛չ մէկ դժուարութիւն կը տեսնէր Դանգէսն ու Նեղոսը միևնոյն եղեմէն ըսած ցոյց տալու, ինչպէս նաև միևնոյն Դրախտէն ըսած ցոյց տալու Եփրատն ու Տիգրիսը, վասն զի Դրախտի «գետին» իսկական աղբ (source) կը շփոթէր Ուկիանոսին հետ, որ ըստ հիներու կարծիքին կը չրջապատէր երկիրը և որ իր կարգին ծնունդ կու տար միւս բոլոր գետերուն։ Ահա այս կարծիքներն էին զորս եկեղեցական հին մատենագիրներ նոյնութեամբ ընդունեցան, այնպէս հեռացուելով որ Փիսոնը Դանգէսն էր։ Առ հասարակ այս էր կարծիքը Եւսեբիոս Կեսարացիի, Ս. Եպիփանոսի, Ս. Օգոստինոսի, Ս. Ամբրոսիոսի, Ս. Երմիոյի, Ս. Եփրեմի՝ որ Փիսոնի մէջ թէ՛ Դանգէսը կը տեսնէր և թէ . . . Դրախտը։ Դալով Գեհնի, յենով Եփրատն ունեցած մէջ երեցած հատուածի մը, շփոթուած է Նեղոսի հետ և երբայական Շիմորը, որ Նեղոսի համապօրէ, Երեմիայի մէջ թարգմանուած է . . . Յոյն բնագրի վրայ կատարուած գրաբար թարգմանութեան մէջ կը կարգանք։

«Եւ արդ զի՞նչ կայ քո և ճանապարհին Եփրատացոյ՝ ըմպել քեզ զջուր Գեհնի, և զի՞նչ կայ քո և ճանապարհին Ասորեստանեայց՝ ըմպել զջուրն գետոց» (հիմայ՝ Տիգրիսի և Եփրատի)։ Նոյն հատուածին աշխարհաբար թարգմանութեան մէջ սակայն, որ ընդհանրապէս երբայական բնագրին վրայ կատարուած է, և հետեւած անգղերէն թարգմանութիւններու, կը կարգանք՝ «Եւ հիմայ դուն Եփրատացոյ ճամբան ի՞նչ բան ունիս, որ Սիւլի ջուրը խմելու կ'երթաս, կամ Ասորեստանի ճամբան ի՞նչ բան ունիս, որ Գեհն ջուրը խմելու կ'երթաս»։ Դիտելի է որ նորագոյն բոլոր թարգմանութեանց մէջ գետը եղակի գրուած է։ Անգղերէն գրեթէ բոլոր թարգմանութեանց մէջ Երեմիայի սոյն հատուածը Շիմորը ունի, իսկ Քրիստոսեանց թարգմանութեանց մէջ՝ Նեղոս։ Ինչ որ ալ ըլլայ յունական թարգմա-

նութիւնը, Երեմիայի երբայական բնագիրը չի հաստատեր Ծիհորի նոյնութիւնը Գեհնի հետ: Բայց այս մեկնութիւնը ընդունուած ըլլալով Յովսէփոսէն, նոյնութեամբ ընդունուած ալ է եկեղեցական մատենագիրներու գրեթէ ամբողջէն, ինչպէս՝ Եւսեբիոսէն, Ս. Յերոնիմոսէն, Ս. Օգոստինոսէն, ևն.: Այս շփոթութեան պատճառը գիտաւ կը բացատրուի. Ծննդոց (Բ. 13) յունարէն թարգմանութիւնն ու լատին թարգմանութիւնը կը յայտնեն «որ Գեհնոն պատէ զամենայն երկիրն Եթովպացոց», և մոռնալով որ այդ հատուածին մէջ յիշուած երբայական Քուչանաց երկիրը Եթովպիան չէ երբեք, հետեցուցած են ուրեմն որ Գեհնը միայն Նեղոսը կրնար եղած ըլլալ, սխալներ որոնք պէտք չունին այլևս հերքուելու:

4. — Եղեմը՝ Հնդկաստանի մէջ. — Տեսանք որ երկրային Դրախտը Հնդկաստանի մէջ գնդներ կան, Բամիրի լեռնադաշտին վրայ: Որքան որ ալ արտառոց թուի հիններու կողմէ Փիստին՝ Գանգէսի հետ շփոթութիւնը, այսուհանգերձ սա՛ ալ իրական է որ ժամանակակից բազմաթիւ գիտուններ վերանորոգելով հիներու կարծիքը, ուզած են Հնդկաստանի մէջ գնել մարդկային սեռի սկիզբը: Անոնք հնդկական վիճաներու մէջ կարծած են գտնել իսկական մեկնութիւնը Ծննդոց պատմութեան և այնպէս ընդունած են՝ որ Եղեմը կը գտնուէր Բաբելոնի արեւելքը: Այս տեսակետին ամենաշեղծ պաշտպաններէն մէկն է J. B. F. Obry, որ այս նիւթին վրայ գրած է կարևոր գիրք մը*), ուր հետեւեալ ձևով կը պաշտպանէ իր թեզը. «Ծննդոց սրբազան հեղինակը Եղեմը կը գնէ բարձր երկրի մը մէջ, ընդ մէջ Եւրատի և Քուչանաց երկրին, որոնք գինքը շրջապատող գետերով ոռոգուած են: Ապա Եղեմի մէջտեղը կը տնկէ Դրախտը, Կան, միևնոյն անունով և ոռոգուած միակ գետէ մը: Ի վերջոյ հորիզոնին չորս ծայրերը կը տանի միևնոյն ականազրիւրը ունեցող չորս գետերը: Այս տեսակետը ենթադրել կու տայ որ Եղեմի երկիրը նոյնն է Airyanem - Vaëdjoին հետ, այն ձևով որ կ'ըմբռնէին Մեդագիք և Պարսիկները, որով բոլորն ալ բղխած կ'ըլ-

լային Օքիւսի, Քամեհի և Դարեմի ակերէն, ուր Պագդրիացիք և Մեդագիք կը բնակէին, երկիր մը որ կ'երկարաձգուէր դէպի հարաւ արեւմուտք: «Փափկութեան դրախտը» Սիրի-Քասուլի լիճին զաւառն է, Բամիրի փոքրիկ լեռնադաշտին կեդրոնը, որուն միևնոյն ականազրիւրէն կը բղխին Ծննդոց մէջ յիշուած չորս գետերէն երեքը: Ասկէ զատ կ'ենթադրեմ որ չորրորդ գետն ալ միևնոյն ակէն կը բղխէր, ընդերկրեայ ջրանցքներու միջոցաւ: Obry Փիստին չի նոյնացներ Գանգէսի հետ, բայց Ewald կը նոյնացնէ: Ռենանի պէս յայտնի գիտուններ ալ Փիստին ու Գեհնը կը նոյնացնեն Ինդոսի և Օքիւսի հետ. ասոնց կը հետեւի նաև Լընորման: Բոլոր այս նոյնացումները սակայն անհաշտ են Ծննդոց պատմարանութեան հետ, ու կարելի չէ երբեք ընդունիլ որ ըստ ճանապարհորդներու ականատես վկայութեանց, իր կլիմային պատճառաւ աշխարհի ամենէն անբնակելի մէկ շրջանը համարուած Բամիրեան լեռնադաշտին վրայ եղած ըլլայ այնքան վայելչորէն նկարագրուած «Փափկութեան Դրախտը», ու նաև մարդկային սեռի առաջին որրանը:

Հնդկաստանի քանահիւստական և կրօնական պատմութեան մէջ ամենէն շատ երգուած լեռը Մեհու լեռն է, որ կը կազմէ երկրին կեդրոնական բարձրագոյն գագաթը կամ սարը, հետեւելով անշուշտ աւանդութեանն ու պատմութեանը ա՛յն Հնդկիններուն՝ որոնք զայն պաշտելու համար անոր վրան կամ շուրջը կը բնակէին: Հնդկական վիճաներու յետնագոյն աշխարհագիրները Մեհու լեռը Հիմալայա լեռներու շարքէն դուրս կը թողուն ու զայն կը նոյնացնեն Կանկ-միսրի լեռնաշղթայի մէկ գագաթին հետ, որ չի տեսնուիր հնդկական դաշտավայրէն: Որքան որ Մեհուը բազմաթիւ իր մերձակայ բազմաթիւ գագաթներուն շա՛տ ցած է, այսուհանգերձ ան նկատուած էր միաժամանակ երկրիս բարձրագոյն գագաթը և նաև կեդրոնական վայրը տեսանելի երկինքին, ուրկէ անտարակոյս առած ալ է իր Kaïlas անունը, որ կը պատկանի միևնոյն արմատին, յունարէն γαῖλον և լատիներէն caelum: Վերին և ստորին երկու աշխարհները իրարու կը խառնուէին այս նախնական իզային (pistil) մէջ և իրենց միութեամբը ծնունդ կու տային հրաշալի

*) Du berceau de l'espèce humaine selon les Indiens, les Perses et les Hebreux. Paris, 1888, էջ 100.

արտագրութեան մը, այսինքն Հնդկաստանի մէջ «ճամպու» անուանով ծանօթ — կենաց Մառին: Լերան հանդիպակաց չորս գօտիներուն վրայ՝ ուր Հնդկիները կ'երեակայէին Դրախտի մը գոյութիւնը, որովհետեւ ան անմատչելի էր իրենց, կ'աճէին նոյնպէս հրաշալի ծառեր, «Տինչանքի ծառեր», ուրոնք լիովին կը համապատասխանէին Հայոց, Քաղզէացւոց և Երրայեցւոց Դրախտին մէջ տնկուած «բարւոյ և չարի Մառ»ին: Երկնային ականադրիւր մը, կանկան, երկինքէն ու յատկապէս «Խօթը իմաստուն»ներու բնակավայրէն իջնելով, Խօթն անգամ կը պատէր Մեհու լերան շուրջը, լեցնելու համար չորս լիճեր, ուրկէ կը ըզխին երկնային չորս գետերը, ինչպէս որ տեսանք: Այս վերջին մանրամասնութեամբ հնդկական առասպելը կը ներկայանայ իբր կրկնութիւնը քաղզէական աւանդալէպին, ու երկուքին մէջ ալ արեւելեան երեակայութիւնը ճոխօրէն զարդարած է Դրախտի պատկերը: Մեհուի չորս լեռնակողերէն ժայթքող ականադրիւրները չորս ալագան նիւթերով կը պատկերացուին. մէկը ոսկին է, միւսը՝ աւաթը, երրորդը՝ սուտակը, ու չորրորդը՝ կապուտակը: Ինչո՞վ կարելի է բացատրել զուտ երեակայական եղող այս տեսութիւնը եթէ ոչ օգերեւութաբանական այն երեւոյթով՝ որ լոյսը բարձրագիւր ձիւներու, սառույցներու և լուսաճաճանչ ժայռերու վրայ ցոլանալով, ըլլա՛յ արշալոյսին, ըլլա՛յ կէսօրուան արեւին և կամ վերջալոյսին, հրաշալի գոյներու և երկնաւորութիւններու խաղեր կ'ընէ, ա՛լ աւելի գեղեցիկ՝ քան աշխու քարերու և մետաղներու ցոլքը: Քայլիւտի կողերուն վրայ հնդիկ ուխտաւորներ ցոյց կու տան դեռ այն քարանձաւները՝ ուրկէ գուրս կը կայտուէին առասպելական չորս կենդանիները, առիւծը, ձիւն, կոփն ու փիղը. այս վերջնոյն տեղ ուրիշներ սիրամարգը կը դնեն: Այս չորս կենդանիները կը կազմեն խորհրդանշները չորս գետերուն, Գանգէս, Սաղէճ, Ինդոս և Յանկպօ, որոնք կ'ուղղուին երկրիս չորս կողմերը: Առաջին անգամ ըլլալով երբ Ռամայանա Մեհու նուիրական լերան անունը յիշեց, անկէ ի վեր վերի առասպելը շատ մը փոփոխութիւններէ անցաւ. երբ հնդիկ ընկերայնութիւնը ամենասեղմ կապանքներու տակ անբռնաբարելի դասակարգերու վերածուեցաւ, վերը

նկարագրուած լերան չորս երեսներուն, չորս կենդանիներուն և ալագան գոյներով և ջուրերով չորս ականադրիւրներուն մէջ ուղուեցաւ տեսնել հնդիկ հին տիպարներու չորս դասակարգերը, ըստ առաջնութեան կարգի*):

Երկրային դրախտի ու անկէ ըզխող չորս գետերու աւանդալէպը զուտ քաղզէական ներածում մը չէ, ու Զրհեղեղի աւանդութիւնը Պրահմաններու երկրին մէջ ալ գոյութիւն ունի, այնպիսի ձևի մը տակ սակայն՝ որ յատուկ չէ «Խօթը գետեր»ու աշխարհին, այլ աւելի Միջագետքեան ծագում ունի: Որքան որ Գանգէսի ցամաքակղզիին գետերը գերծ չեն Զրհեղեղային յորդուքներէ, բայց և այնպէս ականերէ է որ տեղական աւանդութեանց վրայ պատուաստուած է արտաքին պատմութիւնը: Հնդկական Մանուն մէկ ուրիշ փոփոխակն է Ս. Գրոց նոյն և կամ քաղզէական Շազի-Ատրային: Մանուն ալ վերահաս աղէտին առջև նմանապէս կը շինէ իր տապանը, ուր հոգ կը տանի ամբարներու ամէն տեսակի սերմը, բուսային թէ կենդանական: Ապա տեսնելով որ ջուրերը կը սկսին բարձրանալ, կանգ կ'առնէ երկրի բարձրագոյն լերան գագաթին, որ Հիմալայայի կատարն է: Մինչդեռ Եփրատի ու Տիգրիսի եզերքները բնակողներուն համար Տապանին իջած վայրը կորզուաց լեռներուն բարձրագոյն պարիսն է ու Ս. Գրոց ու նաև Հայոցս համար ալ՝ լուսագագաթ Արարատը: Հնդկական պատմութեան այս շրջանին է, Պուտտայական կրօնի տարածման մեծագոյն շրջանը՝ որ ամենէն աւելի ծագում առաւ ու զարգացաւ Եդեմին Հնդկաստանի մէջ ցոյց տալ ուղելու ազգային բաղձանքը, Ուտյենայի թագաւորութիւնը կամ մեր հասկացողութեամբ Եդեմական դրախտը նըշանակուեցաւ Ինդոս և Սիւլագ գետերուն միջև գտնուող հիւսիս-արեւմտեան շրջանը**):

Հալէպ

ԱՐՏԱԽԱՋԴ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

(Շարունակելէ)

*) F. Lenormant: Les Origines de l'Histoire. Բ. հատոր, էջ 20:

**) Elisée Reclus: l'Homme et la Terre, 1905, Paris, Գ. հատոր, էջ 132 և 202:

ՄԱՏՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

ԵՐԵՄԻԱ ԶԷԼԷՊԻ

Երեմիայի գեղեցիկ սա տառագիծը կ'ամբողջանայ երբ վերադառնա իշնայ անոր քերթողական վաստակը:

Ամենէն առաջ, իբր թելագրանք ու քերթողական շնորհներու ցոլարան, կը խոստովանիմ թէ Վիպասանութիւն յետոյ Զեյպին կուգայ առաջին գիծի: Մնաւոր հալտանիւրին (*) իբր արժէք ներկայացուցած ծանրութեան, ու այն ողորմելի ոտանաւորներուն փառալին առջեւ որոնք անկէ քաղուած են, մարդ կը զարմանայ սա մարդուն տարօրինակ անհաւասարութեան վրայ:

Չեռագիրներէն կարգացի Ալեքսանդրի պատմութիւնը (**), Պատմութիւն Հրէի աղջկանը, Յալազա Դերաբխասիւնը, Հեպիզու-

(*) Հաւանական շատախոսութիւնը որ կ'են-
բացորդի Հ. Ալիկեանին անկէ տուած $\frac{1}{2} + \frac{1}{2} = 1$ (կէ-
տէ- $\frac{1}{2}$ Զէլէ- $\frac{1}{2}$, էջ 96-102) ու ապագանիկ
մեղքը որ ամեն դարուն ալ նոյնը կը մնայ,
չեն կրնար խորհակէյ $\frac{1}{2} + \frac{1}{2} = 1$ ողորդական
հարստութիւնը: Ե. հաստատմի մէջ, բաւ ալ
 $\frac{1}{2} + \frac{1}{2} = 1$, Երեմիա կ'ողբայ Աբելէի $\frac{1}{2} + \frac{1}{2} = 1$
 $\frac{1}{2} + \frac{1}{2} = 1$ Դեմուս չի երեւակայել
 $\frac{1}{2} + \frac{1}{2} = 1$, $\frac{1}{2} + \frac{1}{2} = 1$, $\frac{1}{2} + \frac{1}{2} = 1$ $\frac{1}{2} + \frac{1}{2} = 1$,
որովք բուրբերուն շեղ շնորհներ կապնիկ,
յաղթանակի ինչպէս պարտութեան դարձում:
Կը խորհիմ քի $\frac{1}{2} + \frac{1}{2} = 1$ $\frac{1}{2} + \frac{1}{2} = 1$ Արա-
ւելի տնտեսի մէջ կը մնայ այդ կոտորածի ու
հրդեհումի տղան: Ի՞նչ է համար Երեմիան այդ
պատմահրէն: Հ. Ալիկեան չի տար նշանակ մը,
իկն որ ձեռագիրը ուսումնասիրած է խնամքով:

(**) Ըսի անոր ընդհանրան տեսիլքով
ներկայացուցած շնորհներին: Ասիկ ան-
կախաբար Երեմիայի $\frac{1}{2} + \frac{1}{2} = 1$ (իբրեւ բանաս-
տեղծութեան գործի) անկէ է քան իր օրերուն
ընտանի $\frac{1}{2} + \frac{1}{2} = 1$ (դիւանական լեզու), որուն
մախորդ աղեղնութիւնը զգալի է այնքան իր
արձակին վրայ: Չափաբերում տղերուն մէջ
Երեմիա գտած է միջին նկարագիր մը, լեզ
ուի՝ որքան զգայնութեան: Այդ կոտորածը իբրեւ
խորք կը մեկնին որքան անհամար իրականու-
թեան, իբրեւ արտայայտութիւն՝ կը կենան ժո-

րիւն Կոստանդնուպոլսոյ, Վասն եմիւնի
տնտես Զիմոյի ումիւն որ սիրեաց զաղ-
ջիկ մի հրէի Մեղաստ անունը: *Ուշինք* Օրա-
գրութեան յաւելումը, Պատմութիւն Աստ-
պոլոյն: Դուրսը քիչ բան կը մնայ ուրեմ
Երեմիայի քերթողական գործէն:

դուրդական պարզութեան ուժով կնիքին տակ
Ասիկ՝ $\frac{1}{2} + \frac{1}{2} = 1$ $\frac{1}{2} + \frac{1}{2} = 1$ յայտը ու հանկի
խառնուրդ մը: Թուրք բանաստեղծութեան դո-
քալիստիկը կը նախնան անոնք որ տառա-
նախիւս են անոր անհուն շատախոսութիւնները
պատմա-կրօնա-յարդական քննախնդիրայ,
ուր $\frac{1}{2} + \frac{1}{2} = 1$, $\frac{1}{2} + \frac{1}{2} = 1$, $\frac{1}{2} + \frac{1}{2} = 1$, $\frac{1}{2} + \frac{1}{2} = 1$ կը
խոյնեն ճերբողական զգայնութիւնը: Արար եւ
սրբալիկ բառարաններուն թոյր շինծու ծա-
ղիկները: Ու խորհացող ոնք սպարտած,
բռնի ոգուած փառաբանումի: Բայց նոյն
այդ բանաստեղծութիւնը, իր ժողովրդական ար-
տայայտութեան մէջ արժանիքներ կը պարզե խոր
ու անկեղծ զգայնութեան, անփոխարինելի բար-
մութեան եւ ընդարձակ յուզումի, — տարբեր
որովք այնքան բարձր արժէք մը կը նշանակ մեր
այ ժողովրդական յորիմումներուն: Չեմ քանար
չիմար, յաւանքս վեհը որով բուրբերը կը կար-
ծեն ազգայնացնել մեր աշուղներ իրենց հաշ-
տոյն: Աստը — Եւթան ալ բուրբ եւ անշուշտ,
քանի որ անոնց լեզուով է գրած միկ մասը իր
երգերուն: Ու մեր թոյր աշուղներ ունին յո-
րիմած բուրբերէն ճերբութեան: Այս յիշարած
բանութիւններէն վեր է իրականութիւնը ու-
կայն: Ասիկա $\frac{1}{2} + \frac{1}{2} = 1$ է $\frac{1}{2} + \frac{1}{2} = 1$ $\frac{1}{2} + \frac{1}{2} = 1$
 $\frac{1}{2} + \frac{1}{2} = 1$ $\frac{1}{2} + \frac{1}{2} = 1$: Ու իբր այդ, այդ լեզուով կան
որիշով արտայայտութիւն մը շատ շատ քեր-
թիւններն կ'ըլլան մը կ'ըլլայ, արժանիքներն
բացարձակութիւնը ազատ պահելով սա ու ան
սեպականացումէն: . . . Երեմիայի ողբը իր
Սողոմէ աղջկանը վրայ ունի բուրբերէն մաս
մը, որ աշուղն յուզիչ է, իրաւ, անկեղծ ու
կը զարմացե հայերէնին անսանելի շնորհա-
յալի անհամ տախալութեանը դէմ: Փաւս մը
կայ սա դիտողութեան ետին: Երեւ կայ՝ անկեղծ
սպանութեան ի նպաստ բուրբերէնին պիտի չը
իւտի: Ի՞նչն է պատճառ որպէս անսանելի
վերաբեր ըլլայ դարձեալ Երեմիայի ողբը Աստ
Չեղեպիկն երկու փառաբան աղջիկներուն վրայ:
Միջին մի անցնելի ճակատագիրը սարսափած
ճերբողութեան: Ու աղջիկները իր գաղիկն պիտ
կը սիրեն այդ մարդը, քանի որ Չեղեպիկն ս-
պարակիին անհեօրեայ հիւրն էր, ինչպէս կը

յոր ուղեծրանքուն մէջ: Ընթերցողը կը դըր-
կեմ Բաւելուածին: Թող մաղէ այդ դըժ-
բախտ տաղերը, (*) գտնելու համար յար-
գին մէջ ենթագրելի ցորկնի հատիկը: Գը-
տածը դարձ բան է:

— Անիկա գրական է, վարդապետական,
սիրացուական, անանձնական իր ոլբերուն
և գանձերուն մէջ որոնք հաւանաբար կը
հպատակին թաքուն ազգականներու, մեզմէ
դժուար ըմբռնելի: Չեն անոնք, գէթ մեծ
մասով, իր ըսածին ետին կեցող մարդու
խօսքեր: Այս հաստատումը անով աւելի տը-
խուր կը դառնայ, վասնզի մայր, հայր,
զաւակ կը կազմեն նիւթը այդ ողբերուն:

Վէյ-Ռէ-Ն Բը որ պոռակաց երգիչին քերտով
է Բէ-Բէ-Ն-Ն-Ն: Տեղողութեան մեջ անկախ քե-
րեսս աղօսեցաւ, ֆիչիկ մը տգունեցաւ երկնայ-
նութիւնէն, բայց անաղաւս պակեց իր երկրայ-
նութիւնը, մարդկայնութիւնը: Կարելի է եջե-
րով երկարել այս օրինակները: Իրողութիւնը չի
դադրիր ինքզինքնը պարտադրել: Առջի օր եր
փրանսացի հեղինակ մը կը պաշտպանէր նոյն
տեսակէսը երբ փրանսական բանաստեղծութեան
համար 15-16րդ դարերը կը նկատէր *Աշխարհի*
ստեղծումի շրջան մը ու կը յիշէր Տը Պեդրէն
հնչեակ մը որ չորս հարիւր տարիի ծանրութեան
դիմացէր եր, 1-1-1 մը չկարսկնելով իր աւ-
ժեհին: Երեսիայի մեջ չեն պակսիր այս կարգի
վճռական յաջողութիւններ: Մի մոռնա՛ք Ս.
Գիրքին խորհրդաւոր պատմութիւնը Սոդոմի և
Գոմորի կործանումին շուրջը: Դժբախտ քա-
ղաքները փակուեցան որովհետեւ հազարներու
մեջէն հիւր աղաւթ չենքուցին Եհովային սրտ-
մտքիւնը: Երեսիա ունի մեկի աւելի յաջող
ոսանաւորներ, որոնք այսօր ալ մեզ կը հրաւ-
պուրեն: Մարդերուն մեղքը անոնց գերեզմանին
հողն է կ'ըսեն և ունին իրաւունք:

(*) Իրեն գրական ձայնողութիւն, անոնք
որքան ալ ըլլան ինքուր, կը մեղմեն իրենց վը-
րիպակներ Բ-Բ-Բ-Բ, Զ-Զ-Բ-Բ-Բ, մարդեկ իրենց
վիպարութիւններով, — առօրեային այն հրաւ-
պոյրով որով մեր գործը կը հաւնուի մեզմէ
դուրս, մեզ խաբելու գիտով: Երեսիայի ու-
ղեծները անոր նկարագրին ալ վիպարութիւններ
կ'ըլլան ու գիտէր ճանչնալու համար քանակական
վաւերաբութիւն: Թեքեւտիկ, անպարտ, բա-
ռախաղաց Պոքեցին է այդ տղերուն տակ գու-
շակելի մարդը, սարիկ, ֆիչիկ մը հագնաւակ,
միշտ որիշին զովեսին մեջ հաճոյացող:

Ու մեզմէ ոչ մէկը անտարբեր չէր կրնար
մնալ այդ բառերով թելագրելի յուզումնե-
րուն: Երեսիա հարիւրաւոր տողեր կը նը-
ւիրէ ասոնցմէ ամէն մէկուն ու չի յուզեր
մեզ: Մեղագրել սա արդիւնքին համար իր
ոնը, իր ահաւոր լեզուն, չի լուծեր ա-
ռեղծուածը: Ժապաղածքը, անխմաստ շա-
տաքանումը, ձգձգումը, նիւթը ընդլայ-
նելու պատրանքով կաղապար փոխելու իր
միամտութիւնը, այդ ողբերուն նոյն իսկ ե-
զանակ ճարելու իր նանրամտութիւնը աս-
տիճան մը աւելի կը ծանրանան, երբ դիտ-
նանք որ այդ ամէնը կամաւոր մոլորանք
մըն է իր մէջ: Անիկա իր անձնական ցաւը
այդպէս տափակցնելէն վերջը, մեծաւոր-
ներու ձօնուած ողբերուն մէջ պիտի տա-
ռապի աւելի անքաւելի տրամութիւննե-
րով: Տեսէք ինչպէս կը սկսի Ապրո Չէլէպի
պզտիկ աղջկան մահուան վրայ իր ողբը:
Գովեստ մը, մուտք:

Ահա քանի մը տող

Յերգս բարեյոյս, յո՞հարաւոս ձայնս բարձրագոյ,
Առ ի պաշիւս վեհագոյնից սիրս Դ ի յոյն:
Երջանկացեալ գերագունից վեհից դասէ,
Թէեւ արդի վառ վառ յասեղս օք առակէ:
Բամից հոյից բազմաստեղանց գերագոյնեալ,
Առ յարաւոսս ի կանառս ձայն միշտ հոշակեալ:
Երփնոտակ բաւս ի եղ ճեւեալ յար զարդարէ:
Բարձրահրաւէր արիւնքափայլ հրաշակերէ:
Մեծահաճնարդ քոս նոյն բախի կաս ձեռակապ
Ըս ներքին մարդոյն եւ արտաքինս անպարտապ:

(Օրագրութիւն, էջ 589)

ու այս բառամարտը պիտի շարունակուի
սա անզգածութեամբ, անխմաստութեամբ,
անգթութեամբ, ամբողջ տասնընթեք էջե-
րու հասակին: Ի զուր, ինքն իսկ նեղուած
իր բառերուն ազմուկէն, պիտի փոխէ ա-
նիկա ոտանաւորին կաղապարը, (այլ իմն
եղանակ, նոր գոյն): Արդիւնքը կը մնայ նոյ-
նը: Այդ բառերու հրախաղութիւնը կ'անցնի
մեր գլխուն վերեւէն առանց մեզ յուզե-
լու: Մի զարմանաք: Տարօրինակ բան է
բանաստեղծութիւն անունին տակ մեր դը-
րածը, գրածը: Թերեւս ըլլաք լսած Հուկոն
Ֆոստոլա յորժորջուած քերթողի մը մասին:
Ու աչքէ անցուցած անոր գերեզմաններու
շուրջ քերթուածը զոր երեք տարբեր բա-
նաստեղծներ թարգմանած են գրաբարի:
Այս պաշտամունքը, հիացական ու մանկու-
նակ, միայն չի սահմաներ թարգմանիչնե-
րուն հասկացողութիւնը, այլ փաստ մըն է
աւելի մեծ իրողութեան: Մարգրիկ, 1860ին

մեր մէջ, բանաստեղծութիւնը կ'ըմբռնէին իւր բառերու սխալմամբ: Երեմիային ժամանակը ուրիշ ըլլալու չէր: Անոնք որ հետաքրքրութիւնը կը ներեն իրենց, «Բազմավիպ» հանգէսը թղթատելու, սանկ 1860էն վար, գէպ ետ, կրնան, հոն յոխորտագին բազմած քերթուածները, նոյնիսկ ամենէն ամուր, յարգի ստորագրութիւններով պաշտպանուածները, այսօր աւելի արժեւորել քան Երեմիայի մէկ ուրիշ ողբը, ըսուած Զուգայեցի կաթողիկոսին վրայ: Չեմ կարծեր: Բացէք վաւերական քերթող Մ. Պեչիկթաշլեանի տաղարանը ու կարդացէք այս ինչ արբահօր տարեգարձին ձօնուած խորդաձայն քերթուածը: Բացէք Նուազբը ու տասնով, քսանով, հարիւրով կարդացէք Բնունիէն, Տեւունիէն, Տխրունիէն քերթուածներ: Ձեր գտածը բառ է միայն: Բառեր, բառեր, բառեր: Երեմիան իբրեւ քերթող դատապարտելէ առաջ, խորհեցէք սամուր, գծուար ալ վարկածին, «Թէ ճշմարիտ բանաստեղծը շատ բացառիկ երևոյթ է սա մեր աշխարհին համար: Թէ մենք կամաւոր մեղսակցութեամբ մը կը փոխանակենք իրարու հետ իրարմէ անգունդով բաժնուած երկու վիճակներ — բանաստեղծութիւն և սաղաշափութիւն: Թէ հարիւր տարին չէ բաւած արեւելահայերուն մօտ ոսպատրանքը թօթափելու, ու գտնելու հարազատ բանաստեղծութիւնը...»:

«Ստամպոլոյ պատմութիւնը» ոտանաւոր խօսք է: Պարկեշտ մարդ մը սրամիտ բրունիկ մը կը հանէր այդ պտոյտէն: Երեմիա, հերարձակ քերթող, կատաղի տաղաչափ, իրեն անվայել կը նկատէ սովորական, արձակ պատմութիւնը և կը նետուի Պեգասոսի քամակին: Արշաղ բարի:

Այդպէս չէ սակայն Սիրավէպը որ կը պատմէ ալպան հացագործի աշկերտին եւ հրէսէի Մրգատային սիրահարութիւնը: Թէ և Պոլսոյ մէջ այդ դարերուն արարապարսիկ ծագումով նման փոքր վիպամներ մեծ վարկ կը վայելէին, բայց հայ մատենագրութիւնը խնամքով գոցած էր իր զրուները այդ աշխարհիկ, վրան բաց նութեւրուն: Երեմիա, որ գիտէ պարսկերէն ու կը սիրէ հէքեաթը, չէ վախճած նութէն (աշխարհական իր հանգամանքը նպաստ մըն է անշուշտ իրեն): Աւելի կոկուած, աւելի խնամքով մշակուած, անկապ պիտի

ունենար ժթր դարու պօեմայի մը արժանիքները: Երեմիա ինքնածին, կեանքէն յարգարուած գրող մըն է: Գիտէք թէ իր դպրոցը հաց ծախողին կրպակը եղաւ: Անոր անծանօթ էին օտար գրականութեան նման գործերը: Այնպէս, ինչպէս է այդ սիրավէպը ձեռագրին մէջ, քերթողական պատմութիւն հաճելի, աղուաշ նմոյշ մըն է: Շատ միտեսնէք հոն փորձուած հաստութիւնները, գոհակութիւնները: Փոխարէն կեցէք յուզումով այն տողերուն առջև, ուր աղջկան մայրը կ'ողբայ իր զաւկին փախուստը սիրածին հետ: Զգացում, պատմութիւնը դարձնելու շնորհ, ոճի աշխոյժ ու իրապաշտ պատկերացում այսօր ալ կը պահեն իրենց համը, թարմութիւնը: Այդ սիրավէպէն երկու հարիւր տարի վերջը գիրի առնուած Շուսեանի Շաւարեանայ պոէման, զոր մշակած են Ալիշան և Նար-Պէյ, աւելի բախտաւոր չէ, քանի որ կը կրկնէ Երեմիային թերութիւնները, անարդի, խակ, գրքունակ, բառական յօրինումներուն բոքը չհակակշռելով ոչ իսկ Երեմիայի միամտութեամբը որ արուեստին համար թանկ է այնքան: Ժթր դարու մեծահամբաւ երկու այդ քրնարերգականներուն վիպումը զերծ է անշուշտ Երեմիային քերականական սխալներէն ու քիչ կը մեղանչէ տաղաչափական սահմանագրութեան դէմ: Ասկէ դուրս, միշտ կշիռը (ստեղծագործութիւն, պատմութիւն, գործողութեան զգայարանք, յուզում, շքեղանակ, բարք, իրականութիւն մարդիկ, մտայնութիւն և տեղական գոյն, հարազատութիւն, լիւրիք) նոյնն է երեքին համար ալ, Երեմիայի մօտ պուտ մը աւելի չահեկանութեամբ, քանի որ ասիկա իր մարդերը տուած է կարելի պարզութեամբ եւ թեթեւութեամբ: Ալիշանի Սանդուխտ հէքեաթի աղջիկ մըն է, զոր երկինքն ու երկիրը կը միանան յօրինելու, բայց կը զննեն մէջտեղ պատկեր մը անհեթեթ ըսուելու չափ անիրական: Երեսուն քառասուն տող Ալիշան իրար կը խառնէ տիեզերքը, անկէ ճարելու համար այդ աղջկան գոյները, մարմինը: Ու ձեր առջև կեցողը, այս ամէնէն վերջ, անկարելի աղջիկ մըն է, ճիշդ ու ճիշդ Բագրատունիի Հայկանոյցին նման (Հայկ 'Իւլցազն):

Յ. ՕՇԱԿԱՆ

(Էրեւ յ-Էրեւ)

ԻՄԱՍՏԵՍԻՐԱԿԱՆ

Ա. Ի. Ա. Գ. Հ. Ի. Ն. Գ. Շ. Ա. Բ. Թ. Ի

Կ. Ա. Մ.

ԽՈՐՀՈՒՐԴ ԻՄԱՍՏԻ ԵՒ ՀԱՂՈՐԴՈՒԹԵԱՆ

(ՏՐԱՆՍԼԱԽՈՍՈՒԹԻՒՆ)

ԱՆՉԵՐ. — ՎԱՐԴԱՊԵՏԸ. ԱՇԱԿԵՐՏՆԵՐ

Աւագ Հինգշաբթիի առաւօտեան ժամերգութիւնը ստեղծեալ մը ի վեր աւարտած էր Ս. Յակոբի Մայր Տաճարին մէջ ու իրենից սկսեալ Աստուծոյ խաչակրացիին՝ Ս. Աստուծոյ խաչակրացիին հին։ Հիմա արդեւ, քիչ քիչ, ծառայող Պատարագին պատարագները կ'ըլլային իրենց շուրջը. բայց իրենից՝ մասնունին կիսաշոյն մէկ անկիւնը՝ ամբողջութեամբ իրենց խօսակցութեան հին . . .

Ա. Աւակերս. — Աւագ Հինգշաբթիի ծառայող Պատարագը միշտ մասնաւորաբար տպաւորած է զիս, մանկութեանս օրերէն։ Ենթադրուի, քաղաքիս մեր եկեղեցիին խորանը արտասովոր յարգարանք մը կ'ստանար այդ պատարագին համար, աւելի պարզ՝ քան ուրիշ օրերու, բայց աւելի յստակ պատմող խորհուրդը։ Մեծ խաչ մը ու մօմ մը մէջտեղը. ու աստիճան մը վար՝ երկու կողմերուն հաւասար բաշխուած տասներկու մեծ աշտանակներու վրայ տասներկու մօմեր։ Քիչ ծաղիկներ, բայց որոնք կը բաւէին մեր կողմերու Զատիկի շաբթուան այն կարծես միսթիք գարունը եկեղեցիէն ներս առնելու . . . Ու մանաւանդ ճերմակ, ճեփ-ճերմակ միակտուր սփռոց մը խորանին աստիճաններուն՝ որ չես գիտեր ի՞նչ մը ունէր Սուրբ Ընթրիքը ոգեկոչող . . .

Վարդապետ. — Աւագ Հինգշաբթիի ծառայող Պատարագը կրօնական բովանդակ տարւոյն Գերագոյն Պատարագն է, իբրեւ Քրիստոսի վերջին ընթրիքին յիշատակը հանդիսաւորապէս վերանորոգող, Հաղորդութեան Խորհուրդին հաստատման իսկ յուշատունը։

Բ. Աւակերս. — Եկեղեցւոյ գերազանց խորհուրդը կ'անուանեն Հաղորդութեան Խորհուրդը։ Բայց, միւս կողմէն, պէտք է ըսել թէ ամենէն ալ անհասկնալի կը թուի ան սովորական աշխարհիկ միտքին։ Նշխարը, մեր գիտցած ու ամէն օր դրօժածած ալիւրէն շինուած, արարողու-

թեան մը որոշ մէկ պահուն՝ մէկէն՝ Քրիստոսի Մարմինը կը յայտարարուի. ու այն մաս մը գինին՝ այն գինիէն որմէ շատ սուրճաւոր, այլապէս մոլութիւն մը անգամ կը համարուի, նոյն արարողութեան մէջ, մէկէն՝ Քրիստոսի Սրբունը կ'ըսուի. ու հաւատացեալները պիտի ընդունին զանոնք իբրայդ . . . Կա՞յ բան մը որ աւելի զայլապէս գընէ իրերը իրենց եղածին պէս տեսնել գիտցող զրական ողջմտութիւնը։

Ուրիշ աւակերս մը. — Եւ հասկնալի է որ այս վերջինը իր տեսակէտէն՝ իբր բարձրակէտէ մը նայի եկեղեցիին ու իր խորհուրդներուն վրայ։

Վարդապետ. — Իրաւ, ուսմիկ մտքին համար զլիսովին անըմբռնելի է Հաղորդութեան Խորհուրդը. բայց արդէն այդ միտքը ո՞րը կրնայ հասկնալ Ոգեկանին խորհուրդներէն։

Բ. Աւակերս. — Մինակ ուսմիկ միտքը չէ հասկցող, այլ նաեւ շատ անգամ «գիտուն» միտքը։

Վարդապետ. — Բայց պէտք է մոռնալ որ Ոգեկանին զլիսովին անհաղորդ «գիտուններ» կան, անոնք ալ իրենց ամբողջ գիտցածովը պարզապէս ուսմիկներ են Ոգեկանին տեսակէտէն։ Ինչպէս, միւս կողմէ, շատ անուս ու գրեթէ մանկական հոգիներ կան որոնք սակայն ինքնաբեր շարժումով մը կը բացուին ոգեկան իրականութեան։

Ա. Աւակերս. — Ծիւղ է, ուսմիկ ողջմտութիւնը առօրեային, շուկայիկին մէջ

տարուած՝ ա՛յնքան կը վարժուի իրերը իրենց առօրեայ գործածութեանը մէջ միայն առնելու որ անզգայ կը դառնայ այն անտեսանելի ներկայութեանց որոնք կրնան յայտնուիլ անոնց հետեւն անոնց մէջ, ու նաեւ ֆիզիքական երևոյթներու գիտունը, «միայն գիտունը» ու այդ պատճառաւ իսկ ոչ ամբողջական հոգին, ա՛յնքան տարուած ու մասնաւորուած կ'ըլլայ տարրականին ու տարերայինին նկատողութեանը մէջ որ ալ ևս աչք չունենար տեսնելու այն հոգեկանը որ կրնայ յայտնուիլ այդ ֆիզիքականին մէջ իրը զայն իր մարմնաւորումին համար կը գործածէ:

Բ. Աւակեհրք. — Եթէ միայն ըսուէր որ Հացն ու Դինին պատարագի խորհուրդին մէջ կը դառնան խորհրդակիցեր Քրիստոսի Մարմնոյն ու Արեան՝ ողջմտութիւնը պիտի քաշէր դեռ: Բայց եկեղեցւոյ վարդապետութիւնն է՝ թէ անոնք հոն իրապէս համարժեք կը դառնան անոնց, ու ալ հաւաստումն առջև է որ այլևս սոչ-կտրմեր կը դնէ զրական միտքը: Ու կը խոստովանիմ՝ դժուար է ինծի եկեղեցւոյ վարդապետութեան բերել զինքը:

Ուրիշ աւակեհրք մը. — Ես ալ խօսած եմ շատ անգամ անհաւատներու հետ ու անոնք գրեթէ ամէնքն ալ ըսած են նոյն բանը. — Ի՞նչ պէտք կրնաք ընդունիլ որ հացն ու զինին իրենց ֆիզիքական նոյն յատկութիւնները պահելով հանդերձ կրնան փոխել իրենց խորունկ բնութիւնը ու այդպէս համարժէք դառնալ Քրիստոսի Մարմնոյն ու Արեան:

Ա. Աւակեհրք. — Կը ներէք, վարդապետ, որ այս խնդրին առթիւ դարձեալ բերեմ այն բացատրութիւններէն զորս կը թելադրէր մեզի իմ նախորդ դպրոցի իմաստասիրութեան ուսուցիչս որ, այս պարագային ևս, Արուեստի իրականութիւններէն կը մեկնէր կրօնականները հասկնալի դարձնելու համար մեզի:

Վարդապետ. — Ուրիշ. մասնաւոր թէ կը գնահատեմ իր գիտումին խորը քանի որ ես ալ կը մտածեմ թէ այս օրուան մարդոց ոգեկանին խորհուրդը ամենէն աւելի մատչելի է՝ ոգեկանին պատկանելով հանդերձ գերազանցապէս զգայականը ընդգրկող գործունէութեան մէջէն՝ որ Արուեստինն է. ոչ մէկ տեղ այնքան

որքան Արուեստին մէջ, պէտք է ըսել, ոգեկանը զգալի, շօշափելի ըլլալու չափ թանձրացեալ կը դառնայ, հետեւաբար և իբրեւ ինքնուրոյն իրականութիւն անժխտելի:

Ա. Աւակեհրք. — Անիկա կ'ըսէր ուրեմն մեզի, առակ մը պատմելու պէտք. — «Բերթողը մեռեր էր իր քերթուածը ձգելով շուրջիններուն և ըսելով անոնց այդ տետրակին համար — «Ես եմ այս. իմ մարմինս է և արիւնս. կարդացէք զայն իմ յիշատակին»: — Տետրակը թուղթ էր և չորցած մեկան, ստարկա՛յ մը եղաւ տունին մէջ ուրիշներու քով: Տղաքը երբեմն ձեռք կ'անցնէին զայն, իրենց համար տետրակ մըն էր ան որու պէսները կը ծախէր զիմացի թղթավաճառը: Բայց քերթողը ըսած էր անոր համար. «այս ես եմ»: Ու մեռեր էր քերթողը, իր մարմնովն ու հոգովը չքացեր բոլորին աչքերէն: Օր մը սակայն շատ մարդեր ժողովուեցան մեծ սրահի մը մէջ. դժուար եղաւ լսուիլ հոն բերել իրենց գանազան բոլոր զուսներէն ու հաճոյքներէն փրցնելով: Ու հակառակ որ ժողովուած էին սրահին մէջ, շատ աղմուկ կար հոն, որովհետեւ ամէնքը կը խօսէին իրարու իրենց առօրեայէն, գործերէն, հոգերէն ու հաճոյքներէն: Բայց բեմին վրայ մէկը եկաւ ու հրաւիրեց ամէնքը Լուսթեան. միտքերը դժուարաւ քակուեցան իրենց բազմադէպ առօրեայէն ու լարուեցան դէպի նոյն ու միակ բեմը. տրամադրուեցան լսելու: Ու երբ Լուսթիւնը եղաւ — պէտք է ըսել թէ կրօնական բան մը կար այդ Լուսթեան մէջ, յայտնութեան մը Սպասումը ու Նախապագացումը արդէն —, ու երբ եղաւ Լուսթիւնը, առաջ եկաւ Արտաստնողը, ձեռքին մէջ այն տետրակը: (Բերթողին տունէն տղայ մը ճանչցաւ զայն կողքի գոյնէն): Ու սկսաւ կարգալ, արտասանել բարձրաձայն:

«Ու քանի իր աչքերը «կ'ուտէին» զիրերը ու միտքը «կը մարսէր» զանոնք, իր բերնէն ներգաշնակօրէն ոլորակուող ձայն մը դուրս կուգար և կը տարածուէր սրահին մէջ, կ'եւեկնէր, երբեմն զօրանալով երբեմն մեղմանալով, դանդաղելով մերթ ու արագանալով նորէն ու այդպէս անօրինակ կշռոյթ մը ձևացնելով. . . ու քանի մարդոց ականջները «կը խմէին» այդ ձայնը ու իրենց միտքը «կը մարսէր» անոր ոլորակումները անիկա Խօսք կը դառնար

իրենց ներսը և հոն տարօրինակ մարմին մը կը կազմէր հրաշագեղ պատկերներու, թեալ որ խորհուրդներու, ըղձանքի խոյանքներու և սիրալի որտաղեղումներու բազմազան տարրերէն շինուած՝ տեսակ մը հոգեղէն, կենդանի, միակ մարմին մը։ Նոյն մարմինը բոլոր մարդոց մօտին՝ որմէ հոգեոյ նորօրինակ սնունդ մը կ'առնէին անոնք իրենց էութեան մտերմութեանը մէջ և որ նոյնօրինակ խանդով մը կը լեցնէր իրենց քիչ առաջուան այնքան տարբեր ու անտարբեր հոգիները։ Լե այդ մարմինը — կը ճանչնային հիմա — նոյն ինքն Քերթողին հոգեոյն՝ ոգեղէն մարմինն էր և անոր մէջ շրջող արիւնը նոյն ինքն Քերթողին հոգեոյն մէջ շնչող աւելնէր։ զոր բուրուժաւէտ գինիի մը պէս կը խմէին իրենց հոգիները անով անասելի զգլխանքի մը ուրախութիւնը հրճուելով։

«Անոնք որ լսած էին քերթողին խօսքը տետրակին համար թէ «այս ես եմ, այս իմ մարմինս է և արիւնս», սրահին մէջն էին, և կ'ըսէին հիմա իւրովի թէ՛ ճշմարիտ էր իր ըսածը։ Երբ քերթուածը աւարտեցաւ, սրահին մէջի բոլոր մարդերը անոր ձայնեղէն մարմինն ետին յայտնուած նոյն իմաստին կը մասնակցէին, նոյն իմաստը կը բաժնէին իրենց մէջ, որ հակառակ այդ բաժանումին կը քնար ամբողջ ու մի. նոյն խանդը կը լեցնէր բոլորը, որ զիրենք վեր կը հանէր իրենց գետնաքարչ առօրեայէն ու վերին Ստուգութեամբ մը, ամէն հոգի զէմ զիմանալու կարող Յոյսով մը, աննուաճելի ըլլալու սահմանուած — գէթ իրենց այնպէս կը թուէր — քաջութեան Ուժով մը կ'օժտէր . . .»

«Աւ երբ Արտասանողը զոցեց տետրակը, մարդերը իրարու երես նայեցան և ալընթարթ մը իրարու աչքին մէջ նոյն հոգին ճանչցան ու սիրեցին. Քերթուածէն յայտնուած Քերթողին հոգիին մէջէն իրարու հոգին կը սիրէին . . .»

Վարդապետը. — Խորհուրդ Հաղորդութեան . . .

Ուրիշ առակերս մը. — Ինձ այնպէս կը թուի թէ այլաբանութիւնէ մը աւելի բան մըն է այս, որովհետեւ քերթուածին տառին տակ անկէ զլսողին տարաբնոյթ՝ քերթուածի ոգեղէն մարմինն յայտնութեան եւ ասով մարդոց հաղորդութեան ու Պատարագի

Խորհուրդին մէջ պատահածին միջև կայ ոչ թէ պարզ նմանութիւն մը միայն այլ հոգեկան գործողութեան նոյնութիւն մը իսկ։ Նմանութեան գիծերը վեր առնել զիւրին է. պիտի մեկնենք Քերթողը իբրեւ Քրիստոս, թուղթ ու մեկանը՝ հաց ու զինի, Արտասանողը՝ Պատարագիչ, ու Լուսնիւնը՝ ապաշխարութեամբ Պատրաստութիւնը ընդունելու Յայտնութիւնը։ Բայց աւելին. չենք կրնար քերթուածի զիրին ու անոր իմաստին յարաբերութեան տեսակը վերլուծելով ըմբռնել եկեղեցւոյ վարդապետութիւնը՝ Հաց-Գինիին՝ Քրիստոսի Մարմինն ու Արեան փոխուելուն։

Վարդապետը. — Կը խորհիմ թէ կարելի է ու լաւ։ Քերթուածը, արդարեւ, զրուած է նախ տետրակին մէջ իբրեւ նիւթեղէն բան մը՝ թուղթ ու մեկան. երբ կը կարգացուի, կ'արտասանուի կը դառնայ լսողներուն համար նոր բան մը, ձայներու ամբողջ մը, բայց զարծեալ և գեռ նիւթեղէն միայն բան մը։ Բայց ահա որ երբ այդ ձայները մտիկ ընող միտքերը ճշդիւ կը տրամադրուին անոնց հասկացման՝ այդ ձայնեղէն մարմինն ետին կը յայտնուի բուն իսկ քերթուածը, այս անգամ, իբրեւ երեւակայութեան պատկերներէ, զգացման թելադրանքներէ, գաղափարներէ հիւստեւած իմաստի հոգեղէն մարմին մը։ Ու հիմա, այս վերջինն է որ կը դառնայ կ'ըլլայ խորունկ և իրական գոյացութիւնը, որուն իբրեւ յայտակերպիչ երեւոյթները միայն կը ներկայանան այլեւս ձայները. կը յայտնուի թէ այդ իմաստն է, թէն ծածուկ, բայց բուն գոյացութիւնը քերթուածին ձայնեղէն ու գրեղէն երեւոյթներուն՝ որոնց իրմէ՛ կուգան էական սարուածքն ու կարգը. այդ երեւոյթներուն կերպարանքը ու տարերային գոյացութիւնը կը հրամանակարարուէին ուրեմն աւելի խորունկ ու էական այն իմաստ-գոյացութենէն որ բուն պատճառն էր իրենց կերտուածքին, ինչպէս գոյացութիւնը բուն ու մի պատճառն է այն յատկութիւններուն որոնցմով կ'երեւին մեզի իրերը։

Ուրեմն քերթուածին նախ գիծերէ եւ ապա ձայներէ շինուած նիւթեղէն մարմինն ու անոր նիւթական յատկութիւններուն տակ, որոնք արտաքինապէս կը շարունակեն նոյնը մնալ ու երեւիլ, զայն, այսինքն քերթուածը իմացողներուն գործակցութեամբ ճշմա-

րիտ անդրդրոյացաւ որում մը յառաջ կուգայ իմաստի կատարելապէս իրական ոգեղէն մարմին մը, որ ոգեկան կարգին յատուկ մէկ խորհրդաւոր պրօցէսովը ճշմարտապէս համարժէք է քերթողին կողմէ իսկ ստեղծուած իմաստին, — ինքն իսկ մէկ մարմնաւորումը քերթողին հոգւոյն ու հանճարին:

Ճիշդ այդպէս ալ պատարագի նուիրակուն խորհուրդին մասնակից հաւատացեալները կը զգան դոյանալը հացին ու գինիին երեւոյթներուն տակ, որոնք արտաքինապէս կը շարունակեն նոյնը մնալ ու երեւիլ, նոր, ու այս անգամ հոգեղէն մարմին մը որ ուրիշ բան չէ բայց եթէ եկեղեցին իսկ, իր իսկութեանը մէջ իբրեւ Քրիստոսի միսթիք մարմինը, որ համարժէք է իր կարգին Քրիստոսի հոգւոր մարմնին ու արեան ուրոնցմով յայտնուած է նոյն ինքն Քրիստոսի հոգին:

Այնպէս որ, գրեթէ տառապէս ճիշդ է ըսել թէ սրբագործուած Նշխարն ու Գինին ընդունողները անոնց մէջէն կը ճաշակեն հոգեպէս Քրիստոսի հոգւոր Մարմինը ու Արիւնը, ինչպէս ճիշդ է ըսել թէ քերթուածին ձայնեղէն մարմինը ընդունողները անոր մէջէն իրենց մտքովն ու սրտովը կը ճաշակեն նոյն ինքն քերթողին աշխարհ գրած և իր կարգին քերթողին հոգին աշխարհի մէջ դնող քերթուածին ոգեղէն մարմինը . . . որուն մէջէն ալ տակաւին կը հաղորդակցին քերթողին հոգւոյն իսկ հետ:

Ա. Առակերսք. — Ի՞նչ ապշեցուցիչ խորհուրդ զգալի ձեւերուն մէջ իմաստին, իմանալիին մարմնացման ու յայտնութեան խորհուրդը . . .

Բ. Առակերսք. — Սակայն, վարդապետ, հակառակ իրենց հիմնական հանգիստութեան չէ՞ք կարծեր որ կարեւոր ալ տարբերութիւններ կան այն երկու պարագաներուն մէջ զորս կը բաղդատէք իրարու հետ:

Վարդապետ. — Անշուշտ. ու զոնէ պէտք է ըսել այն էականը որ՝ մինչ քերթուածը իր իմաստը կը թելադրէ մտիկ ընողներուն անոր տարբերուն զուգորդուած ձայնական ոլորումներուն յատկապէս տըրւած Ձեռով մը որ գործն է քերթողին, և հետեւաբար մինչ հոս ունինք հոգեբանական իրականութեան բնական օրէնքներուն իսկ մէկ օգտագործումը, — սրբագործուած Նշխարն ու Գինին Քրիստոսի մէկ հրաշալի

անօրինութեա՛մբն է գրեթէ միայն՝ որ Պատարագի խորհուրդին մէջ կը դառնան կ'ըլլան համարժէք իր Մարմնոյն ու Արեան: Ուրեմն իրապէս միսթիք իրականութեան մը դիմաց է որ ունինք մենք զմեզ Պատարագի խորհուրդին մէջ: Բաղդատութիւնը, հետեւաբար, ծառայած եղաւ ոչ թէ նոյնացնելու երկու պարագաները այլ կարելի եղածին չափ մօտեցնելու մեր միտքը կրօնական խորհուրդին ըմբռնման. այս վերջինը կը մնայ միշտ հրաշք մը սակայն, Քրիստոսի ամբողջական գործին իսկ հրաշքին մասնակից:

Ա. Առակերսք. — Բայց եթէ բաղդատութիւնը շարունակել ուղենք, պիտի չգիւրացնէ՞ ան տակաւին մեզի ըմբռնելու, այս անգամ, բուն իսկ «հաղորդութեան» իրողութիւնը Պատարագի խորհուրդին մէջ:

Վարդապետ. — Այո՛, ինչ որ միտքս էր ընել . . . Եթէ երկու պարագաներուն մէջ զուգահեռականութիւն մը տեսանք զգալիին տակ իմանալիին անդրագոյաւորման տեսակէտէն՝ հոգեկան այդ խորհրդաւոր երեւոյթին արդիւնքներուն մէջ ալ կըրնանք դիտել նոյնպիսի զուգահեռականութիւն մը:

Բ. Առակերսք. — Կարծեմ Պատարագը պիտի սկսի:

Ուրիշ առակերս մը. — Դեռ ատեն ունինք, վարդապետ, շարունակենք:

Վարդապետ. — Քիչ մը առաջ ոգեկոչուած սրահին մէջ անոնք որ պահ մը յաջողած էին ամփոփել առօրեային մէջ ջրուած իրենց միտքը և զայն լարել ու սեւեռել գէպի Արտասանողէն իրենց եկած քերթուածը, զգացին իրենց էութեան բարձրանալը մինչև քերթողին հոգին որուն հետ հաղորդակից գտնուեցան. արդիւնքը այն եղաւ որ անոր իրենց պատմածին հետ իրենց հոգիին մէջ հոսեցաւ իմանալի լոյս մը, իմանալի ջերմութիւն մը, որ գէթ պահ մը այլափոխեց իրենց էութիւնը, զայն հանեց վերին մակարդակի մը, Ոգեկանի Սակարդակին, իրեն խորհրդաւոր սնունդովը սնուցանելով իրենց իմացականութիւնը, և խանդ մը ստեղծելով իրենց սրտին մէջ որմէ նոր ոյժ մը պիտի կրնար ստանալ առօրեային մէջ պայքարող իրենց կամքը: Ահա առաջին արդիւնքը. այս հաղորդութիւնն է մարդոց ու քերթողին հոգիներուն՝

որով քերթողին խեղճական աշխարհէն իսկուծիւն մը կը հոսի մարդոց սրտին մէջ:

Բայց կայ դեռ երկրորդ արդիւնք մը. այդ մարդերը օտար էին իրարու երբ չորս կողմերէն սրահ եկան. արդ՝ իրենք շատ ուսարբեր՝ մի և նոյն քերթուածին իմաստին մասնակցելով, մի և նոյն Աւիւնին բացուելով՝ քերթուածի աւարտման՝ երբ իրենց նոյնօրինակ խանդավառութենէ մը լայնցած և ուրախացած բիրերը իրարու դարձուցին՝ իրարու մէջ պահ, մը նոյն հոգին տեսան ու սիրեցին: Եւ աւելին, եթէ այդ պահուն մէկը առաջարկէր իրենց քերթուածի ոգւոյն ուղղութեանը մէջ հաւաքական արարք մը իրագործել, այդ առաջուան իրարու օտար մարդերը ձեռք ձեռքի պիտի տային ու Գերթողէն իրենց հոսած Սէրը պինդ պիտի սեղմել տար այդ ձեռքերը. ու թեւեւ հրաշք մը ելլէր այդ համազգացութենէն և համակամութենէն:

Այսօրինակ նաև, բայց ա՛յլապէս ամբողջական և տեական՝ արդիւնքները Քրիստոսի Մարմնոյն ու Արեան հաղորդութեանը մարդոց:

Ան որ ըսած էր թէ «ոչ միայն հացիւ կեցցէ մարդ այլ և բանիւ», Բանէն Հաց մը չինեց ու Հոգիէն՝ Գինի մը անոնց՝ մով սնուցանելու, ուժաւորելու ու անպատում հրճուանքով մը հրճուեցնելու համար զանոնք ճաշակողները . . .

Ու Ան որուն անունով ըսուած էր թէ՝ Սէր է Աստուած, նոյն այն իր Մարմին - Հացին ու իր Արիւն - Գինին ճաշակումովը մարդերուն համար հաստատեց՝ իրարու աչքի մէջ իբրեւ եղբայր եղբոր աչքի մէջ կարենալ նայելու հրաշքը . . . Դիտե՞ք բան մը աւելի խոր խորհրդանշութեամբ մը յուզիչ՝ քան սրբութեան այն Համբոյրը զոր իր պատարագին մէջ Հայաստանեայց Եկեղեցին կ'իջեցնէ Ակիւնէն՝ Տաճար՝ զայն լեցնող բազմութեան մէջ զայն տարածելու իբրեւ աստուածեղէն սիրոյ ալիք մը . . .

Լուսարարը (մօտենալով) — Զեգի կ'ըստանան պատարագի թափօրին համար:

Շատպեցին հագնելու շապիկները. որոնց անմակին ու ոսկիին մէջ փչեց աղուորացած, իբրեւ պայծառակերպուած, կը մտնէին կարգի՝ խորին խորհուրդին մէջ բարձրանալու:

Նուսադեմ

Շ. Ռ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

ԿՈՐՆԹԵԱՆ ՆԱՄԱԿԱՆԻ

(ԽՈՂԵՐ ԵՒ ՏՊԱՆՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԵՂԼԱԳԱՅԷՆ)

Հեղ. ԳՐ. ՆՇԱՆՆԱՆ. Տպ. Պուրէտ, 1938, 390 սովորական էջ. պատկերազարդ. գին 1.25 տոլար:

Տիտղոսը այս հատորին — «Կորնթեան Նամականի» — թելադրուած է, Ելլադայի աւերակներուն տրուած «ուխտագնացութենէ» մը: Անիկա, իմ. գլուխներու բաշխուած, չարք մըն է «տպաւորութեանց և խոհերու», գրեթէ բոլոր հին յունական փառքին վաւերացումը կազմող յիշատակներուն ոգեկոչումէն յառնող:

Այս էջերը, հատորի վերածուելէ առաջ, հրատարակուած են արդէն «Վերջին Լուր» օրաթերթին մէջ, 1923—24ի տարիներուն, ինչպէս կը վկայէ հեղինակը: Այս յայտարարութիւնը, ինքնին կը ճշգէ մէկ յատկանիշը գրուածքին — լրագրականութիւնը: Միւս կողմէ կարելի չէ ըսել թէ, (իր օգիտանքի ընկերուհին» տեղեակ պահելու դիտումով իր տպաւորութիւններուն), ի՞նչ չափով բնական է, չըսելու համար նամակագրական, վերաքաղը ընել պատմութեան, իմաստասիրութեան, բարոյագիտութեան դասընթացքի մը: Եւ սակայն, «վերհալումով», հատորի մը մէջ ամփոփելու այս ջանքը, նկատողութեան արժանի կողմ մըն է, հեղինակին անձին տեսակէտէն մասնաւոր:

Սեռը որ կը փորձուի այս էջերուն մէջ, առ հասարակ սպասուած նամակագրական կենդանի պատմումը, ուղեգրութիւնը ըլլալէ աւելի, նոր օրերու reportage-ն է, որ ըլլայ գործադրուած առաւելապէս յիշատակ դարձած կեանքերու շահագործումին: Վերտանգը ասոր՝ սահմանափակուիլն է զազափարներու մասնաւոր շրջանակի մը, բռնի ենթարկուիլն է նեղ հորիզոնի մը: Հակառակ այս վտանգին սակայն, ծանօթ են նունները, օտար գրականութենէն, որոնք յաջողեր են գեղեցկութիւններ հանել, արժէքներու բարձրանալ, նոյն սեփին մէջէն:

Իսկ այն հողը, որուն աւիշովը կենսաւորուելու ճիգ մը ունին էջերը այս հատորին, փառաւոր քաղաքակրթութեամբ, պատմական Ելլադան է, միջազգային գրականութեան մէջ այնքան ստուար հատորներու ծնունդ տուած, և այնքան բեղուն միտքերու

րիստոնէութեան, ներկայացուցած ըլլալու համար կրօնական զգացումին բնածին հանգամանքը մարդուն մէջ, Երկրորդ գլուխով մը՝ «Ալտիսի հովիտը» պատմութիւնը ընելու համար Ուիլիամսի փառքի և աւերի թուականներուն: Ու երրորդով մը՝ «Ուիլիամսի թանգարանը»՝ նկարագրին ու պատմականը տալու յոյն արձանագործութեան:

Ու նոյն է ընթացքը, բոլոր միւս յիշատակարաններուն համար ալ Ապարտայի, Աթէնքի, Կորնթոսի: — Այց մը Սոկրատի բանտին, պիտի արժէ տաք էջերու վերաքաղ մը, գնելու համար Սոկրատը իր ժամանակի քաղաքական և իմացական գործունէութեան մէջ, իր և իր հակառակորդներու տեսակէտներուն բաղդատումով: Իսկ պահապանին ձեռքի բանալիները թռիչք պիտի տան երեակայութեան, սարքելու համար ամբողջ արարողութիւնը դատապարտութեան և մահուան զրուագներուն:

Ստուգիւ, համերատար պրպտութեւ լայն հմտութիւն մը երեան կուգայ գրքին գրեթէ ամէն էջին վրայ, իբրև բարենիշ և արժանիք հեղինակին: Եւ արդարեւ չհնկան է գրքի մը մէջ հաւաքուած գտնել պատմութիւնները և կարելի ծանօթութիւնները երկրի մը հնութիւններուն, ուղեցոյց մը տուած ըլլալու համար «ուխտագնաց»ներու ձեռքը: Բայց թէ ինչ կշիռք պիտի գործածուի գնահատելու համար այս աշխատանքը, նման հատորի մը պարագային, թերեւս դժուար չըլլայ որոշել: Եթէ այս պիտի ձեռնարկի մը մէջ նպատակ կ'առնուի տեսակ մը լուսանկարչութիւն ընել, արտաքին աշխարհը, ներկայ թէ անցեալ, նմանահանութեամբ մը թուղթի վրայ փոխադրել, ոչ-փառաւոր տեսակէտ մը թող ներուի մեզ նկատել ասիկա: Այդ պահանջքին գոհացման համար բաւական է միայն Guide-Book-երու և Bedecker-ներու ցուցմունքներուն դիմել: Մինչդեռ գրական գործի մը մէջ, այդ նոթագրութիւնները անբաւարար կուգան. հոն աւելին է որ կը սպասուի, և այս անգամուն, նորութեան, կենսունակութեան, ապրումներու անակնկալներով, ստեղծումի շունչի մը ընդմէջէն:

Այս հատորով, հեղինակը կը ներկայանայ տակաւին, իբրև խորհրդածող, բարոյախօս, և որոշ հասկացողութեամբ, նաև քերթող:

Իր խորհրդածութիւնները չեն կրնար

սակայն անոր ապահովել մտածող մարդու միջին փառք մը: Իր մօտ, անոնք կա՛մ վերջաբաններ են, «նուիրաւայր» է մը բաժանումի վայրկեանին միտքը ինկող, և կամ «մտից տոմս»-եր՝ արտօնելու համար դասընթացային հետաքրքրութիւններ իմաստասիրութեան, գեղեցկագիտութեան կալուածներէն: — Աթէնք «Երայ»-ի կեդրոնն է, իսկ Ելեւսիս՝ «խորհուրդներ»-ու տաճարը. ու ներելի է անոնց առջեւէն անցնիլ առանց խոստովանելու թէ, այդ «Երայ»-ով միայն կարելի էր Յունաստանին համար ունենալ իր Փիդիասը, Պոլիկլէտը և արուեստներու «թագուհի»-ութեան մրցանակը. և այդ «խորհուրդներ»-ուն երկրպագութեամբ միայն, Պղատոն և յաջորդ գարեբու «խորհրդագէտ» միտքեր, երանութիւնը պիտի ունենային բարձրանալու կեանքի խորհուրդի «ակօրին», «իմաստասիրութեան Արեւին», կարենալ թափանցելու համար, անկէ յետոյ, կեանքի վախճանին: — Եւ կամ, իր պատուանդանէն գետին ինկած արձան մը, շքեղ պատմութեամբ քաղաք մը, իր աւերակ մնացորդներով, աւաղել կուտան իրեն մարդ էակին մէջ յայտնուող վայրագութիւնը, հանդէպ այսպիսի «նուիրական» հրաշալիքներու...: Իր խորհրդածութիւններուն լայն չափով կը պակօի ինքնակ ներկարագիր մը: Սորհուրդները, այսպէս ըսենք, նիւթէն իրեն կուգան, (յիշատակներն են զինք խորհրդածումի միտք), և ոչ թէ իր մէջէն կ'աւելնան իրենց առարկաներու վրայ, գեղեցկացնելու համար իրենք զիրենք անոնց մէջ, և «գրասանդ կապելու անոնց կամարներուն շուրջ»:

Իր բարոյախօսութիւններուն մէջ, երեան կուգայ հաստատ մարդը քրիստոնէական խոր սկզբունքներ իրեն ստուգանիլ (criterium) եւ ուղեցոյց ունեցող: Ասոր վրայ կ'աւելնան նաև խորունկ շեշտ մը համոզումի ու կորովի, չձանձրացող պատրաստակամութիւն մը փաստարկութեան, «ջատագովութեան»: Այս յատկութիւնները իրենց ճշմարիտ արտայայտութիւնը կը յայտնաբերեն այն զլուխներու մէջ, ուր առիթը կը տրուի հեղինակին անդրադառնալու մահուան, ամուսնութեան խորհուրդներուն. գծելու պատկերը Հայ եկեղեցւոյ դերին: Իսկ վանքերու այցելութիւնները, («Կուսանաց վանք», «Ալիա Մոնի»), պատեհութիւններ

են պարզելու համար անոնց գերը հոգիին յեղաշրջման գործին, և կրօններու զարգացման պատմութեան մէջ, ճշգրիտ արժէքը ճշմարտութեան, մենակեցութեան, կուսութեան ուստի:

Իր քերթողութիւնը ծանրաբեռնում է գործին, ըլլալով եկամուտ տարր, ճոխացնելու համար տողերը, զոգ մը ճարելու համար զգացումներուն: Խորդ կուգայ պատկերներ պարզելու իր ճիշդ, բանասիրական նկարագրով աշխատանքի մօտեցող նշման հատորի մը մէջ: Ու, թող ներուր բառը, պոռոտ է հետադարձութիւնը, արդիւնք, թեւրեւ, նախանձայնի, «Վերմեռանդ ուստաւոր» ի իր ոգևորութեան . . . :

Կ'ուզենք եզրակացութեան մը բերել մեր գիտողութիւնները:

«Կորնքեան նամականի»-ն, իբրև զրական գործ, հակառակ մեր տողերուն կարգ մը մատնանշումներուն, ի յայտ կը բերէ արժանիքներ, որոնք էջերու ետեւէն կը գծեն դէմքը հեղինակին: Թէև չենք ճանշնար զինք, բայց լսելու ենք իր մասին, իբրև կրօնական զգացումի ցայտուն յատկութիւններով օժտուած անձ մը: Եւ ասիկա կը զգացուի, գործին տեսակէտէն անյաջողութիւն համարուած էջերուն մէջէն իսկ:

Չունինք, կամ, մատի վրայ կը համրուին անուններ, որ համարձակութիւնը ունենան կրօնական տեսակէտ մը որդեգրել, քրիստոնէական զգացումի մը խորքով մօտենալ, պատմական, իմաստասիրական իրողութիւններու և երևոյթներու: Այս հատորին դժուարանալով հանգերձ պատուոյ տեղ մը տալ «յաջող գործ»-երու կողքին, չենք կրնար հանրութեան չյանձնարարել սոյն ոգին, որուն գաղափարովը հարուստ է ու տաք, անոր գրեթէ ամէն էջը:

Զարգացած միտք, լեզուին տիրացած գրիչ, ճոխ՝ բառամթերքով ու գիտելիքներով, հմտութիւն. ահա յատկանիշեր որոնք արժանի կը դարձնեն հեղինակը համակրանքի: Ու ասոնց վրայ աւելցուցէք յուզումի, համոզումի, կորովի, ներշնչումի և զգացումի որոշ շնորհներ:

Այսպէսով կ'ունենանք «Կորնքեան նամականի»-ն, որ մեր գրականութեան կրօնական բաժինին մէջ պիտի կարենար իր արժանաւոր տեղը գտնել, թեթևացած եթէ ըլլար իմաստասիրական գրութիւններու ճշմարտներէն:

ԹՈՐԳՈՄ ԱՔԵՂԱՅ

ԴԻԻԱՆ ՍՈՒՐԲ ՅԱԿՈԲԱՅ

ԻԲ

ԺԲ. զլիսով սահմանագրութիւն Է(*).

Շնորհօք եւ ողորմութեամբ բարերարին Աստուծոյ զրեցաւ զիրս սահմանագրութեան եւ ուստագրութեան զգուշական եւ կանոնական համայն ազգիս Արամեան, հաւանամբ երկուց երեւելի աթոռատիրաց, Աստուծոյն ամենակալի մարմնաւորի տեղեաց եւ Որարչին մերոյ զմեզ ի լոյս կոչելոյ, Յակոբայ եւ Եղիազարու ըստ նարդենիս բարեսէր կաթողիկոսաց եւ ըստ ժամանակիս երեւեալ նախանձախնդիր աստուածային օրինաց՝ հոգիւնկալ վարդապետաց: Եւ ոչ եթէ նորաձեւ իմն յառաջ ածեալ, ալ զայն զոր ի նախնեացն արծանացեալ եւ հնազոյն կանոնօք ամրացուցեալ, զի յետ սակաւ աւուրց մինչեւ ցմեղահա տեսակ խանդարեալ զկարգ նախնեացն, եղծեալ եւ շփոթեալ կրօնք քրիստոնէականք ի սխալմանէ տգիտաց փառամուրաց եւ ի տարածայն կաթողիկոսաց, որք ոչ նուաճեցան ի ներքոյ աստուածադիր կանոնաց, յորոց տիրեցին անհնարին խռովութիւնք ի մէջ եկեղեցեաց եւ յոլով աղմուկ եւ աղաղակ ի մէջ ժողովրդականաց: Որոց պատճառէ հարկ եղեւ վերոյգրեալ կաթողիկոսաց եւ նշանաւոր վարդապետաց գալ ի միարանութիւն սիրոյ եւ խաղաղութեան սակսօգտի եւ շահարկութեան հասարակ ազգի:

(*) Երբ Եղիազար Բերիոյ մէջ կաթողիկոս կ'օժուի, օրհնութեան կոնդակ մը կ'ուղղէ Օսմանեան տէրութեան ամէն կողմերը, խոստանալով նաեւ ծրի միւռնոն քաշիւնլի: Բայց տեսնելով որ Մարտիրոս վրդ. Ղրիմեցիի զրգամբ Յակոբ Ջուլայեցի կաթողիկոս զինուած է իր դէմ ու շարունակ կոնդակներով կը յորդորէ ժողովուրդը հակառակի իրեն եւ չընդունի իր ապօրինի իշխանութիւնը, զայն միաժամանակու եւ էջմիածնի Աթուին իրաւունքները պայտօնելու համար՝ ատմաներու յօդուածներէ բաղկացեալ սոյն Կանոնը կը պատրաստէ, խոստանալով անթերի գործարդել զայն: Յակոբ Կաթողիկոս քայէ ի քայ կը մերժէ այս Կանոնը, որուն յօդուածները Քէպէտ մեծ մասամբ 1651ին երուսաղէմի մէջ Ս. Էջմիածնի Փիլիպպոս եւ Սիսի Ներսէս կաթողիկոսներու միջեւ սահմանադրուած յարեւմտեան կրեւելին, սակայն Երրորդ եւ Չորրորդ յօդուածները ուղղակի կը հակառակին նախնի կանոններուն ու կը կապանեն Ամենայն Հայոց Հայրապետի իրաւունքները:

Ծ. 2.

եւ ժողովրդեան: Եւ այս ոչ իւրից կայանայ եւ գլխաւորի՝ եթէ ոչ տեւողութեան բանիւ զոր հրամայէ եթէ՝ Ձխաղաղութիւն իմ տամ ձեզ: Քանզի Աստուած կամեցաւ ծանրազին գնել զխաղաղութիւն, զի Որդին Աստուծոյ չարչարեցաւ, խաչեցաւ, թաղեցաւ եւ եթող մեզ գանձ զխաղաղութիւն՝ հանգերձ սիրով: Եւ զի Որդին արար զուգակցութիւն ընդ քեռ մերուս՝ այսինքն ընդ մարդկային բնութեանս, զի նորոգեցի աշխարհի խաղաղութիւն: Վասն որոյ և տակաւին եւս պարտ է ծառայից Տեառն, եւ մանաւանդ այնոցիկ որք երեւին իր աշակերտք նորին, խորհլ վասն խաղաղութեան ազգի եւ եկեղեցւոյ, եւ ջանալ զի հաստատեցի, կայացի եւ արմատացի անջրելի կանոնաւ եւ անսղալ գաշնակցութեամբ եւ պայմանաւ:

Առ որ հակիրճ բանիւ եւ երկար խուզմամբ եղան նշան սիրոյ եւ ուխտագրութեան գլխաւորք այսոքիկ ի մէջ երկուց գերադրական աթոռոց, այսինքն ի մէջ Սուրբ Երուսաղիմայ եւ ի Սուրբ Էջմիածնին՝ ըստ նախնական սահմանաց:

Նախ՝ զի մեռնին սուրբ, որ օրհնի ի յաթոռ Սուրբ Լուսաւորչին ի Սուրբ Էջմիածին, բաշխեցի այն ըստ սովորական պայմանին ի ձեռն երեւելի առաջնորդաց որք ի մայրաքաղաքունս, եւ ի նոցանէ ծորեցի առ ժողովրդականքն, ըստ այսմ՝ Որպէս իւզ զի իջանէ, զի եւ նոքա տայցեն զմարմնաւոր նուէրս մեծի աթոռոյն, ոչ որպէս թէ գին մեռնի՝ այլ իբր հոգեւորական եւ մարմնաւորական աղերսումն իրերաց: Գոնեա զի սովաւ բարձցի տրտունջ եւ աղաղակ ժողովրդեան, եւ կարկեսցի բերան անզգամաց:

Երկրորդ՝ զի նըւիրակունք Սուրբ Երուսաղիմայ որք երթիցեն յաշխարհն արեւելեան, շրջեցին հրամանաւ Էջմիածնայ կաթողիկոսին, ըստ նախնական սովորութեան, եւ խնդրեցեն զխոստմունս եւ զողէրածինս եւ զնուէրս Սուրբ Երուսաղիմայ որպէս զՏունն Յունաց. եւ մի ոք ընդդիմացի յեպիսկոպոսաց կամ վարդապետաց կամ ի վիճակաց արքեպիսկոպոսք կաշառական պատճառաւ, եւ կամ այլ ինչ խորթ եւ օտար խօսիւք, զի եղծումն մեծի սիրոյն յայսպիսի իրաց ծնանի:

Երրորդ՝ զի բնաւ մի՛ ձեռնադրեցէ կաթողիկոսն կրկին եպիսկոպոս ի վերայ

միոյ վիճակի, այլ որպէս է հրաման կանոնական՝ ի մեռանել միոյն յառաջիցի մեռն եւ այս եւս ստոյգ ընտրութեամբ եւ թարց կաշառաց. նաեւ որք ի մեծամեծ քաղաքաց են՝ ունիցին զվկայութիւն յերուսաղիմայ կաթողիկոսէն:

Չորրորդ՝ զի յորժամ որ հրաւիրէ ոք ի պատիւ կաթողիկոսութեան ի Սուրբ Էջմիածին, լիցի պայման զի խնդրեցի վկայութիւն կաթողիկոսէն Սուրբ Երուսաղիմայ: Ըստ նոյն սարասի եւ ի գահն Քրիստոսի նստողն ունիցի գիր հաւանական ի կաթողիկոսէն Սուրբ Էջմիածնայ. գոնեայ զի այսու պատճառաւ մնացէ եկեղեցի Քրիստոսի ի վերայ գլխաւոր պատուիրանին, առ որ եզերին բովանդակ վարդապետութիւնք Տեառն ի նոյն բան, որով ճանաչիմք եթէ ժառանգաւորք նորա եմք. մանաւանդ թէ սովաւ գոյ հնար մերձենալ մարդոյն առ Աստուած, որ է վախճան եւ ծայրագոյն բարի:

Հինգերորդ՝ լիցի հաւատարմութիւն առ միմեանս անսխալ սիրով, զի ապստամբեալն ի միմեանց բնաւ մի՛ ընկալ[լ]ցին ի ժառանգութիւն աստիճանի: Ի գոնաբացէն մինչեւ ցեպիսկոպոսն. զայնպիսին պարսքարեցի յերկուց կողմանց, մինչ գարձցի առ իւր վարդապետն. ապա թէ ոչ կամեսցի՝ վտարեցի յերկուցունց, որպէս զի թափեցի եւ կեղեցի Քրիստոսի ի գողոց եւ յաւաղակաց:

Վեցերորդ՝ ընտրութիւն, զի որք չողին ի յազգէ մերմէ ի ժառանգաւորաց եկեղեցոյ ի Հոռոմ թարց ի մէնջ առաքելոյ եւ գրոյ եւ առնուն զկարգ նոցին, յայնպիսեաց գարձեալքն ի մեզ մի՛ ընկալցուք, որք են յայտնի գայթակղեցուցիչք ժողովրդեան:

Եւ թներորդ՝ հարկաւորեցի եւ այս ըզգուշութիւն եւ արձանագրութիւն, զի որք սպրդին ինքնամատոյց բանիւ վարդապետութեան եւ կամին անձամբ թագաւորել եւ ոչ Աստուծով ի վերայ քաղաքաց յառաջնորդութիւն, մանաւանդ մայրաքաղաքին Կոստանդնուպօլսի, այնպիսեացն լիցուք կշտամբիլ երկուց կողմանց, եւ հաւաքելով հաւաքեցուք ի տանէ Տեառն եւ գաւթէ Աստուծոյ, այնքան՝ մինչ զի եւ ի թոշակէ այն քաղաքէն, որք են գանձանակի եւ այլ նուէրք որք շնորհին ի պէտս աթոռոյն, խորշելով խորշիմք եւ ոչ առնումք բնաւ ինչ ի նոցանէ եւ նդովելով

նդովեմբ զընդունողս նոցին՝ թէ՛ ի ժառանգաւորաց եւ թէ՛ ի ժողովրդականաց համարեալ լիցին, զայնպիսիսն յաչս երկուց աթոռոցն իբր հերեալ[իկոս] եւ զկողմապիսիս եկեղեցւոյ:

Ութերորդ՝ մեծագոյն վնաս եւ արժանի ողբոյ որ աճի ի մէջ եկեղեցոյ, զի աւանեւին անվարժք եւ անկիրթք եւ որդիք անարժանից յանկեան ուրեք եւս անդէտ եւ պիտկոպոսք ձեւանան եւ ձեռնադրեն քահանայ առանց գիտութեան իւրոյ արքեպիսկոպոսի եւ մանաւանդ թէ բռնաւորօք կաւ մին յափշտակել զընորհան Աստուծոյ, յորմէ լինին անհնարին վէրք ազգիս եւ մեծ խանգարումն եկեղեցւոյ. եւ սակս այսպիսեացն կամեցաք զի ամենեւին մի՛ լիցին այսպիսիքն շահիլ ի կաթուղիկէ եկեղեցի ըստ հաստատուն կանոնի նախնեաց. եւ որք լինին օժանդակ այնպիսեացն ի ձեռն արծաթոյ՝ եւ նոքա եւս արժանի եղիցին նդովից:

Իններորդ՝ հարկաւորագոյն պիտանացու եւ այս՝ զի եպիսկոպոսք, արեղայք կամ երիցունք որք ոչ են տեարք վիճակաց եւ վանից, նաեւ ոչ ունին ժուժք բնակիլ ի ներքոյ ձեռաց արքեպիսկոպոսաց եւ կամ բնակիլ ի վանք եւ յանապատ, այլ շրջին վէս անձամբ եւ խենէշ կրօնիւք ի մէջ անմեղ ժողովրդեանն եւ ոչինչ պէտս աստ եւ անդ ապականեն զկարգ եւ զկրօն եկեղեցւոյ խարերայական ձեռով, զայնպիսիսն կամեցաք նդովիւք խայտառակիլ, եւ ուր եւ գտանիցին՝ հալածելով հալածեցեն ըզնոսա քահանայք եւ ժողովուրդք, նաեւ հաց անգամ մի՛ տացեն նոցա. նաեւ թէ գտանիցի ոք հաւատարիմ նոցին, նա եւս փակեցի ի ներքոյ պատժոց նոցին:

Տասներորդ՝ եւ եւս նուիրակունք երկուց աթոռոց, որ շրջին ի մէջ ժողովրդեանն, հոգ նոցա լիցի միայն զի քաղցրաբան վարդապետութեամբ սուսուցեն զժողովուրդն, եւ մեղմաբար ըստ կարեաց խնդրեցեն զողորմութիւնս եւ բնաւ մի՛ մխնացին ի գործ եկեղեցականի, որ վերաբերի զաւառին եպիսկոպոսի՝ թէ՛ աստիճանի, թէ՛ ճիւղահաշութեան սակս գէեղական ախտին, եւ յուղայեան պատառին, նաեւ բանադրանս մի՛ իշխեսցեն ի վերայ ումեք արծակել վասն ողորմութեան եւ վասն իւրեանց անպատուութեան: Իսկ եթէ յանգանին

եւ լրբին՝ անէծք իւրեանց յանձինս իւրեանց ընդունեցին, ըստ Իմաստ[նոյն], եւ զկապեալս յումեք մի՛ իշխեսցէ այլ ոք յուծել, որ է ընդդէմ կանոնաց սրբոց:

Մեասասներորդ՝ եւս շահաւէտ քննութիւն եւս՝ զի վարդապետք նորարոյսք, որք ոչ գտանին ի գործառութիւն երկուց աթոռոց եւ ոչ բնաւ գլխաւորաց կամ արքեպիսկոպոսաց, այլ շրջին ի պատճառս փառաժողութեան եւ ազահութեան, զայնպիսիսն մի՛ լիցի ընկալիալ ի քաղաք եւ ի գաւառ, եթէ ոչ ունիցի զնամակ վկայութեան երկուց աթոռոց:

Երկոտասներորդ՝ եւ պիտոյանայ հարկաւոր քննութիւն սակս արքեպիսկոպոսաց եւ գաւազանաց րաժանութեան վոր թողաք ի մեծ ժողովուն եւ հարուստ գիտնականաց ի պատկանաւոր ժամու: Բաւ է:

ԻԳ

Արդեցի Ոհան վրդ. Էրզրումէն առ եղիազար կաթողիկոս ի Կ. Պոլիս(*):

Յաւէտագոյն իմն փառօք բարդաւաճեալ եւ ճշմարիտ հանճարով ամէնունակ Հոգւոյն առ լցեալ, որոյ պատճառէ եւ հանդիսաւոր վիպասիւք անուն քո յսքունս բացափայեալ Տէր եղիազար յաբունապետ եւ ջատագով աստուածային օրինաց, ընկալլի՛ր ողջոյն ի Յոհաննէ հուսկ վրիպակէ եւ ամենաթշուառ եղբօրէ քումմէ խնդալ քեզ ի Տէր յոյժ յոյժ, ամէն: Ծանիցէ եղբայրութիւն քո սակս կենաց եւ կրից մերոյ, զի յետ գնալուն մերոյ ի տան կաթուղիկոսարանի եւ յանձնելուն մեր ամենայն ախք եւ կարասիք ի նա, յետ աւուրց ինչ եկն առ մեզ ի քէն առաքեալ գեսպանն քոյին սիւլալիւ նամակաւ, յորմէ եւ մեր տեղեկացեալ զքոյդ անախալ սէր եւ գութ եւ իմ ոչինչ յոպաղեալ, իսկոյն ցուցի զգիր եղբայրութեան քո հաւուն (Յակոբ կաթ.ին), եւ առաջինն թէպէտ ընկալայ խոշոր պատասխանիս, բայց յետոյ յոյժ հաւանմամբ եւ սիրով ընկալայ արձակումն, զի թարց ցուցանելոյ քոյդ գրոյ, անհնար էր մեզ ի զերծանելոյ պատրուակայ զրուցով: Եւ արդ

(*) Ընդօրինակութեան մէջ նամակիս վերնագիրն է «Արդեցի Ոհան վրդ.ի գիրն է»:

ահա զինչ և իցէ անջատեալ մեր ի նոցանէ խաղաղական ողջունիւ եկաք յերզրում, Տէր Գալուստն ևս ընդ իս, և անտի չուեմք ի կայան քոյդ տէրութեան վստահանալով մեր ի բարեսէր գութ քո: Դարձեալ, սիրելի՛, թէպէտ մեք յայոց կողմանց ի սպառ ձանձրացեալ՝ հակամիտեցաք առ այս վայր՝ առիթ մեզ ունելով գկաթողին քո գութ, բայց ոչ գիտեմք՝ եթէ ո՞ր երթամք, սակս ոչ գալուն նազելոյդ ի տուն քո: Վասն որոյ այլ բան գլխաւոր քան զայս ոչ ունիմ առ եղբայրութիւն քո աղերսանք, զի զորպիսութիւն քո ստէպ ստէպ ծանուցես մեզ: Ողջ լի՛ր առ յոյսն բնաւից:

Գրեցաւ գիրս յունուար ամսոյ ժը տարն հինգշաբթի (1666):

ԻԴ

Յովնան եպիսկոպոս Ագրիանուպոլսէն առ եղիազար կարողիկոս ի Կ. Պոլիս(*):

Գերապատիւ եւ գերազարդ եւ հրաշագան, մաքրամիտ եւ սրբազան տեսունըդ վեհիդ մերոյ եղիազար կաթողիկոս հայոց, և պատրիարդ Սուրբ յերուսաղիմայ: Յորմէ հասցէ նըւատ և յետեալ Յոհան եպիսկոպոսէ եւ ընդ ձեռամբ մերոյ եղեալ քահանայիցն և միաբան ժողովրդենէ, և երկցփոխանացն ամենեցուն, մեծամեծաց և փոքունց, մեծ ողջունիւ ծունր և երկըրպագութիւն մատուցանելով համբուրեմք զաստուածաշօշափ աջդ եւ զգարչապար սրբազան հօրդ մերոյ, և միաբան ծառայքս խնդրեմք յԱստուծոյ զի զհանուրց հայրդ մեր մինչև ցայս անփորձ և անսասան կենօք պահեալ է և պահեսցէ, և ընդ երկայն աւուրս արացցէ ի պարծանս մեր և ամենայն հաւատացելոց: Եւ գոհանամք զԱստուծոյ յամենայն ժամ, որ կրկին այցարար Աստուած ժողովրդեան իւրում ի բարութիւն և ետ մեզ կրկին զսրբազան և ախոյեան հայրդ մեր հովիւ և առաջնորդ այն սուրբ տանն և պասքեալ ժողովրդեան: Եւ ընդ սիրոյ ողջունի և երկրպագութեանս

մերոյ, և էտրէնու եղեալ ի ծառայիցդ ամենեցուն, յայտնի լիցի վեհիդ եւ սրբազան հօրդ մերում, զի ոչ անտես անելով և յիշելով զամարդութիւնս մեր՝ մոռացեր ես զմեզ, այլ կրկին գթալով և ողորմելով ի վերայ մեր, ձեռամբ խօծա Սահակին օրհնութեան նամակաւ գէտրէնու ծառայքս ձեր մխիթարեր ես, ոչ յիշելով զմեր առաջին պակասութիւն Յորժամ եհաս առ մեզ զիր օրհնութեան քոյին ձեռամբ խօծա Սահակաւն և բերանով ես պատմեաց առ մեզ, մեծ և փոքր ամենեքեան լի եղեն մեծ ուրախութեամբ. ուրախացաք և փառս և գոհութիւն մատուցաք յԱստուծոյ, զի ոչ ի սպառ մոռանայ մեզ Տէր: Եւ ահա՛ առաքեցաք առ սրբութիւնդ քո զմեր հոգեւոր որդին՝ զտէր՝ Յակոբն, որ եկեալ ամենեցունց բերանոյն ողջոյն և երկրպագութիւն տացէ սրբութեանդ և բերան առ բերան խօսեսցի ընդ սրբոյդ, և տեղեկացի ամենայն կողմանց զնեղութիւն ի ստապատիր արանց և անուայ մարդկանց՝ մինչև ցե՛րբ նեղիմք և չարչարիմք և զպատիւ մեր առ ոտս անկանի, և զերկիրն մեր առաջի աչաց մերոց օտարք կերիցեն և զիշխանութիւն մեր անուղղայք և աննշանք վայելեսցեն: Եւ եթէ զանձանակի կողմանէ հարցանես՝ հազրդ է, ծանր մի թուի հօրդ մերում թէ Սահակն չեմք տըւեր կամ հետ չբերեր: Հրամանուցդ յայտնի է աշխարհիս հայն ամէնն, թէ զո՞վ հազրդ չէր. մեք ահա՛ Յակոբին ասացեր եմք. նա թո՛ղ բերանով ասացէ. զոր ինչ պատուիրես՝ այնպէս առնեմք: Եւ ամենեքեան աղաչեմք, եթէ հնար լինիցի՝ անձամբ քոյին գալ և մխիթարել զպասքեալ զժողովուրդն, զի ստոյգ ստոյգ կարօտ եւ փափաք են եւ սպասեն զալստեան սրբազան հօրդ: Թողութիւն շնորհ[եալ], մեծ պատուոյ արժան ես. սակաւ ինչ վէճեցէկ իբր զուժայ այրւոյն ընդունիցիք, ողջ լեր: Գրեցաւ յունվար ժդ (1666): Այլ եւ կրկին մեծ ողջոյն եւ օրհնութիւն Յոհան պարոնարէ մատուցի մեր հոգեւոր որդւոյն Սուքիաս վարդապետին և ներսէս տիրացուին, այլ և մահտեսի տէր Մարտիրոսին և տէր Յովանիսին և Երէմիային:

Հրատարակեց՝ Մ. Ե. Ն.

(*) Ընդօրինակութեան մէջ նամակիս վերնագիրն է Այս գիր յետրէնու եկն յՆստամայլ ի Թուրքիա ՌձժԲԵՐԺ. կերիւ ժողովրդեան եւ կերիւ եպիսկոպոսին Յոհանու, ի շնորհաւորումն նորոգման իշխանութեան վեհիս մերոյ:

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ՏՕՆԱԿԱՆՔ ԵՒ ԲԵՄԱԿԱՆՔ

✱ 7 Ապրիլ. Ե. Կիր. Մեծ Պահոց, Գաղաթիմ, երեկ կէսօրէ վերջ «Զրաշափառ»-ով հանդիսաւոր մուտքի արարողութիւն կատարուեցաւ Ս. Յարութեան Տաճարէն ներս, հանդիսապետութեամբ Ամեն. Ս. Պատրիարք Զօր, և ժամերգութիւնը պաշտուեցաւ նոյն տաճարի մեր Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մէջ, — Այսօր ևս առաւօտեան ժամերգութիւնը կատարուեցաւ նոյն տեղը, — Ս. Յարութեան Տաճարի Հայոց սեպհական այս մասը, Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցին, որ Տաճարին հրնադոյն և լաւագոյն մասն է, տարիներէ ի վեր նորոգութեան վիճակի մէջ է. ներկայիս նորոգութիւնը գրեթէ վերջացած է: Ինչպէս ակնարկուած էր ժամանակին, գետինը սալափռուած է ամրակուլ քարերով, պատերուն ձեփերը վար առնուած են և մէջտեղ հանուած՝ հին հակայական քարերը որոնք եկեղեցիին հնադարեան նրկարագիրը աւելի դուրս ցցած են, մուտքի սանդուխի երկու կողմերուն սենեակները վերցուած են, ինչ որ ծառայած է թէ՛ եկեղեցիին ընդարձակուելուն և թէ՛ ճարտարապետականօրէն աւելի գեղեցկանալուն: Առաստաղը ձեփուած է, զմբէթի պատուհանները նորոգուած են: Կառուցուած են հայկական ոճով համակ սրբատաշ քարով երկու պատարագամատոյց կաթօղիկէ սեղաններ, որոնք Տաճարին հայկականացման կրնիք կազմեցին: — Ժամերգութեան ընթացքին կատարուեցաւ երկու նորակառոյց սեղաններուն օծումը: Լուսարարապետ Տ. Կիրեղ Ե. Վրդ., Սրբալոյս միւսուսով օծեց սեղաններուն աստիճանները, ճակատը և աջ ու ձախ մարմարեայ սիւները որոնք բերուած են Պեղճիքայէն:

Ս. Պատարագը մատոյց մեծ հանդէսով Ամեն. Ս. Պատրիարք Զայր, Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին վրայ, Պատարագի ընթացքին յատուկ հոգհանգստեան պաշտօն կատարուեցաւ նշնեցալիններուն համար Շահոյեան և Քիրտեան մայրապետ քոյրերու, որոնք գովելի քարեպաշտութեամբ մը գաղափարը յղացած էին Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցիին նորակառոյց սեղաններու կաթօղիկէ զմբէթներուն պղնձեայ երկու մեծ խաչերը իրենց յիշատակին շինել տալուն (Տե՛ս Սիւն, 1940, Մարտի թիւ, էջ 71ա): — Յաւարտ Ս. Պատարագի հանդիսաւոր թափօր կատարուեցաւ Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին շուրջ, հանդիսապետութեամբ պատարագիչ Ս. Պատրիարք Զօր:

✱ 9 Ապրիլ Գշ. — Հսկումին քարոզեց Տ. Արթուր Վրդ. «Յիշեա՛ղիս, Տէր, յորժամ զաս արքայութեամբ քով» բնարանով. նկարագրեց երեկոյան խաղաղութիւնը, ուր ամէն ինչ աղօթքէ երկինք և զԱստուած յիշեցնող. ապա տուաւ Գեթսեմանիի պատկերը, ուր Յիսուս կատարեց առաջին և մեծ հսկումը: Ապա ծանրացաւ խաչելու ճանին խորհուրդին վրայ, չեղանք թէ Աստուծոյ համար խաչ կանգնող մարդկային կիրքերը ամէն

ժամանակի և տեղի յատուկ են, և թէ՛ Աստուծոյ արդարութեան, սիրոյ թշնամիները միայն Գողգոթայի վրայ չեն գտնուիր, այլ ամէն տեղ ուր սիրտեր կան, զորս սրբութիւնը կը բորբոքեցնէ և սէրը կը կատուեցնէ. յետոյ մատնանչեց խաչով եղած փրկութիւնը, որով Աստուած և Հաւրագործը եղբայրացան տառապանքի մէջ, խաչին վրայ, ու ժամադրուեցան երկինք:

✱ 14 Ապրիլ. Զ. Կիր. Մեծ Պահոց, Գաղաթիմ, Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցին, ուր քարոզեց Տ. Արթուր Վրդ.: Իր քարոզը կ'երևի Սիւնի ներկայ թիւին մէջ:

✱ 16 Ապրիլ Գշ. — Հսկումին քարոզեց Տ. Եղիշէ Վրդ.: «Քեզ միայն մեղայ, Տէր, և հար առաջիք արարի» բնաբանով, Համեմատութեան զրաւ Ս. Գիրքը բոլոր ժամանակներու ուրիշ կրօնական գիրքերու հետ, և գերազանց գտաւ, վասնզի Ս. Գիրքը վեր նկատեց ժամանակէն և ազգերու խտրող ոգիէն: Մարդկութեան գիրքն է ան. մարդը հոն նկարուած է իր ներշնչումներով և տաղանայներով, իր կասկածներով և մեղքերով, իր մեծութիւններով և թշուառութիւններով, դիտուած ո՛չ թէ մարդկային՝ այլ աստուածային աչքով: Ներկայացուց Սաղմոսերգու Դաւիթը իբր զասական օրինակ մեծագոյն մեղաւորի և նոյն ատեն ճշմարիտ ապաշխարողի: Ըսաւ թէ քրիստոնէական կրօնի մէջ մեղքի և զղջումի հաւկացողութիւնը յստակ չէ ըմբռնուած. անկա տուրեաւ մը չէ, այլ շնորհ մը իրական զղջացողին: չիթ մը արցունք բաւ է որ փշրուեն լեռները մեղքին: Մեղանշնը մարդկային է և անխուսափելի. անկէ փախչելը, չզղջալն է խոտելի: Շատեր կ'իյնան, բայց Դաւիթ Նաթանի մէկ խօսքին վրայ կը փոխուի ու Աստուծոյ կը դառնայ: «Քեզ միայն մեղայ» կ'ըսէ Դաւիթ, մինչ մարդեր աշխարհի բարոյականով իրենց մեղքի դատապարտութեան մասին կը մտածեն: Մեղքէն ազատուիլ՝ վերածնունդն է հոգիին, և ան կ'ըլլայ արցունքով և տառապանքով:

✱ 18 Ապրիլ Եշ. — Մեծ պահոց վերջին հրահամին քարոզեց Ամեն. Ս. Պատրիարք Զայրը Ահիւ և զողութեամբ զանձանց փրկութիւն գործիցէք» բնաբանով:

✱ 21 Ապրիլ Ծաղկազարդ. — Տօնի նախօրեակին կէսօրէն վերջ հանդիսաւոր մուտք կատարուած էր Ս. Յարութեան տաճարէն ներս եւ ժամերգութիւնը տեղի ունեցած մեր վերնատան մէջ Նախագահութեամբ Ամեն. Ս. Պատրիարք Զօր: Առաւօտեան ժամերգութիւնը և Ս. Պատարագը պաշտուեցան նոյն վայրին մէջ: Ս. Պատարագէն վերջ արմաւենիներ ի ձեռքին մեծ հանդէսով Թափօր ունեցանք Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին շուրջ, զխաւորութեամբ Տ. Խաչ Արքեպս. Ի որ զատկական տօներու առթիւ Ս. Աթոռս հրաւիրուած էր Ամեն. Ս. Պատրիարք Զօր կողմէն: Մեր Թափօրին կը հետեւէին, իբրեւ մեզի հետեակ եկեղեցիներ, Ղպտիք և Ասորիք:

Երեկոյին, «Դռնբացէք» ի արարողութիւնը կատարուեցաւ տպաւորիչ խորհրդաւորութեամբ, Ամեն. Ս. Պատրիարք Զօր նախագահութեամբ:

կատարուեցաւ Ազոռնիէի Ազգ. Թաղախորհրդութեան ի նպաստ հանգանակութիւն, որ տուաւ աւելի քան 17 Պաղատ. ոսկւոյ գումարի արդիւնք մը՝ որ նոյնութեամբ զրկուեցաւ Տ. Խաղ Արքեպս. ձեռամբ բուժարանի խնամակալութեան նախագահ Գեր. Տ. Եղիշէ Կարօսեան Սրբազանին։

— Ս. Լրեշտակապետաց եկեղեցւոյն մէջ պատարագեց եքարդեց, օրուան տօնին առիթով, վանքին տեսուչը՝ Տ. Վահան Վրդ-։

✱ 23 Ապրիլ, Աւագ Երեմեայի. — Ս. Կոյսի Աւետարանի Զմբ. Հին Տաճարով պատահած լինելով Ծաղկազարդի նախօրեակին ու կարելի չըլլալով իր օրին Ս. Պատարագ մատուցանել Ս. Կոյսի գերեզմանին վրայ, այսօր կատարուեցաւ առիկաւ Մուտքի «Հրաշափառ»ին նախագահեց Տ. Խաղ Արքեպս., որ և պատարագի միջոցին քարոզեց օրուան տօնի մասին։ Ս. Կուսին ուղղեալ հրեշտակի աւետիսը բնաբան առնելով նախ ներկայացուց համագոտակի Ս. Կոյսի կեանքը, և ապա թուեց անոր նկարագրի կարկառուն գիծերը — հոգւոյ մաքրութիւնը, սրտի անբծութիւնը, խոնարհութիւնը, հնազանդութիւնը, և այլն — որոնցմէ դասեր հանեց հաւատացեալ ժողովուրդին համար։

✱ 25 Ապրիլ, Աւագ Հիմգեայի. — Առաւօտուն հանդիսւն պատարագեց Տ. Խաղ Արքեպս.։ Ունայնուայի կարգը կատարեց Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը։ Ներկայ էին Երուսաղէմի Կառավարիչը, եւրոպայի բարձրաստիճան հիւրեր և կառավարական ու զինուորական պաշտօնատարներ, Անգլիացւոց Եպիսկոպոսը, որ և անգլիերէն լեզուով կարգաց օրուան Աւետարանը։

— Գիշերային Խաւարման Կարգը կատարուեցաւ տիրազդեցիկ խորհրդաւորութեան մը մէջ, Քարոզեց Տ. Խաղ Արքեպս.։

✱ 26 Ապրիլ, Աւագ Ուրբաթ. — Թաղման նախատօնակը, Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ, կատարուեցաւ տպաւորիչ վայելչութեամբ ընդ նախագահութեամբ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր։

✱ 27 Ապրիլ, Ճաշպոյց Ս. Զատիկ. — Առաւօտեան ժամը 9ին Ս. Յարութեան զոները բացուեցան մեր կողմէն, համաձայն տիրող իրաւակարգին։ Ժամը 10ին Ս. Յակոբէն հասաւ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը թափօրով և մեր վերնատան Ս. Գերեզմանին վրայ նայող պատուհանին վրայ իր տեղը գրաւեց։ Մինչ այդ վարը կը կատարուէր Ս. Գերեզմանի զոներուն կնիքումը և երկու վարդապետներ, հայ և յոյն, կը սպասէին զրան առջև։ Ուխտաւորները իրենց տեղերը գրաւած էին. կարելի էր եղած կառավարութենէն տրամադրուած տոմսակներու շնորհիւ այս տարուան ուխտաւորութիւնը ամբողջութեամբ ներս առնել։ Ներկայ էին նաև եւրոպացի հիւրեր։ Ըստ բաւականին մեծ բազմութիւն մը, հայ, յոյն, ղպտի, ասորի և այլն, Տաճարէն ներս առնուած էր. բայց չկար ուրիշ տարիներու խնդումը։

Յունաց թափօրի աւարտումին, մեր լուսահամը՝ Տ. Մուշեղ Վրդ. և Յունաց պատրիարքը Ս. Գերեզման մօտն և քիչ վերջ լուցեալ մոմերու

խուրձեր զուրս տրուեցան Ս. Գերեզմանի քովընտր բացուած քներէն, և լուսակիրներէ ձեռքէ ձեռք փոխանցուելով վայրկեան ժամանակի մէջ յանձնուեցաւ Ս. Պատրիարքին որ մեր վերնատան պատուհանէն կ'օրհնէր վարի ժողովուրդը, որ կրօնապէս օգեւորուած ձեռքի մոմերը կը լուցանէր Գերեզմանէն ելած լոյսերով. մինչ այդ արդէն ելած էր Ս. Գերեզմանէն մեր լուսահան վարդապետը, և զգեստաւորուելով անցած էր գլուխը թափօրին, որ Ս. Յարութեան Տաճարը կը թնդացնէր Յարութեան Աւետիսով. «Քրիստոս յարեալ ի մեռելոց», Լուսաւորեալի հանդէսէն վերջ, որ անցաւ շատ խաղաղ, Միաբանութիւնը երկարածից թափօր կազմած վերադարձաւ վանք հետը բերելով Գերեզմանէն ելած նուիրական լոյսը, որ Ս. Յակոբեանց Տաճարի բակին մէջ փոխանցուեցաւ ասդէն մնացող ժողովուրդին, և թափօրականք ու ժողովուրդ Տաճար մտան «Լուսաւորեալ», Երուսաղէմ չարականի երգեցողութեամբ։ Ամեն. Ս. Պատրիարքը կարգաց Յարութեան Աւետարանը, աւետեց ամէնքին Յարութեան Աւետիսը, և հակիրճ քանի մը խօսքերով և աշխարհի խաղաղութիւն մաղթելով արձակեց ժողովուրդը։

Ժամը 3ին կը սկսէր ճրագալոյցի ժամերգութիւնը որուն կը յաջորդէր խորհրդաւոր և յոյժ տպաւորիչ իրիկնադէմի Ս. Պատարագը։

✱ 28 Ապրիլ, Զատիկ. — Գիշերուան ժամը մէկուկէսին Միաբանութիւնը արթնցած է արդէն, և երկուքին Ս. Յարութեան Տաճարին մէջ է և սկսած ժամերգութեան՝ մեր վերնատան մէջ։ «Հարց»ին կ'իջնէ վար զգեստաւորեալ և լուցեալ մոմեղինօք և ժամերգութեան մնացեալ մասը կը կատարուի Ս. Գերեզմանին շուրջ թափօրի ընթացքին, որուն կը հանդիսապետէ Տ. Խաղ Արքեպիսկոպոս։ Յաւարտ թափօրի, միջանկեալ դադարէ մը վերջ, կը սկսի զատկական Ս. Պատարագ Քրիստոսի Ս. Գերեզմանին վրայ։

Կառավարական մասնաւոր հրահանգով, ժողովուրդէն ոչ ոքի մուտքը թոյլատրուած էր Ս. Յարութեան Տաճարէն ներս մինչև առտուն ժամը վեց։ Այնպէս որ Յունաց և Լատինաց գիշերային արարողութեանց, ինչպէս նաև մեր ժամերգութեան թափօրի ընթացքին բոլորովին դատարկ էր Տաճարը։ Մեր Ս. Պատարագը սկսաւ ժամը վեցէն վերջ օրով ուխտաւորք և ժողովուրդը կրցան մասնակցիլ Ս. Պատարագին, զոր մատուց Ս. Գերեզմանին վրայ և քարոզեց մեծ օգեւորութեամբ Տ. Խաղ Սրբազան «զի՞ ինչրէք զկենդանին ընդ մեռեալս» բնաբանով։ Յարութեան հրաշքի պատմականը ներկայացնելէ վերջ շեշտեց, իբրև օրուան պատգամը, կեանքի վերանորոգութեան անհրաժեշտութիւնը։

Իսկ Ս. Յակոբ ևս պատարագ մատուցուեցաւ, ուր քարոզեց Տ. Շաւարշ Վրդ. «Միտաւ և յարեալ» բնաբանով. բացատրեց թէ մահը Փրկչի Յարութեան անմիջական պատճառն էր, ու զայն նկատեց մեր իսկ անհատական և ազգային յարութեան հաւաստիքը։

Երեկոյեան զատկական մեծ անդաստանը կա-

տարուեցաւ վանքի բակին մէջ մեծաւայելուչ հանդիսաւ որութեամբ, Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր նախագահութեամբ:

✱ 29 Ապրիլ ԲՆ. — Բ. or Զաւակի. Մեծ հանգեալով պատարագեց Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայր Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ: «Հայր մերէն առաջ քարոզեց «Քրիստոս մեռաւ վասն մեզաց մերոց ըստ գրոց, և զի թաղեցաւ, թէ՛ և յարեաւ յաւուր երրորդի ըստ գրոց» բնաբանի մասին. հետեւելով Քրիստոսի կեանքին վերջին օրերուն, երբ նա կը կատարէր իր մեծագոյն տընորինութիւնները, և մի առ մի կանգ առնելով իւրաքանչիւր գրուագի առջև մատնանշեց անոնց ամէնքին մէջ հս Յիսուսի աստուածութիւնը:

✱ 5 Մայիս, Նոր Կիրակի. — Համաշխարհային պատերազմի ընթացքին ինկած մեր բիւրատոր նահատակներու յիշատակին նուիրուած այս օրին՝ Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Փրկչի եկեղեցիին մէջ, ուր քարոզեց Տ. Սերուբէ վրդ. «Եթէ այսօր կենօքս յուսացեալք եմք ի Քրիստոս, ապա ուրեմն ողորմելի եմք քան զամենայն մարդիկ» բնաբանով: Բացատրեց թէ Քրիստոսի Յարութեան զէպըր յեղաշրջեց կեանքի և մահուան մասին մարդոց գաղափարը, և անմահութեան յոյսը հաստատեց մարդոց մէջ, որու շնորհիւ աշունք զօրացան կեանքի գոռաբուծութիւններուն զէմ, և ապառնովցին բարիին յաղթանակը: Ապա անդրադարձաւ մեր բիւրատոր նահատակներու յիշատակին. անոնք ալ, ըսաւ, այս յոյսով ու ըմբռնութեամբ էր որ իրենք զիրենք տուին ազատութեան գաղափարին և մեր ժողովուրդի հոգեկան ու բարոյական արժէքներուն համար:

Պատարագէն վերջ աւարդջ Միաբանութիւնը թափօրով և ժողովուրդի բազմութիւնը եկեղեցիին կից Ազգային Գերեզմանատունը գացին, ուր ևս հոգեհանգստեան պաշտօն կատարուեցաւ համօրէն ննջեցելոց համար, Արարայի նահատակաց յուշարձանին շուրջ, խօսեցաւ Տ. Շաւարշ վրդ. եղեկիւնքի տեսիլքը իր խօսքին նիւթ առնելով. անոր մէջ տեսաւ մեր Ազգին պատկերը, մանաւանդ վերջին պատերազմին և ներկայիս, և յարեց թէ անհրաժեշտաբար պէտք ունինք մեր Մարգարէին՝ Մայրենի եկեղեցւոյ, և կենդանացուցիչ շունչին՝ ազգային և կրօնական ինքնագիտակցութեան:

✱ 12 Մայիս, Աւետարանատեալ Կիրակի. — Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Յարութեան Տաճարի մէջ Ս. Գերեզմանին վրայ. պատարագեց կէս եպիսկոպոսական զգեստաւորմամբ Տ. Գեորգ վրդ.: Իսկ ի Ս. Հրեշտակապետ պատարագի ընթացքին քարոզեց Տ. Վահան վրդ.:

Անգլ. եպիսկոպոսը՝ 3 քահանաներով:

Հապէշ Միաբանութիւն:

Ղպտիններու եպիսկոպոսը Միաբանութեամբ:

Ասորեաց

» »

Բնեւտիկտեան Միաբանութիւն:

Մարօնիներու Փոխանորդը:

Յոյն Կաթողիկոսներու Փոխանորդը:

Հայ Կաթողիկոսներու Կաթողիկոսական Փոխանորդը:

Բարձր Գովիսէրի կողմէ իր թիկնապահը և Արար. բաժնի օգն. Բուհի Պէյ:

Երուսաղէմի Կառավարիչ Մր. Քիթ-Բօչ, իր օգնականներուն եւ Կառավարական պաշտօնեաներուն հետ:

Քաղաքապետ Խալտի Պէյ:

Երուսաղէմի երեւելիներէն Իսմայիլ Պէյ Հիւսէյինի:

Մէհլիս Խալափիյէի նախագահը և անդամներ:

Պանքօ տի Ռօմայի Տնօրէնը:

Շնորհաւորական Քարք դրկած էին

Պետական Աւագ Քարտուղար:

Ֆրանսական Ընդհ. Հիւպատոս:

Իտալական » »

Բոլոնիական » »

Կառ. Հնագիտական Բաժնի Փոխ Տնօրէն:

Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայր հետեւորդ վարդապետներով այցելեց Յունաց պատրիարքարան Զատիկի շնորհաւորութեան համար: Իսկ Տ. Խաղ Արքեպս. ի զմաց Ս. Պատրիարքի միաբան վարդապետներու հետ շնորհաւորական այցելութիւն տուաւ Ղպտոց, Ասորեաց և Հապէշաց վանքերուն: Տ. Կիրեղ Ը. վրդ. և Թարգման Տ. Պսակ վրդ. գացին Իրաքի հիւպատոսարանը և շնորհաւորեցին Ֆէյսալ մանուկ թագաւորի ծննդեան տաւրեղաբձը:

ԱՅՍ ՏԱՐՈՒԱՆ ՈՒՆՏԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆԸ

Հակառակ տիրող աննպաստ պայմաններուն և մեր ակնկալութեան՝ Երուսաղէմ այս տարի ևս ունեցաւ իր ուխտաւորութիւնը, եկած էին — բացի Պաղեստինի զանազան քաղաքներէն եւ կածներէն — շուրջ 150 ուխտաւորներ Սիւրիայէն և Եգիպտոսէն միայն: Պէտք եղած դիւրութիւնները, թէ՛ բնակութեան և թէ՛ այլեայլ սրբավայրեր ուխտագնացութեան համար, տրուեցան լիովին, թէ և Ս. Յարութեան Տաճարի ղոնները տակաւին փակ կը մնան հանրութեան առջև, բայց այս տարի կառավարութենէն պատրիարքարաններուն տրամադրուած տոմսակներու շնորհիւ կարելի եղաւ առանց զժուարութեան ուխտաւորները ներս առնել Ս. Յարութեան Տաճարէն՝ ուղուած ատեն: Աւագ Թարգման Տ. Պսակ վրդ. ի և Տ. Կոմիտաս Արեւայի առաջնորդութեամբ այցելեցին՝ բացի Երուսաղէմի Սրբավայրերէն՝ Զիթենեաց լեռ, Բեթլեհէմ, Յորդանան, Երիքով, Յովհաննու Ծնունդ և այլ վայրեր, ուր իրենց տրուեցան հարկ եղած ծանօթութիւնները:

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆՔ

Զաւակի տօնին առթիւ Շնորհաւորական այցելութեան եկան Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր, ի Պատրիարքարան.

Յունաց Պատրիարքը իր Միաբանութեամբ:

Լատին Պատրիարքը վարդապետներով:

Ֆրանչիսկեանք:

Տ. ԽԱԴ. ԱՐԲԵՊՍ. ՄԵՐ ՄԷՋ

ՆՈՐ ՊԱՇՏՈՆՆԵՐ

Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր հրաւերով Անտիօքի թեմին նախկին կաթողիկոսական ֆոխանորդ Գեր. Տ. Խադ Արքեպս. Աջապահեան քաղաքս ժամանեց Ապրիլ 17ին զատկական տօները մեր մէջ անցնելու և իր մասնակցութիւնը բերելու այդ առթիւ կատարուելիք եկեղեցական հանդիսութեանց:

Ամբողջ Միաբանութիւնը և աշակերտութիւնը թափօրի շարուած ընդունեց Սրբազանը և Հրաշափառի երգեցմամբ առաջնորդեց Մայր Տաճարը, ուր Ս. Գլխադրի մատրան մէջ իր ուխտը կատարելէն վերջ առաջնորդուեցաւ դաս, և եկեղեցի մուտքի Սաղմոսի և յարակից աղօթքներու քաղումէն վերջ զարձաւ և հակիրճ կերպով իր գալուստի խօսքը ըրաւ: Գոհունակութիւն յայտնեց Ս. Յակոբի յարկին ներքև զբաղուած ըլլալու բախտը անգամ մը ևս իրեն վիճակուելուն համար. վասնզի աստ գտնուած էր Սրբազանը երկիրս. անգամ մը 1914ին իրբև ուխտաւոր և վերջին անգամ երանաշնորհ Տ. Սահակ կաթողիկոսին հետ իրբև աքսորական: Եկեղեցիէն առաջնորդուեցաւ պատրիարքարան, ուր զինք ընդունեց սիրալիր ողջագումամբ Ս. Պատրիարք Հայրը: Խմիչքով պատուասիրուեցան բոլոր ներկաներ:

Խադ Սրբազան իր երեք շաբթուան աստ բընակութեան ընթացքին մեծապէս օգտակար հանդիսացաւ Ս. Աթոռոյս թէ՛ եկեղեցական հանդիսութեանց իր բերած մասնակցութեամբ, թէ՛ պատարագելով ու քարոզելով: Սրբազան Պատրիարքը անձամբ առաջնորդեց զինք երէքով և շրջակայքը, Եաֆա և այլուր: — Մեկնումի նախօրեակին Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը պտղասեղանի մը շուրջը հաւաքեց Միաբանութիւնը ի յարգանս Գեր. Տ. Խադ Սրբազանին. խօսեցաւ ինք, Պատրիարք Սրբազան, իր գոհունակութիւնը և շնորհակալիքը յայտնելով Խադ Սրբազանին որ հանեցաւ ընդունիլ իր հրաւերը, զրուստեց աւոր բնակութեան կարկառուն գիծը կաղմող համեստութեան յատկանիշը: Պատասխանեց Խադ Սրբազան զգացեալ հոգեով, և անզրպարձաւ երկու Միաբանութեանց, երուսաղէմի և Կիլիկիոյ, եղբայրական յարաբերութեանց աւելի սերտացման մասին:

Յաջորդ օր, Մայիս 8ին մեկնեցաւ Սրբազանը իր պաշտօնատեղին. Միաբանութիւնը ողջերթի իջած էր վանքի աւազ դուռը. Սրբազանին ընկերացան մինչև Ռամալլա գիւղը Տ. Տ. Գէօրգ և Շաւարշ վարդապետներ:

Հայֆայի և շրջակայից Հոգ. Տեսուչ Տ. Յուսիկ վրդ. հրաժարած ըլլալով՝ սոյն պաշտօնին կոչուեցաւ Տպարանի Տեսուչ Տ. Շնորհք վրդ.: Իսկ Տպարանի Տեսուչ նշանակուեցաւ Տ. Թորգոմ արեղայ:

Նմանապէս Տ. Հմայեակ արեղայ հրաժարած ըլլալով Մատակարարութեան իր պաշտօնէն, աւոր տեղ Մատակարար եղաւ Տ. Զաւէն Արեղայ:

ՐԱՐԵՊԱՇՏԱԿԱՆ ՆՈՒԷՐՆԵՐ

Շնորհակալութեամբ և օրհնութեամբ կ'առանգաբերեմ 1939 թուոյ ընթացքին Ս. Արառոյս եղած հետեւեալ բարեպաշտական նուէրներ.

1. Գահիրէէն Ղևոնդ Աւագ Քնյ. Նահապետեանի Երկրուհին՝ սպիտակ սնդուսի վրայ մետաքսահիւս մէկ սկիւնի ծածկոց:
2. Ս. Ուխտիս միաբան Հոգ. Տ. Հայրիկ վրդ. Ասլանեան՝ զեղին պղինձէ քանդակազարդ մէկ ակսէ, քրօշէ ծածկոյթով:
3. Երուսաղէմաբնակ Օր. Մերսետես երէցեան՝ սպիտակ կտաւի վրայ ասեղնադրծուած ինքնաձեռագործ մէկ կորփուրայ Ս. Մննդեան Այրին սեղանին համար:
4. Կ. Պոլսեցի Այրի Տիկ. Ալիբըրամաքեան՝ սպիտակ կտաւի վրայ ռսկեթել և մետաքսեայ ասեղնադրծուած թեմամբ վարագոյր մը Ս. Գլխադրի համար:
5. Եղեւսացի Խաչեր Աղա Սէմէրեան՝ մէկ սեղանի ծածկոց և մէկ կորփուրայ Ս. Գլխադրի համար:
6. Գահիրէցի Տիկին Բօլին Պօյաճեան՝ սպիտակ սնդուսի վրայ ասեղնադրծուած մէկ սկիւնի ծածկոց:
7. Նոր-Ջուղայեցի հանդուցեալ Տ. Մաշտոց Աւագ Քնյ. Խարայէլեանի յիշատակին հօրս մետաքսեայ իւզարբերից մօմակալներ Սրբոց Յակոբեանց Տաճարին:
8. Ի Պաղտատ պաշտօնավարող Տէր Եղիշէ Քնյ. Համբարձումեան՝ զոյգ մը արծաթեայ ծաղկամաններ Գրիստոսի Ս. Գերեզմանին համար:
9. Տիգրանակերտցի Այրի Տիկ. Լուսինա Պաղաւան՝ մէկ մետաքսեայ կորփուրայ:
10. Երուսաղէմաբնակ Անթապի Տիկ. Մաքրուհի Մահաբէճեան՝ մէկ դանթէլ ակսէի ծածկոց:
11. Երուսաղէմաբնակ Տիգրանակերտցի Այրի Տիկ. Պայծառ Ոսկերիշեան՝ մէկ սպիտակ կտաւ սեղանի ծածկոց Ս. Գլխադրի համար:
12. Երուսաղէմացի Օր. Սրբուհի Գրիգորեան՝ մէկ սպիտակ կտաւ սեղանի ծածկոց Ս. Գլխադրի համար:

ԼՈՒՍԱՐԱՐԱՊԵՏ

ԿԻՐԵՂ Ծ. ՎՐԴ. ՏԷՐ Մ. ԻՍՐԱԵԼԵԱՆ